

IZDANJE MUZEJA GRADA SPLITA
SVEZAK 14

DUŠKO KEČKEMET

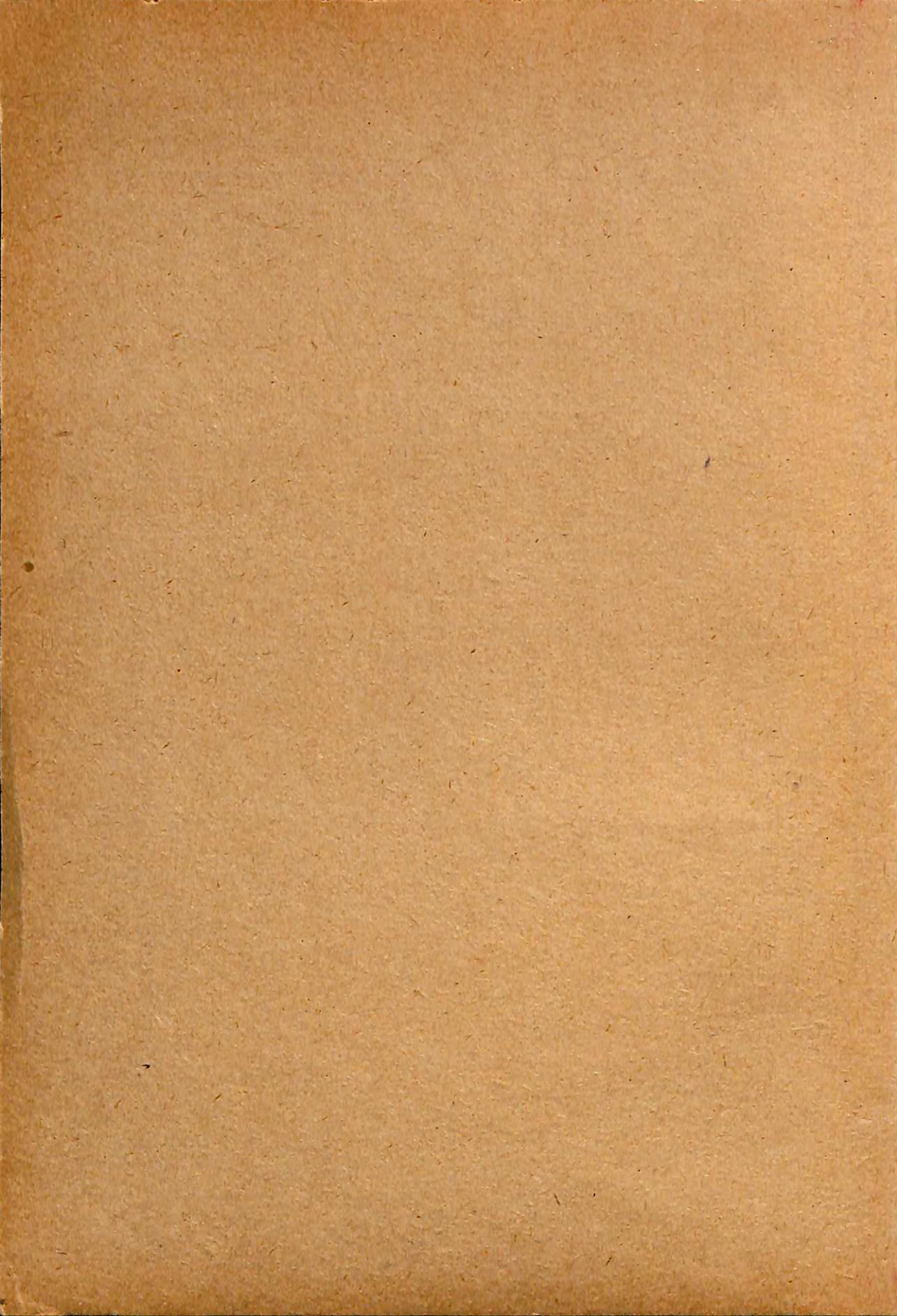
**VID MORPURGO
I NARODNI PREPOROD
U SPLITU**

SPLIT
1963

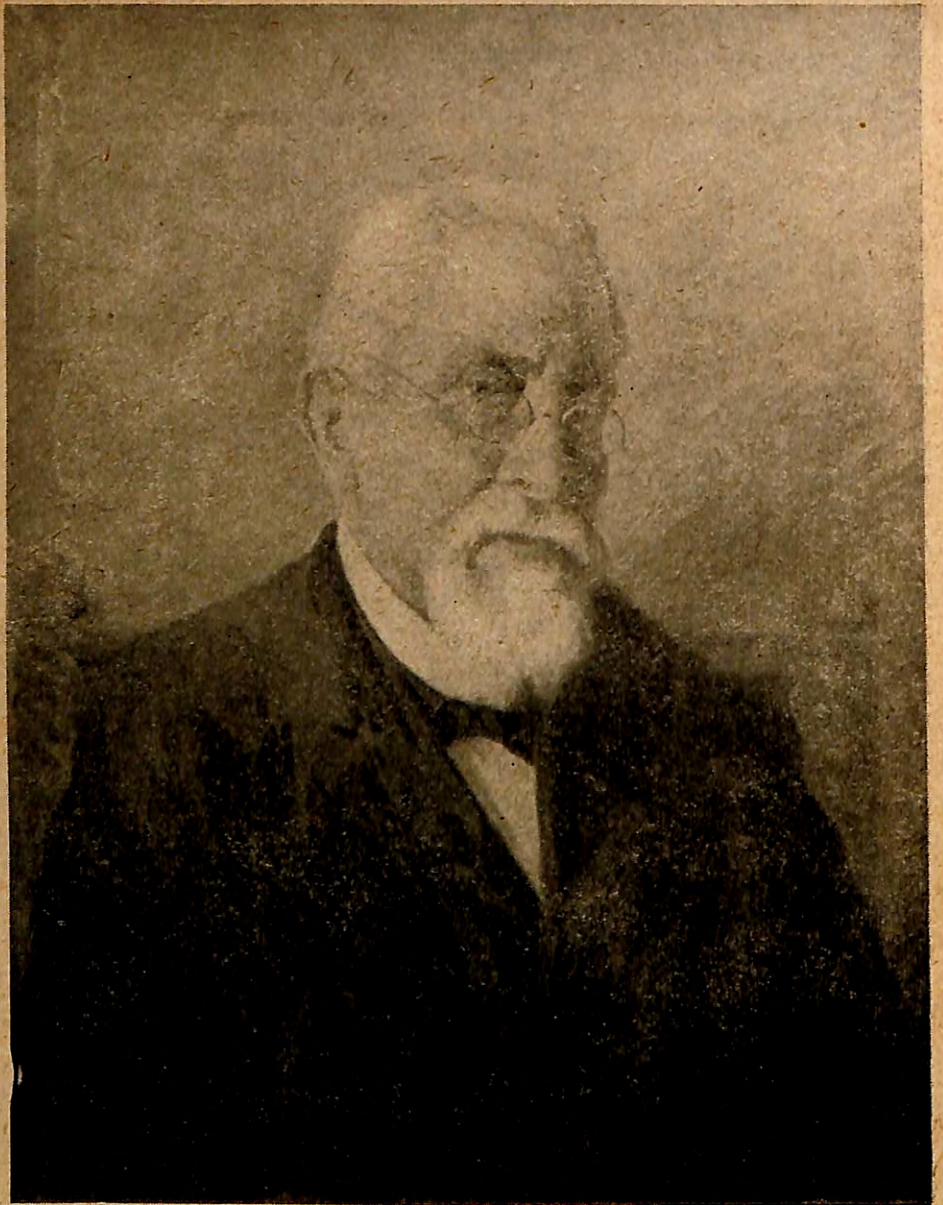

IZDANJE MUZEJA GRADA SPLITA
SVEZAK 14.

V. Meneghello - Dinčić: VID MORPUGO (1911)

DUŠKO KEČKEMET

VID MORPURGO
I NARODNI PREPOROD
U SPLITU

SPLIT
1963

Slog iz časopisa »Mogućnosti«, Split, 1962, br. 11, 12; 1963, br. 1.
Tisak: Novinsko-izdavačko poduzeće »Slobodna Dalmacija«, Split

I. OBITELJ

Mnoge ličnosti ušle su u historiju vrlo bučno, iz bilo kojih, nekada aktuelnih, a danas već zaboravljenih razloga. Površniji kroničari i historičari prenosili su njihovu slavu, preuzimajući je jedan od drugoga kao gotovu činjenicu, i tako im osigurali u povijesti mjesto koje im često i ne pripada. Drugi javni radnici djelovali su, možda, aktivnije, ali manje bučno, tiše i nezapaženije, pa je njihova tadašnja tišina bila razlogom da ih je povijest potpuno zaboravila. Neki su ljudi stvoreni da budu zastave velikih pokreta, a drugi da djeluju manje vidljivo, ali da stvarno rukovode pokretom. To nam dokazuje i slučaj Vida Morpurga koji je odigrao vrlo važnu ulogu u narodnom preporodu u Dalmaciji, naročito u prvim najpresudnijim godinama, a ipak ga naši pregledi preporoda u Dalmaciji uopće ne spominju (uz stotine imena koja navode), ili ga tek usput spominju u okviru preporodne aktivnosti u samom Splitu. Glavni je razlog tome što se dalmatinski pokret, naročito njegovi počeci, nije dovoljno istraživao u mjestima njegova nastanka i razvijanja, već tek iz štampe, a Morpurgo je bio tih radnik, a što je pisao, pisao je pod šiframa i pseudonimima, i to na talijanskom jeziku. Usto ga je kasnije razmimoilaženje u samoj narodnoj stranci, između starih narodnjaka i mlađih pravaša, potpuno bacilo u zaborav. A ipak bio je ličnost bez koje zacijelo narodni pokret u Dalmaciji ne bi kroz sama dva decenija izvojevao potpunu pobjedu, na jednom terenu koji nije nikako obećavao tako brzu pobjedu i za koju pobjedu nije bila dovoljna pravednost i historijska progresivnost preporodne ideje, već i vrlo smišljena, taktična i planski odvijana borba s jakim neprijateljem, koji je imao vlast u rukama, moć i punu podršku u gradovima gdje se borba i odvijala.

Neobično vitalnu aktivnost i smišljenu taktičnost u javnom djelovanju, a ujedno gotovo anonimnu povučenu Vidu Morpurga objašnjava donekle njegovo jevrejsko porijeklo. On je poslije Danijela Rodrige, koji je krajem XVI st. zasnovao veliki splitski lazaret, kao »zlatni prsten« između Istoka i Zapada, drugi veoma zaslužni Jevrejini u povijesti Splita. Treba ovom prigodom istaknuti, što dokazuju svi objavljeni historijski dokumenti, ako su Jevreji u drugim našim gradovima, naročito onim sjevernim, i bili u prošlosti donekle izdvojeni iz života i razvitka grada, splitski se Jevreji gotovo ničim nisu odvajali od ostalog gradskog stanovništva. Ostali građani ophodili su se s njima kao sebi ravnima. Splitski su Jevreji vrlo često doprinosili općoj koristi i napretku grada i njegovoj obrani u doba turskih ratova; pa čak i u vrijeme venecijanske uprave relativno kratko vrijeme živjeli su strogo izolirani u Ghettu, kao u ostalim gradovima.¹⁾ U Splitu su u doba početka Vidove političke djelatnosti,

1857. god., živjela ukupno 174 Jevreja, dok ih je u čitavoj Dalmaciji tada bilo tek 318.²)

Obitelj Morpurgo porijeklom je iz Maribora, odakle joj i ime potječe (Marburg). Prvi poznati član obitelji Moisé, nazvan Capuzina, preselio se u XVII st. iz Maribora u Goricu. Njegov sin David — Vita doselio se u Split, oženio se 1735. god. Sarom Rahelom Russo i umro 1774. god., a pokopan je na starom jevrejskom groblju u Splitu na Marjanu gdje mu je još nadgrobna ploča sačuvana. Imao je tri sina od kojih su se dva iselila u Smirnu, a treći, Moisé, nastavio je splitsku lozu. Imao je dosta djece. David je služio u Veneciji, zatim otvorio trgovinu u Zadru, a 1819. naselio se u Splitu. Abram je također imao tekstilnu trgovinu u dućanu Capogrossa na južnoj strani Narodnog trga. Nas zanima Jakov Vita, djed Vida Morpurga. I on je u mladosti služio u Veneciji u obitelji Vivante, oženio se Gentilom Aroni i vratio se u Dalmaciju. Neko vrijeme imao je trgovinu boja i tekstila u Milni, a zatim u Splitu, u dućanu opatica između tadašnjeg »Trga zeleni« i »Voćnog trga« (danas Trg narodnog preporoda). Imao je desetero djece, među kojima se naročito isticao David — Elija (1809—1882).

David Morpurgo, otac Vida, bio je zanimljiva ličnost i njemu Vid duguje mnogo od svoje naobrazbe, kulture i aktivnosti na svim poljima na kojima je djelovao. David je vrlo rano ostao bez oca i odgajao se kod rodbine. Učio je hebrejsku kaligrafiju. Majka Nijemica naučila ga je njemački, a talijanski je učio tek od jedanaeste godine u izraelskoj školi. Naučio je najprije zanat knjigoveže, i pravio kutije i druge radove iz kartona. Uštedjevši malu svotu novca, naručio je u Beču u Smida jevrejskih knjiga i prodavao ih u Splitu. Tom zaradom dalje je trgovao i izdržavao se na školi. Ipak je morao prekinuti školovanje i zaposliti se u trgovini Abrahama Gentiloma gdje je započeo stručnu naobrazbu. Pomagao je u njegovoj trgovini na Visu, a zatim je postao agent i administrator tršćanske firme Moisé Vita Jesurum u Splitu. Tako nije više bio zavisan o rodbini i nastanio se u kući Brešan, današnjoj zgradi hotela Slavija, gdje se i Vid rodio. Oženio se 1837. god. Anettom (Hanom) Gentili iz Gorice. Boraveći neko vrijeme kod ženine obitelji u Gorici, stekao je praksu u gajenju svilene bube i svilarstvu kojim se poslom bavio u Splitu zajedno s Vidalom Coenom. Okušao se i kao izdavač knjiga, ali nije imao uspjeha. Natjecao se 1839. u Zadru za opskrbu školskim knjigama, posudio potreban kapital od 20.000 forinata i tiskao knjige u Veneciji u više štamparija. Međutim, dotadanji izdavači školskih knjiga, braća Battara u Zadru, isposlovali su vezama da Vlada poništi već izdanu dozvolu, pa je David Morpurgo ostao s ogromnom količinom knjiga koje nije smio prodavati. Pa ipak nije klonuo, već se i dalje bavio svilogojstvom. 1850. kupio je u Gorici jednu parnu roljaču (mangano a cilindro) za pravljenje raše (debelo sukno), pa se i tom manufakturom u Splitu s uspjehom bavio. Svilarstvo je donosilo veliku korist, naročito 1856—1857. kad je bolest svilene bube zahvatila čitavu Italiju. Tada je on zakupio velike površine zasađene dudom na Šolti. Ali iduće godine bolest je zahvatila i srednju Dalmaciju. Tada je pošao u Kotor gdje još bolest nije bila doprla i tamo gajio bubu, ali je morao da napusti posao zbog velike konkurencije Talijana iz Milana, pa je 1860. gojio svilenu bubu u Gorici, a zatim opet u Splitu, gdje se već

više građana bavilo svilarstvom, a konkurirali su mu naročito Lanza i Nutrizio. Čahurice bube nabavljao je iz Brača i iz Kotora. 1864. g. kupio je u Splitu jedan dućan tekstila, nabavljao robu iz Beča i Trsta, putujući sam, a radnju je vodio sin mu Josip (Giuseppe).

1863. kandidiran je David Mompurgo, kao predstavnik trgovaca Narodne stranke u splitsku trgovačku komoru, godinu dana nakon što je osnovana, što dokazuje da je i on bio zadojen duhom narodnog preporoda.⁴⁾ 1864. god. je na gospodarskoj izložbi u Zagrebu dobio brončanu medalju i diplomu kao nagradu za izložene uzorke svoje predene svile.

Iako izrazito praktičan i realan čovjek, David Mompurgo živio je i drugim, unutrašnjim, životom i time najizravnije utjecao na sinovljevu kulturu i literarne sklonosti. Na Goldsteinovoj fotografiji jedne minijature izbija iz lika tridesetgodišnjeg Davida Mompurga istaknuta ljepota i produhovljenost izraza.⁵⁾ On je pisao dnevnik s vrlo zanimljivim podacima, naročito za ekonomsku povijest Splita, od dvadesetih pa sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a ima i podataka o javnoj djelatnosti sina Vida.⁶⁾ 1845. god. prvi je preveo s hebrejskog na talijanski jedno opsežno djelo religioznog sadržaja namjeravajući ga štampati, ali je od toga odustao, ostavivši rukopis nasljednicima na čuvanje. Poznato nam je da je David Mompurgo sastavio na hebrejskom tužaljku kad je umro učeni splitski rabin Jedida Jakov Musafija, učitelj sina mu Vida, također je sastavio natpis na njegovu grobu.⁷⁾ Bavio se amaterski slikarstvom, i neki crteži, rađeni vrlo solidno, ali u hladnom akademskom duhu, koje sam našao među arhivima na tavanu Vidove distilerije, zacijelo pripadaju njegovu ocu.

Da je u obitelji Mompurgo uz izrazito praktičnu i trgovačku aktivnost postojala, čak paralelno, što je najneobičnije, i još jedna specifično kulturna i stvaralačka, dokazuju djela ostalih članova obitelji. Tako je jedan Vidov nećak, Viktor, inače ing. kemije, pisao pjesme na talijanskom jeziku, napisao opsežnu historiju Jevreja u Splitu (u rukopisu) i historijsko djelo o splitskom lazaretu i Danijelu Rodrigi s iscrpnom dokumentacijom iz venecijanskih arhiva (u tisku, posmrtno, u »Starinama« Jugoslavenske akademije zn. i umj.).⁸⁾ Njegova kći Tina bavila se intenzivno slikarstvom i nasilna rana smrt u nepoznatom njemačkom logoru (kao i oca joj i strica) prekinula ju je u prvom naponu stvaranja.⁹⁾

Drugi Vidov nećak, Luciano, po profesiji doktor ekonomije, ugledni je rimski izdavač i pisac. U svojoj knjizi »Quando ero fanciullo« (Kada bijah dijete) vrlo je plastično i intimno opisao Split na prelazu stoljeća.¹⁰⁾

II MLADOST I KNJIŽARSKA DJELATNOST

Na dan sajma splitskog patrona sv. Duje, 7. V 1838. — zapisuje David Mompurgo u svom dnevniku — rodila je njegova žena Hana sa lakoćom i bez velikih boli muško dijete kojemu je dao ime Haj (Vita — Vid).¹¹⁾ Rodio se na Dotsudu u već spomenutoj renesansnoj palači »na dnu uličice sa stepeništem na uglu Trga povrća« (kasnije Mihovilov trg).¹²⁾

Vid Morpurgo ni ne sjeća se kuće u kojoj se rodio, jer se obitelj već 1839. preselila u kuću nekog Sale kod crkve sv. Filipa.

Prvu pouku dao mu je otac David. Na poledini dječjih igraćih karata napisao mu je slova, i tako je dijete u četvrtoj godini naučilo čitati.¹³⁾ Osnovnu školu pohađao je od 1846—1849. u Splitu (religija, čitanje, gramatika, aritmetika, pismo, diktat), a učitelji su mu bili G. Čulić, A. Curir i zaslužni učitelj na polju promicanja narodnog jezika u školama, pisac prvih hrvatskih čitanka za selo u Dalmaciji, Andrija Stazić.¹⁴⁾ Možda je on posadio prve klice narodne svijesti u dušu mladog Vida već u osnovnoj školi.

Zatim pohađa Carsku kraljevsku gimnaziju u Splitu. Sačuvane su nam sve njegove svjedodžbe četiri razreda gramatike i dva humanistike. Posljednja dva razreda retorike (VII i VIII r.) pohađa u Nadbiskupskom sjemeništu, u kojemu su uz klerike učili i svjetovnjaci, pa tako i mali Jevrejín, što u splitskoj sredini nije bilo ništa neobično. Tu je 1. III 1856. i maturirao.¹⁵⁾ U gimnaziji je Vid bio dobar učenik. Talijanski i njemački jezik savladavao je s odličnim uspjehom, latinski i grčki s dobrim, dok je u »ilirskom« jeziku tek zadovoljavao. Hrvatski nije nikada uspio dobro naučiti, pa je stoga i sve političke rasprave i novinske dopise pisao samo talijanskim jezikom, kao, uostalom, i većina tadašnjih »narodnjaka«. Njegovi talijanski sastavi naročito su se isticali, što svjedoče i opisne ocjene na svjedodžbama (»Odlično. Radi lakoće i ispravnosti stila i neuobičajenog razvijanja misli«. »Čistoća misli i dobra dikcija«. »Lakoća shvaćanja i izražavanja«.) Profesori u državnoj gimnaziji i sjemeništu bili su mu tada istaknuti splitski kulturni radnici Giorgio Politeo, Luka Svilović, Nicolò Cattani, Matija Ivčević, Marnavić, Franz Petter, Vincenzo Benevoli, Giacomo Pangrazzi, Ganza, Sebastiano Giovannizio, Ivan Dević i dr.¹⁶⁾ Vjerski odgoj pružio mu je već spomenuti rabin Jediđa Jakov Musafija, pa je odlično poznavao inače vrlo složene izraelitske vjerske predaje, dogme i obrede i strogo ih se pridržavao čitavog života.

Dok je Vid Morpurgo još pohađao gimnaziju, započela je njegova knjižarska djelatnost, a time ujedno u prošlom stoljeću i najznačajnija knjižarska i izdavačka djelatnost u Splitu. 1852. god., dakle, kad je Vidu bilo 14 godina, predložio je Davidu Morpurgu splitski posjednik Petar Savo da u zajednici s njime drži skladište knjiga, kao filijalu firme Borroni e Scotti u Milanu, što je on prihvatio i zaposlio sina Vida da »korisno i odgojno provede slobodno vrijeme«. Savo je samo finansirao poduzeće, a vodio ga je mladi Vid, ali je zbog njegove maloljetnosti moralo biti registrirano pod Savovim imenom. Skladište knjiga nalazilo se i poslovalo je u početku, 1852. u jednoj sobi na prvom katu kuće Didoš kod tadašnjeg samostana sv. Klare (Severova ul.). Iduće godine preneseno je u jednu prostoriju na vrhu strmih stepenica Gospe od Kampanila nad Željeznim vratima, na ulazu nekadašnjeg Ghetta. Posao je, kako bilježi u svom dnevniku Vidov otac, dobro napredovao.¹⁷⁾ 1855. preselila se radnja po treći put u jednu sobu na prvom katu kuće Tomašić, na istočnoj strani Trga oružja (Narodnog trga), iznad kasnije knjižare, a sa ulazom otraga kuće, iz dvorišta (danas ul. Ispod ure).

Tu je mladić razvio živu knjižarsku djelatnost povezavši se s raznim inozemnim izdavačkim kućama. 1855. g. pošao je s ocem na putovanje u Italiju

i sklopio ugovore s više knjižara i nakladnika u Veneciji i Trstu.¹⁸⁾ Dvije godine zatim putuje s ocem opet u Milano i sklapa nove veze s firmom Battezzati, ugovorivši da jednu trećinu vrijednosti preuzetih knjiga plati na otplatu, a dvije trećine na račun kao komisiju. Devetnaestogodišnji Vid Morpurgo prosljedio je sam do Torina i posjetio »proslavljenog sunarodnjaka« Nikolu Tommasea, sklopivši tamo veze sa izdavačima Pomba i Unione Tipografica, a u Firenzi s izdavačkom kućom Le Monier.¹⁹⁾

Vrlo je značajan za daljnji patriotski rad Morpurgov ovaj njegov susret sa slavnim Tommaseom, koga je tada čitava Dalmacija jednodušno obožavala i koji je svojim »Iskricama« još 1849. bacio prve iskre slavnog »rissorgimenta« u Dalmaciji. Te 1857. godine talijanski preporod je u punom jeku, a dalmatinski nije još ni započeo, i besumnje su Tommaseo i Morpurgo vodili patriotske, a ne trgovačke razgovore.

Nakon što je 1860. g. navršio ugovor, Petar Savo prodao je dozvolu za vodenje knjižare Isaku Coenu, a nakon toga je Vid Morpurgo isposlovao posebnu dozvolu da može sam voditi knjižaru u kojoj, kako zapisuje David, nije bilo mnogo posla, ali dosta izdataka.²⁰⁾ Knjižara je do tada nosila naziv »Libreria Savo«, a 1860. i 1861. »Libreria Morpurgo succ. (nasljednici) a Savo«, a zatim samo »Libreria Morpurgo«.

Ne znamo još tačno podatke o prvim knjižarama, izdavačima i štamparijama u Splitu. U XVIII st. zacijelo ih u Splitu nije ni bilo. 4. VIII 1701. piše, među ostalim stvarima, nadbiskup splitski Stjepan Cosmi Ivanu Paštriću u Rim da u Splitu nema mogućnosti da se neka knjiga kupi ili dobije.²¹⁾ U XIX st. sam tiskar ujedno je bio i izdavač knjige i on se potpisivao na knjizi kao tiskar, a izdavač vrlo rijetko, osim Morpurga, koji nije imao tiskaru, već je tiskao svoja izdanja kod ostalih splitskih ili inozemnih tipografa, a potpisivao se na knjizi jedini u Splitu kao izdavač (osim nekoliko rijetkih slučajeva gdje se kao izdavači potpisuju Giovannizio, G. Belloti, A. Feoli i pod kraj stoljeća Hrv. narodna stranka). Vid Morpurgo je ujedno drugi poznati splitski knjižar u XIX st., nakon I. A. Piperate koji je oko 1820. g. imao knjižaru na Piazza del Tempio (Peristilu).

U drugom deceniju XIX st., još u doba francuske uprave i neposredno nakon nje, štampa u Splitu rijetke knjižice religioznog karaktera Ivan Demarchi uz financijsku podršku Ivana Antuna Piperate. U trećem deceniju štampa i izdaje Ivan Antun Piperata samostalno, zatim sa sinom M. V. Piperatom, a sredinom stoljeća M. V. Piperata sa svojim sinom. U petom deceniju djeluje štamparija Olivettija koji se malo zatim udružio s Giovanniziom i s njime radi sve do šezdesetih godina, tiskajući i Morpurgova istaknuta politička izdanja 1861. god., a dalje do sedamdesetih godina djeluje tiskara pod samom firmom Giovannizija. U drugoj polovini stoljeća štampaju u Splitu knjige i periodiku Ivan Krstitelj Soregotti, G. Belloti i Antonio Feoli, ali je najaktivnija od svih tiskara Ante Zannonija koja djeluje od cca 1865. do pod konac stoljeća (posljednjih godina A. Zannoni-St. Bulat). Krajem stoljeća aktivne su u Splitu još štamparije Dragutin (Carlo) Russo (također Russo i Marić) i Tipografia Sociale Spalatina.

Iz računске knjige Vida Mompurga 1866. god. može se ustanoviti da je imao vrlo razgranatu mrežu izdavača, kako u Italiji i Njemačkoj, tako i u domovini. Nabavljao je za svoju knjižaru knjige od firmi Hartmanna, Matice hrvatske i Albrechta u Zagrebu, Battare u Zadru, Mohovića u Rijeci, Zannonija u Dubrovniku, Bastelmusa i Galstera u Beču, Coena u Trstu, Trevesa Brigole, Pagnorija, Olive i Sonzogno e Travesa u Milanu, Unione Tipografica u Torinu, Galstera u Veroni, Cecchinija i Antonellija u Veneciji.²²⁾

Još jednu djelatnost mladog Vida Mompurga, srodnu knjižarskoj, vrijedno je istaknuti. 1860, dakle, kao osamnaestogodišnjak, odlučio je da osnuje u Splitu prvu posudbenu biblioteku. 14. II 1861. izdalo je Gradsko poglavarstvo Vidu Mompurgu, knjižaru u Splitu, dozvolu da može držati jednu posudbenu biblioteku (Biblioteca circolante o da nolo).²³⁾ Nije potrebno spominjati da je takva posudbena biblioteka zacijelo odigrala stanovitu ulogu u općem prosvjeđivanju i kultiviranju građanskog staleža, a možemo pretpostaviti da je odigrala i patriotsko-političku ulogu, uvjereni da su knjige koje su kružile u izboru Vida Mompurga narodnjaka, bile birane po njegovu ukusu.

Koliki je bio vijek te prve splitske posudbene biblioteke, nije nam poznato, ali vjerojatno nije dug, jer Mompurgo oglašuje opet 15. VIII 1863. u »Il Nazionale« da je svojoj knjižari pridružio vrlo obimnu i probranu posudbenu biblioteku (Biblioteca circolante) s knjigama na talijanskom, francuskom i njemačkom jeziku (dok su one na hrvatskom jeziku bile tako rijetke da ih nije morao posebno ni navoditi).²⁴⁾

O naročito značajnoj ulozi koju je Mompurgova knjižara odigrala na kulturnom i političkom polju u Splitu i čitavoj Dalmaciji govorit ću kasnije. Tada je ona, ne znamo tačno koje godine, preseljena još jednom iz prvog kata u prizemne prostorije iste kuće Tomašić na trgu, time, da su te vrlo dugačke uske prostorije imale ulaz u samu knjižaru sa strane trga, a skladište i Mompurgovu kancelariju s protivne strane kuće, u dvorištu. Ona djeluje već punih sto godina, najprije pod Vidovim rukovodstvom, zatim njegova nećaka Eugenija, a sada s nazivom preteče narodnog preporoda, splitskog pjesnika Luke Botića.

Spomenuo bih još nešto iz intimnog života Vida Mompurga, koga, kao neumorni javni radnik, nije zapravo ni imao: njegov otac bilježi 1860. god. u svom dnevniku, sa zamjetljivim žaljenjem, da se Vidova rođakinja Gentile, keći Davidove sestre, koja se s Vidom dobro slagala i namjeravala udati za njega, udala za nekog Stocka. Vid se nije više oženio, a da li je ovaj slučaj utjecao na to, nećemo možda nikada pouzdano doznati.

III IZDAVAČKA DJELATNOST. »DALMATINSKI GODIŠNJAK«

Neobična aktivnost mladog Vida Mompurga očitovala se naročito na izdavačkom polju. On je jedini i profesionalni izdavač (nakladnik) u Splitu u XIX stoljeću, a i jedan od značajnijih u prvoj polovini XX stoljeća. Rekli smo da je već njegov otac pokušao, ali propao, s izdavanjem školskih knjiga. Žurnalističke sklonosti mladog Vida srećemo vrlo rano. U obiteljskom arhivu sačuvano je deset brojeva satirične rukom pisane novine »Il Bombista«, Giornale

delle Fiabe (Pretjeralo, Dnevnik bajki). Izdavao ju je i pisao za uski obiteljski i školski krug 1856. god. pod pseudonimom Bertoldo Spaccamontagnie, donoseći fantastične i apsurdne vijesti iz čitavog svijeta, ali i šaljive i satirične crtice iz splitskog života.

Ta ideja pokretanja časopisa obuzela ga je sasvim kad je postao rukovodilac i vlasnik knjižare. Sanjao je o časopisu koji bi okupio sve javne radnike u Dalmaciji i koji bi dalmatinsku kulturu pokrenuo iz provincijske ustajalosti u kojoj se nalazila. U Dalmaciji nije bilo takvog časopisa, a prilozi u službenim novinama bili su rijetki i neplanski objavljavani. Stara »Zora dalmatinska«, u prvom redu namijenjena širokom puku, bila je kratkog vijeka, a nekoliko talijanski pisanih listova bilo je još kraćeg vijeka i nije moglo doseći ni njen kulturni nivo.²⁵⁾

Mladi Morpurgo stupio je u usmenu ili pismenu vezu sa svim istaknutijim dalmatinskim piscima, kako onima u domovini, tako i izvan nje, objasnivši im svoju ideju jednog dalmatinskog kulturnog godišnjaka i zamolvši ih za suradnju. Važno je istaknuti da u tom svom prvom planu Morpurgo nije zamislio politički orijentirani časopis, već isključivo kulturno-literarni, iako iz vrlo zrelog i određenog njegovog ideološko-političkog stava 1861. godine možemo pretpostaviti da je njegovo nacionalno uvjerenje sazrijevalo već u godinama koje su prethodile. Ali to je još bilo razdoblje Bachovog apsolutizma, razdoblje prije Listopadske diplome 1860. i slobode štampe, i nijedan politički ili izrazito nacionalni članak ne bi mogao biti objavljen. A kulturno uzdizanje naroda, prema sudu kasnijih »narodnjaka«, bila je baza za nacionalno-političko uzdizanje.

U predgovoru prvog sveska »Ai Dalmati« (Dalmatincima) sam Morpurgo veli da mu se ideja pokretanja Dalmatinskog godišnjaka (Annuario Dalmatico) rodila još 1856. god. (kada je imao tek 18 godina), »videći da našoj pokrajini nedostaje jedno glasilo koje bi obrađivalo njene moralne i materijalne interese i koje bi, sakupljajući svake godine radove najboljih umova u zemlji, nastojao da ih osvijetli i pokaže ostalima, ako se kod nas ne napreduje gigantskim koracima, da se ipak ne besposliču. Tu svoju namisao povjerio sam razboritim osobama, i oni su me ohrabrile da je ostvarim«.

»Tada sam se obratio (kaže dalje Morpurgo u istom predgovoru) svim onim dalmatinskim piscima koji bi mi mogli dostojno pomoći da ostvarim svoj plan.

Neki mi nisu ni odgovorili; drugi su odbili suradnju, pohvalivši ipak moju namjeru, i poželivši mi dobar uspjeh. Većina mi je obećala suradnju — — —

Ali nije se zbilom kao što sam želio. U danom času neki od onih koji su mi obećali sastave, opravdali su se, da ih nisu mogli napisati u ovoj godini, obećavši ih za idući.

Pa ipak nisam se obeshrabrio: rekao sam: dobro je započeti makar i s malenim: pa, sakupivši sastave onih rijetkih koji su održali obećanje, predajem ih čitaocima, kao dokaz dobre volje i želje za ostvarenjem dobrog cilja.

Neka Dalmatinci rado prime ove moje dobre namjere i neka ih shvate jednako dobronamjerno.

Split, 1. decembra 1858.

Izdavač Vid Morpurgo«²⁶⁾

Sačuvana su pisma nekih dalmatinskih javnih radnika u kojima odgovaraju Morpurgu na njegove pozive za suradnju. Tako mu neki Lujo S... (?) iz Dubrovnika piše 1857. god., budući da je tada još nemoguće pokrenuti jedan literarni list, zaista je najbolji godišnjak, od kojeg bi se kasnije mogao razviti redoviti časopis.²⁷⁾ Sačuvana su i dva Tommaseova pisma Morpurgu, bez datuma, od kojih jedno privatnog sadržaja, a drugo u vezi s tiskanjem njegove radnje u I svesku Dalmatinskog godišnjaka.²⁸⁾ U trećem pismu Morpurgu, datiranom 23. VI 1858, tumači Tommaseo opširno etimologiju hebrejske riječi »zeroagh« — ruka, o čemu piše i u radnji objavljenoj u I sv. Godišnjaka.²⁹⁾

Najzanimljivije je pismo Augusta Kaznačića Morpurgu iz Dubrovnika 4. augusta 1857 god. kojim prihvaća suradnju »u publikaciji koja će obrađivati isključivo Dalmaciju, u kojoj je u ovo posljednje vrijeme nemar prema domovini i književnosti dosegao vrhunac; to mi je novi dokaz da je Split jedino mjesto naše pokrajine, gdje se osjeća bujnost skore budućnosti.« Nudi za Godišnjak katalog knjiga i časopisa P. Inocenza Čulića koje je ovaj ostavio dubrovačkim franjevcima, a na čemu upravo radi.³⁰⁾

To pismo najbolji je dokaz da se duh skorog narodnog pokreta u politički ustajaloj Dalmaciji već 1857. god., dakle više od tri godine prije Listopadske diplome, u punom jeku Bachova apsolutizma, osjećao jedino u Splitu, kad to čak Kaznačić iz Dubrovnika ističe. To je putokaz u traženju ideološkog izvora narodnog preporoda.

Značenje Dalmatinskog godišnjaka u okviru naše dalmatinske i opće hrvatske publicistike jedva je uočeno ili potpuno zanemareno. Razlog stanovite njegove nepristupačnosti današnjim generacijama jest i talijanski jezik kojim je pisan. To je vrlo istaknuta naša periodika (iako kratkog vijeka) kako naučno-kulturnim zbirom sastava u I svesku, tako ideološko-političkim priložima u drugom. I tipografski svojim lijepim malim formatom, preglednim prelomom, ilustracijama u kamenotisku, *Annuario Dalmatico* znači događaj.³¹⁾ Vjerojatno splitske štamparije nisu još bile dorasle takvom izdavanju, pa je Morpurgo stoga prvi svezak tiskao u Milanu (tip. Boniotti-G. Merlo), a drugi u Veneciji (tip. P. Naratovich). Iz ranije spomenutog razloga kao izdavač prvog sveska tek formalno slovi Knjižara Savo (1859), a drugog već Knjižara Morpurgo, nasljednik Savov (1861).

Prema prvotnom Morpurgovom planu trebalo je da bude u prvom svesku objavljen predgovor istaknutog tadašnjeg kulturnog i naučnog radnika Koriolana Cerinea Lucića. U Morpurgovoj ostavštini, među ostalim objavljenim i neobjavljenim rukopisima u Godišnjaku, nalazi se i Cerineov rukopis *Predgovora s Morpurgovim korekturama*. Vjerojatno nije konačno uzet u obzir zbog previše feljtonskog i nedovoljno serioznog tona kojim je napisan.³²⁾ Morpurgo je u svom predgovoru kraće i jasnije kazao u biti isto.

Prva radnja u Godišnjaku je mladog splitskog advokata Konstantina Vojnovića, porijeklom Dubrovčanina, koji je upravo te godine došao u Split (1858) sa studija, a iduće (1859) postao tajnik splitske Trgovačko-industrijske komore: Bilješke o izvještaju Trgovačke i industrijske ko-

more splitskog okruga za trogodište od 1854—1856.³⁵) Izvještaj je podnio dotadašnji tajnik Komore Vid Nikolić, a Vojnović ga dopunjuje svojim zapažanjima i prijedlozima za bolje unapređenje poljoprivrede, trgovine i industrije u Splitu i okolici. Njegova zapažanja su realna, bistra, statistički obrazložena; njegovo razlaganje jasno i uvjerljivo, a prijedlozi konkretni i dalekovidni. U svojim kasnijim statističkim bilješkama o ekonomskom stanju splitskog okruga, zasebno publiciranima, razradit će mnoge ovdje tek nabačene ideje. On naročito ističe da seljak mnogo bolje obrađuje svoju zemlju nego kad je u kolonatskom odnosu na gospodarevoj zemlji; zalaže se za uvođenje industrije u gradu i za pojačanje stare trgovačke veze s Turskom preko Splita, čemu bi željeznička veza Splita s Dunavom bila neophodna. Konačno ističe da je potrebno najprije upoznati i proučiti svoj narod da bi mu se moglo pomoći.³⁴)

Koriolan de Cerineo Lucio opisuje svoj zavičaj u radnji Kaštelanska rivijera.³⁵) To je prvi historijski pregled izgradnje i razvitka Kaštela kome će mnogo kasnije slijediti oni S. Karamana, Perojevića, Pavlova i dr.

Slično je obrađen i prilog historičara Jakova Chiudine Grad Split³⁶) u kome se naročita pažnja posvećuje zaslužnim Splitsanima u prošlosti i živoj građevnoj djelatnosti suvremenog Splita, kao i mogućnosti njegovog daljeg ekonomskog razvitka. Tada poznati dalmatinski pisac Josip Ferrari-Cupilli piše O životu i spisima Šimuna Begne, Zadrana, modruškog biskupa.³⁷) Ivan Franceschi, splitski kanonik, objavio je vrlo iscrpnu monografsku studiju O životu i djelima Stjepana Ivačića, svećenika, profesora i upravitelja splitske gimnazije, tadanjeg istaknutog pjesnika, koji je upravo bio umro (1858).³⁸)

Ponovo Koriolan Cerinić Lucie piše O Morlakima (Vlasima).³⁹) To su fragmenti većeg nepubliciranog djela u kojima raspravlja o porijeklu i naseljenu Vlaha u kopnenom dijelu Dalmacije. Usput on izlaže i svoj credo u vezi sa tek načetim dalmatinskim pitanjem, naime, da se samo pod svjetlom latinske civilizacije može obnoviti latentni duh ugušene narodnosti i da oni u Dalmaciji nisu niti treba da budu ni Talijani ni Slaveni, već Dalmatinci.⁴⁰) Treća radnja istog pisca bavi se problemom Zajma.⁴¹)

Splitski prigodni pjesnik, novinar, pisac brojnih oštrih rugalica i »sonetta« Ivan Krstitelj Brajnović piše, pod pseudonimom Osvaldo Verotti, o zapuštenom stanju splitskog Groblja Sustjepan⁴²), na kojemu je apsolutni gospodar njegov čuvar neki bivši Napoleonov vojnik, a već tada se nije znalo gdje su pokopani historičar Katalinić, pjesnik Nikola Ivelja, Jerolim Bajamonti i drugi istaknuti Splitsani.

Prilog Nikole Tommasea etimološkog je karaktera: Nauk koji se skriva u korijenima slavenskog jezika.⁴³) On dokazuje zajednički etimološki korijen nekih slavenskih i romanskih riječi.

U literarnom dijelu godišnjaka G. A. Kaznačić opisuje Izlet na Ombli i prevađa s hrvatskog pjesmu markiza De Bona Mjesečarka s Ombli.⁴⁴) Dubrovčanin Nicolò Gradi šalje, pod pseudonimom Eugenio Resti, dugu pjesmu, s mottom Lopez de Vege, Dalmatinske žene, u kojoj ih hvali

i ujedno im se izruguje.⁴⁵) Splitski kanonik Ivan Franceschi objavljuje Himnu sv. Dujmu mučeniku.⁴⁶)

Uz članak Zlatna vrata, u kojemu se opisuje čišćenje i otvaranje Zlatnih vrata Dioklecijanove palače 1857, zaslugom okružnog poglavara Ivana Burattija, priložena je litografija novoootvorenih vrata.⁴⁷)

Osim predgovora Vid Morpurgo je autor bibliografije knjiga dalmatinskih autora i knjiga o Dalmaciji: Bibliografski dalmatinski vjesnik 1856, 1857. i 1858, godine.⁴⁸) Morpurgo knjižar, izdavač i urednik prikazuje nam se ovdje i kao prvi naš istaknuti bibliograf, egzaktniji i iscrpniji od Kukuljevića ili Valentinellija, s točnim podacima o izdavaču, tiskari, mjestu i godini izdanja. Ali ono što ovoj bibliografiji daje naročitu vrijednost, to je kritični kratki osvrt na svaku navedenu knjigu ili brošuru. Ti Morpurgovi opisi su lapidarni ali konkretni; vješto prikazuju djelo i ocjenjuju ga ujedno, određujući njegovo značenje u okviru naučne, literarne ili prosvjetne književnosti u Dalmaciji. On donosi često dragocjene podatke o svojim suvremenicima i njihovim knjigama. Iz tih opisa i primjedaba izbija široka kultura, velika načitanost i poznavanje građe o kojoj piše. Uz Zadarski godišnjak (L'Annuario Zaratino) Josipa Ferrari Cupillija on dodaje: »Kada kalendari i almanasi doprinose povijesti domovine i potsjećaju te sad na historijske spomenike, sad događaje koje su opisali drugi pisci, zanemareni ili zaboravljeni, tada i oni dobivaju vrlo važno značenje i zavrjeđuju da ih se preporuča rodoljubima...«⁴⁹) Opisujući djelo Krunoslava Ivičevića Pjesma pučka ističe da je to zanimljiv rad, ali ekscentričan u nastojanju da uvede novu akcentaciju u ilirski (hrvatski) jezik.⁵⁰) Neki spjev L. Jurića Clotilde ocjenjuje: »Smušenost misli i ispraznost stihova, koji ipak katkada dozvoljavaju da se nasluti koji odbljesak prave poezije.«⁵¹) Uz Nove solinske spomenike (Monumenti salonitani inediti) Franje Lanze primjećuje: »Sve ono što se odnosi na prošlost domovine, koja je potrebna da je se uvijek više obrađuje, zaslužuje iskrenu pohvalu.«⁵²) Hvali Parčićev Rječnik ilirsko-talianski, Škarićev prijevod Svetog pisma staroga, Stazićevu Praktičnu ilirsku gramatiku i Lektiru za dječju naobrazbu, Sundečićevo Cvieće ili pokušnja (citirajući i Tommaseovu pohvalnu recenziju), ali jednako dosljedno kritizira Moralno-zabavne i šaljivo-poučne srbske zagonetke Vuka Verčevića (»Knjiga bez interesa i koja dokazuje autorovo minimalno znanje i siromaštvo duha«),⁵³) ili Romul ili Osnutak Rima, poemu pjesnikinje Ane Vidović (»Dovoljno je pročitati temu poeme da se ne čita dalje... Stil je nešto najgore što se može zamisliti«).⁵⁴) Pisma iz Dalmacije mladog Konstantina Vojnovića, koja su izlazila u »Crepuscolo« 1858. god. za Morpurga su pravo otkriće. »To je bljesak koji razdire guste tmine, kroz koje lutamo uplašeni i neodlučni. S iskrenim osjećajem istine, uvjerljivom i razumnom ljubavi prema domovini i nepristranom spoznajom dobra. Neka bi i najbolji mogli slijediti njegov primjer i oponašati njegove iskrene namjere.«⁵⁵)

Bibliografiju je podijelio u tri dijela: a) djela dalmatinskih autora, b) djela koja su preveli dalmatinski autori, c) djela stranih autora koja se odnose na Dalmaciju.

Među posljednjima kritizira putopis *Aus Dalmatien* Ide von Düringfeld, gošće Bajamontijeve, koja je pjevala slavopjeve njegovim djelima u Splitu: »To je zbrka raskvašenog prenemaganja i zlobnih kleveta. Osorna gubica plemenite barunice nije obećavala osmijehe«.⁵⁶)

Lako je opaziti da Morpurgo posvećuje naročitu pažnju djelima na hrvatskom jeziku i hrvatskim piscima, iako svoje izrazito patriotske ideje još nije mogao da slobodno izrazi u tim bibliografskim recenzijama kao što će učiniti u drugom svesku *Dalmatinskog godišnjaka* 1861. godine.

IV 1861. I IZVORI NARODNOG PREPORODA U DALMACIJI

Pad Bachovog apsolutizma, »Pojačano carevinsko vijeće« koje je car Franjo Josip sazvao 5. III 1860. i konačno »Listopadska diploma« 20. X 1860. kojom se obnavlja ustavni život u austrijskim zemljama i sazivaju zemaljski sabori presudni su datumi za uvođenje općeg liberalnijeg i nacionalnijeg kursa u carevini, umjesto dotadanjeg centralističkog apsolutizma. Međutim, objasnimo li i uvjetujemo li narodni preporod u Dalmaciji samim tim događajima, griješimo, jer je ta opća težnja samostalnosti i slobodi pojedinih naroda, zemalja ili pokrajina jednako mogla rezultirati općim liberalizmom i demokracijom ili autonomijom Dalmacije, a ne razvijanjem jednog šireg nacionalnog osjećaja i idejom pripojenja Dalmacije ostaloj Hrvatskoj. Pa ipak, jednako bi bilo krivo tražiti početke ovog specifičnog pokreta od 1861. u izoliranim manifestacijama i stvarnim pokušajima pripojenja Dalmacije Hrvatskoj na samom početku stoljeća, u okviru napoleonskih i ponapoleonskih ratova, pa čak i u okviru revolucionarnih godina 1848. i 1849, jer su ti pokreti, ukoliko su to po svojoj izoliranosti i nesveobuhvatnosti i bili, bili uvjetovani i rukovođeni drugim idejama i težili u suštini drugim ciljevima. Težnja sjedinjena Dalmacije i Hrvatske predstavljala je u ranijoj prošlosti vrlo često tek želju za realizacijom stanovite političko-diplomatske tradicije integracije Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, često i feudalno koncipiranu. Francuzi su ostvarili donekle to spajanje u obliku Napoleonove Ilirije, ali na isključivo administrativnoj, a ne nacionalnoj bazi. Neke vojne i idejne manifestacije neposredno nakon Francuza predstavljale su više ekspanzionističke težnje bečkog dvora nego opći idejni stav naroda, jer narod, bilo građani, bilo seljaci (osim rjeđih intelektualaca među plemstvom i buržoazijom, odgojenih na stranim sveučilištima i pod izravnijim utjecajem francuskih, njemačkih i američkih teoretičara i liberala) nije uopće posjedovao ni malo razvijenu ideološko-političku svijest ni demokracije, ni liberalizma ni nacionalizma. Bile su to posljedice stoljetne mletačke i turske anacionalne centralističke politike kao i opće ekonomske i kulturne zaostalosti. To su i razlozi da su Dalmatinci, i ostali Hrvati, u općem previranju revolucionarnih četrdesetih godina u Beču, Budimpešti i Italiji, u nekoliko navrata nesvjesno odigrali reakcionarnu ulogu hrabrih i vjernih carevih vojnika.

Pokret četrdesetosme bio je prekratkotrajan i naišao je u Dalmaciji potpuno nepripravnu u prvom redu buržoaziju, a pogotovo seljački stalež. I oni

idejni vođi koji su se pojavili, nisu razradili svoje programe na realnim bazama, nisu ih učvrstili sa svih strana, već su često nastupali više literarno, nego ideološko-politički; postavljali su za cilj potpuno literarno-romantično shvaćeno ujedinjene svih Slavena pod okriljem carske Rusije, vrlo neodređen cilj kome nisu ni pokušavali konkretno i postepeno prilaziti. Jedino što su pojedini dalekovidniji idejni vođi u tim inače revolucionarnim godinama uočili, bilo je da se s potpuno neprosvijedećim, nepismenim i nacionalno nesvjesnim narodom ne može započeti nikakav širi pokret, a da se na tanke slojeve birokratizirane buržoazije ne može računati. Stoga su prišli, iako osamljeni i sa vrlo spora postizavanjem rezultatima, ustrajnom radu na općem kulturnom uzdizanju naroda i borbi za građanska prava narodnog jezika. U tom smislu velike su zasluge Ante Kuzmanića, Mihovila Pavlinovića, Božidara Petranovića i ostale »starije« generacije među narodnjacima.

Još 1844. pokreće Splitski Ante Kuzmanić u Zadru »Zoru Dalmatinsku« koja je postala oružje te borbe i u kojoj iste godine splitski učitelj Andrija Stazić piše: »... sramotna nemarljivost za nauk našega jezika bila je nadvladala toliko, da se je narod s njim sramovao, kako sa svojim imenom i sobom istim.«

Osim priznanja hrvatskog jezika, najodređeniji cilj o političkom spajanju Hrvatske i Dalmacije ima u četrdesetosmin godinama narodni zastupnik Božidar Petranović. U govoru svojim biračima u Kninu 6. srpnja 1848. on je obećao: »Nastojati ću, da se naš mili hrvatski jezik uvede u škole i sudove... Zaključiti ću, mila bratjo, govor moj s očitovanom željom od strane bratje Hervata i Slavonaca, da se njima opet sdružimo i kao prava bratja zagerlimo...⁵⁷⁾ Osnivajući »Maticu Dalmatinsku«, piše 13. stud. iste godine: »...ter da se na tom temelju sjedinjenja sa susjednom Hrvatskom uskori.«⁵⁸⁾

Prva organizirana politička grupa, iako izolirana u svom romantičnom zanosu, formirala se u gimnaziji splitskog Sjemeništa. Tu su se, u istim klupama u kojima su nekada učili Foscolo i Tommaseo, okupili 1848. god. oko pjesnika Luke Botića i Mihovila Pavlinovića mladi Nodilo, Perišić, K. Ljubić, Puljas, Glavinčić i sastavili tajnu grupu nazvanu »Ne boj se.«⁵⁹⁾

U politički ustajalom razdoblju između 1848. i 1861. dva lika izvan Dalmacije bodre rijetke dalmatinske patriote i potiču ih da razvijaju narodnu svijest, da gaje narodni jezik. To su Nikola Tommaseo iz Italije i biskup J. J. Strossmayer iz Hrvatske. Veliki ugled što ga je Šibenčanin Tommaseo uživao u talijanskom političkom i naučnom svijetu hrabrio je dalmatinske rodoljube kad je on u »Iskricama« još 1849. pisao: »... Dalmacio draga, tebi nije nikada bio život vlastit; jur od mnogo si vriemenah vučena za kolima drugih narodah. Radostno bi ja umro, kad bi ti mogao ostaviti spomenku ljubavi moje, kad bi se mogo ufati, da ćeš biti persten zlatnih verigah, koje valja da slobodno svežu sve kćeri slovinske matere naše.«⁶⁰⁾ Ili: »Rasternuta su uda tvoja, slavenski narode, ali obćen život u njima se miče, svaki dan tvoja kerv sve to veselie vrie. Duga bjaš: tebi zima studena i burna, al' i za te počimlju sada dnevni prolietni...«⁶¹⁾

Ali Tommaseova panslavistička ideja politički nije bila mnogo konkretnija od ostalih naših četrdesetosmaša. Živeći izvan domovine, on je slabo poznavao njeno pravo stanje i njene bitne probleme. Tako je on predstavnik

ideje autonomne Dalmacije, sjedinjene sa svojim ekonomskim gravitacionim zaledem, Bosnom i Hercegovinom, a ne Hrvatskom.

Međutim, treba uzeti u obzir i nekoliko tada aktuelnih momenata, koji bar donekle opravdavaju taj Tommaseov odlučni stav. Prvo, on je revoltiran negativnom ulogom Hrvata kao austrijskog oružja u borbi Italije za oslobođenje. 1848. piše Špiri Popoviću: »... da se Dalmacia žalosna i Hrvatskom sdruži: a kako, molim vas, kad se je Hrvatska bezčovječkom silom protiv Italije osramila? a kako će se pak Hervati s nama ponijeti? ...«⁶²⁾ Drugo: mi obično zaboravljamo da se tada Italija oslobađala od Austrije i postajala nezavisna i slobodna, a u toj borbi je Tommaseo najizravnije učestvovao i bio čak proganjan; Hrvatska je pak sve do 1918, dakle, još šezdeset-sedamdeset godina ostala pod Austrijom. A politika Zagreba vrlo se često poklapala s politikom Beča. »I ja sam srcem Slavjanin: ne da se sada pohrvati Dalmacia, to nije ni pošteno ni baš moguće. Robovi bićemo, a ne bratja, podložni i Hervatu i Njemcu i našemu i svima«, piše on 1849. Špiru Popoviću.⁶³⁾ I treće, najvažnije: baš kao slavofil i liberalac, Tommaseo nije mogao da se pomiri s mišlju da bi se Dalmacija, udružujući se s Hrvatskom, udružila ujedno i sa Ugarskom, jednom potpuno stranom i još u mnogome feudalnom zemljom.⁶⁴⁾ Ne smijemo zaboraviti da je ogorčena borba Hrvata sa Ugrima trajala još pola stoljeća i da su Hrvati ugarsku samovolju teško snosili, a i sam Morpurgo se, kao što ćemo poslije vidjeti, žučljivo borio protiv agresivnih i prepotentnih mađarskih prešizanja za Rijekom i ostalom Dalmacijom. Ali isto tako je Tommaseo energično odbijao svaku pomisao da bi se Dalmacija mogla pripojiti Italiji, kolikogod cijenio njenu političku borbu za oslobođenjem i njenu razvijenu kulturu.⁶⁵⁾

Sam Nodilo, koji je kasnije vodio nepoštenu polemiku u »Nazionale« s Tommaseom, govori o utjecaju što ga je na sve njih vršio Tommaseo u predšezdesetim godinama: »... kad smo kao mladići sanjali o jednoj domovini, Iskricice (su) pridonijele da u nama odgoje osjećaj, koji neće uginuti, osjećaj za slavensku zemlju...«⁶⁶⁾

Strossmayerov utjecaj na mlade rodoljube bio je jednako presudan, pogotovo na svećenstvo, koje je djelovalo među narodom. Naročito su povoljno odjeknuli Strossmayerovi govori u Proširenom državnom vijeću u Beču 1860. kao odgovor autonomашu knezu Borelliju.⁶⁷⁾

Međutim, najpresudniju ulogu pri oblikovanju ideologije narodnog preporoda u Dalmaciji, koja je zrela došla do izražaja u 1861. godini, odigrao je u suštini isti nacionalni pokret u Italiji. Izravne ideje i impulsi, što su ih dalmatinski omladinci primili u Italiji na naukama, ili iz Italije putem literature, dopisivanja i novinskih vijesti, bili su daleko jači i stvarniji, nego pravno-povijesne tradicije iz daleke prošlosti, literarni odjeci ilirskog preporoda iz Hrvatske ili nestvarne panslavističke ideje iz četrdesetosme. Rad dviju grupa, udruženih 1861. i dalje, bio je vidljiv u Dalmaciji. S jedne strane bili su »ilirici« starije generacije tipa Kuzmanića, Petranovića i pučki svećenici s Pavlinovićem na čelu. Oni su se borili s više rodoljubne patetike, djelovali su naročito izravno među narodom, nastojeći u prvom redu oko uvođenja narodnog jezika u škole i administraciju i pišući sami hrvatskim jezikom i puku pristupačnim stilom. S druge strane djelovala je gradska intelektualna omladina

koja je sa sveučilišnom naobrazbom u Italiji upoznala i prigrlila ideje liberalizma, pa čak i način i metode političkog djelovanja. Utjecaj ove grupe bio je u tom trenutku odlučniji, jer je ona nastupila potpuno zrela, svjesna svojih ciljeva i načina borbe, brzo i odlučno i naoružana ne samo vatrenim patriotizmom, već i svim političkim, pravnim, socijalnim, ekonomskim i ostalim argumentima kojima se mogla odlučno suprotstaviti daleko nadmoćnijem neprijatelju, ne u Beču, već u samim dalmatinskim gradovima. Narodnjaci su talijanaše u Dalmaciji pobjeđivali njihovim vlastitim oružjem.

Sam je Tommaseo pokazao dalmatinskoj omladini pravac kojim je trebala krenuti: »Vi mladi, koji idete u tuđe zemlje iskati znanje, koje vam zemlja vaša ne daje, budite ufanje i veselje, a ne žalost i strah otačbine tužne. Spominjajte se vaviek nje, uzderžite jezik njen; učite i druge, ali da vam tuđi ne iztjera materinog iz serca. . . Drugih narodah običaje gledajte i počitujte, brez da ih sliepo sledite oli sliepo pogerdite.«⁶⁸⁾

Dalmatinci su decenijama izravno sudjelovali u talijanskom Rissorgimentu. Mnogi su u bečkoj policijskoj kartoteci bili zavedeni kao karbonari. Poznati ruski pisac I. S. Turgenjev, opisuje u romanu »Uoči novih dana« nacionalnu borbu Talijana za oslobođenje uoči šezdesete, crta i zanimljiv lik nekog kapetana jedrenjaka Rendića, dalmatinskog rođoljuba koji pomaže garibaldincima, koji je bio »odan slavenstvu, prezirao Turke, a mrzio Austrijance.«⁶⁹⁾

I kasnije, 1865. godine, postoje mnoge veze između talijanskih i dalmatinskih revolucionara.⁷⁰⁾

Tek Garibaldijeva namjera da se iskra u Dalmaciji ohladila je Dalmatince, kako narodnjake, tako i autonomaše prema talijanskom Rissorgimentu.

Pomalo neobično zvuči da su ideje Cavoura, Mazzinija, Garibaldija, Balba, Cantua, Giobertija, Giordanija, Mamianija, D'Azeglia i drugih talijanskih javnih radnika potakle i narodni preporod u Dalmaciji.⁷¹⁾ Naši preporoditelji oduševljavali su se na naukama u Italiji, idejama i djelima tih ljudi, nastojeći da i sami slično djeluju u svojoj domovini.⁷²⁾

Ispitajmo odakle dolaze mladi ljudi uoči 1861. u Split i gdje su se formirale njihove političke preporodne ideje. To je krug koji je, prema sudu svih suvremenika, prvi aktivno započeo narodni pokret u kojemu je sazrila ideja pokretanja lista »Il Nazionale« koji se upustio u otvorenu i nepoštednu borbu s Bajamontijevim slavo-autonomašima, Lapenninim dalmato-autonomašima, Duplančićevim talijanašima i Beču odanom birokracijom.

Juraj Bijankini, dobar poznavalac narodnog preporoda, pisao je kasnije: »Veliki pokret za slobodu i jedinstvo Italije spasonosno je djelovao na naše sveučilištarce i srednjoškolce. I jedan i drugi mnogo naučiše od patriota s druge obale Jadrana. Naučiše kako svoju domovinu i svoj jezik valja nad svim ljubiti, za nje se boriti i do potrebe junački umirati.«⁷³⁾

Vođa mladih preporoditelja dr Miho Klaić imao je 1861, kada je stupio u Šabor, tridesetidvije godine. Više škole pohađao je u Italiji, u Livornu i Padovi, 1845—1850, u doba najžešće borbe za oslobođenje Italije.⁷⁴⁾

Josip Peričić došao je sa bečkog sveučilišta i bio zagrijan idejama slavenškog preporoda koje su bujale među narodima austrougarske monarhije. 1861. došao je on u Split i dobio mjesto suplenta na gimnaziji. Osim vrlo kratkog

boravka u Kotoru, u Splitu je djelovao kao prosvjetni i politički radnik sve do 1872. godine.⁷⁵⁾

Kosto Vojnović, jedna od najmarkantnijih ličnosti prvih godina dalmatinskog narodnog pokreta, došao je u Split 1858. god. kao dvadesetšestogodišnji odvjetnik i u Splitu najaktivnije učestvovao u pokretu sve do odlaska na zagrebačko sveučilište. Pravo je učio u Beču, ali je 1855. boravio u Italiji, a 1856. doktorirao pravo u Padovi, odakle je već tada pisao za torinski list »Crepuscolo« o potrebi povezivanja Dalmacije s Bosnom i Hrvatskom. U Italiji su ga zanijele preporodne ideje. Njegov sin Lujo kasnije spominje: »... ta Gioberti, d'Azeglio, Manzoni gledahu na nas sa zidova očeve sobe, a mi, djeca, nošasmo po 'marini spljetskoj' garibaldijsku crvenu košulju... Oni slavni gradovi — Venecija i Padova — gdje su naši ocevi disali, učili, sanjarili, idealne zavjere pravili, srkali kristalno piće italske kulture, ne bijahu god. 1861. još vidjeli žarko iščekivanu trobojnicu... Tome se još pridružuje i duh talijanskog Rissorgimenta koji je nadahnuo svu prvu čest naše narodne borbe...«⁷⁶⁾

Natko Nodilo povratio se u Split u proljeće 1861. god. sa studija u Beču. Izgleda da je na njegovu političku ideološku izgradnju najviše i presudno djelovala baš grupa splitskih omladinaca u kojem se krugu tada našao i da je on baš tu, njihovim posredstvom, najbolje upoznao ideje talijanskog i hrvatskog preporoda.⁷⁷⁾

Vicko Milić, istaknuti suradnik splitskog kruga 1861, studirao je u Padovi i Gracu, a u Split se vratio 1857, kad je imao 24 godine. 1860. otišao je kao pristav u Rijeku, ali je bio u stalnoj prepisci sa splitskim rodoljubima i surađivao u dalmatinskoj i hrvatskoj štampi. U Split se opet povratio 1881, a 1900. postao je splitski načelnik.⁷⁸⁾

Jedan od najagilnijih članova splitske grupe bio je dr Lovro Monti. Od 1852. do 1859. Monti je na naukama u Padovi i u službi u Milanu. Važno je istaći da u talijanskom Milanu on tek uči hrvatski jezik. Tu je vidio Cavoura (koji je također kasno naučio talijanski) i prisustvovao odlasku austrijske vojske i dolasku Francuza i Pijemontežana u oslobođeni grad. »Nehaj i indiferentnost prema interesima domovine je takav grijeh, koji mora biti kažnjen najdubljim prezirom. Tko se u dandanašnji ne oduševljava svetim imenom domovine i naroda, nije dostojan da se zove čovjekom« — pisao je tada u Milanu za Morpurgov Godišnjak.⁷⁹⁾ 1861. i 1862. Monti je u Splitu kao advokatski pripravnik.

I kasnije prvi splitski hrvatski načelnici Dujam Rendić Miočević i Gajo Bulat učili su uoči 1861. nauke u Italiji, prvi u Padovi i Pisi, a drugi u Padovi.⁸⁰⁾

Uočivši, dakle, da ideje pokretnice narodnog preporoda u Dalmaciji nisu imale svoj izvor toliko u narodnoj tradiciji, ni etničkoj ni političkoj, koliko u općenitim liberalnim i nacionalnim idejama Evrope, a posebno Italije, sredinom stoljeća, možemo tek shvatiti da narodni preporod ima žarište u Splitu, gradu u kojemu do tada gotovo nije ni bilo pristalica pokreta, u kojemu je buržoazija zadojena talijanskom kulturom, a pučani se srame svoje narodnosti; možemo shvatiti da mnogi preporoditelji ni ne znaju govoriti hrvatski i da pišu talijanskim jezikom, kao što se glasilo Narodne stranke i tiska na talijan-

skom; možemo, konačno, shvatiti da je Vid Morpurgo, zadojen idejama talijanskog preporoda, upoznavši ga na izvorima u Italiji i putem štampe, i uočivši logične i opravdane razloge naše nacionalne borbe, iako je potjecao iz dosegljene jevrejske obitelji, iako je jedva znao govoriti hrvatski, a pisao talijanski i njemački, ipak bio duša hrvatskog narodnog pokreta ne samo u Splitu, već i u Dalmaciji.

V. VID MORPURGO I SPLITSKA GRUPA 1861.

Krajem 1860. i u 1861. godini razvija se u Dalmaciji živa borba na temelju ustava za političke slobode i sjedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom, odnosno za autonomiju Dalmacije. 19. prosinca 1860. uputila je Banska konferencija iz Zagreba Dalmatincima proglas za sjedinjenje («Bratjo Dalmatinci!»). 1861. sastao se opet Dalmatinski sabor u Zadru. Većinu u njemu imali su autonomaši, a glavnu riječ vodio je splitski načelnik Antun Bajamonti.

Situacija je u čitavoj Dalmaciji, a naročito u Splitu bila vrlo nepovoljna za aneksioniste. Narod na selu bio je kulturno i ekonomski potpuno zaostao. Zastarjele metode obrade zemlje, kolonastvo i lihva uništavali su seljaka. U brdovitim krajevima prevladavali su usjevi, a u primorskim vinogradi. Zagorci su se kao napoličari bez ikakvog ugovora nalazili u lošijem položaju i vlasnici zemlje mogli su ih uvijek istjerati; stoga se oni nisu brinuli da poboljšaju zemlju, već su je nastojali što više iscrpiti. Primorci, koji su obrađivali vinograde, nisu mogli biti tjerani sa zemlje dok god je loza trajala, jer ih je tako ugovor s vlasnikom zemlje štutio.⁸¹⁾ Dapače, godine uoči šezdesete predstavljale su stanovito »zlatno doba« za dalmatinske vinogradare, jer je bolest (gljivica lužnjača) uništila talijansku lozu, pa je cijena našem izvoznom vinu naglo narasla. To je uvjetovalo s jedne strane poboljšanje ekonomskih prilika primorskog seljaka, a s druge ne veliku, ali ipak zamjetljivu akumulaciju kapitala u rukama zemljoposjednika, tj. buržoazije, koja je taj kapital investirala u manje industrijske objekte, zapravo začetke industrije u Dalmaciji.⁸²⁾ Industrija je bila manufakturnog tipa. U splitskom okrugu postojala je 1861. jedna tvornica kože, 4 bojadisaonice tkanina, 3 tvornice voska, 8 destilerija alkohola i likera, industrija raše i najrazvijenija industrija gajenja svilene bube i pređenja svile.⁸³⁾ Naravno da su to sve bili vrlo maleni pogoni sa najviše desetak radnika svaki.

Zanimljiv je približan statistički pregled stanovništva splitskog okruga po profesiji:⁸⁴⁾

zemljoposjednici	11%
kućeposjednici	3%
poljoprivredni radnici	16%
pomorci i ribari	3%
industrijski radnici	1%
nađničari	2%
ostale profesije	3%

Ekonomski uvjeti buržoazije i dijela seljaka (primorskih) za razvijanje jednog djeno-političkog pokreta bili su, dakle, 1860. godine povoljni. Istina,

idućih godina nastupio je za poljoprivredu kritičan period od nekoliko godina, i u vezi s njim i za industriju,⁸⁵⁾ ali pokret je već i u gradu i na selu zahvatio maha, i nije ga bilo moguće ustaviti ili umrtviti.

Budući je narodni pokret u Dalmaciji nastojao da riješi ne samo nacionalno, već donekle i socijalno teško stanje seljaka i radnika, pobojala se vladajuća buržoazija (onih 15% zemljoposjednika i kućeposjednika) da će takav pokret ugroziti i njihove društvene pozicije i zauzela je negativan stav prema njemu.⁸⁶⁾

Antun Bajamonti vladao je tada Splitom. Pametan, agiln, energičan, sprovodio bi sve što bi zamislio i Split se pod njegovim načelnikovanjem razvio. Sagradio je novu veliku splitsku luku, obnovio Dioklecijanov vodovod i doveo tekuću vodu u Split i predgrađa nakon čitavih stoljeća, sagradio prostrano kazalište, palače i monumentalnu fontanu na obali. Bio je mecena, a naročito pristupačno ophodio se sa splitskim pučanima-težacima. Računa se da je bilo barem 3.000 težačke i obrtničke djece kojoj je Bajamonti kumovao i poklonio zlaćnik na krštenju u razdoblju od 20 godina načelnikovanja.⁸⁷⁾ Glavna negativna strana Bajamontijeva bila je što nije uočio, tada u XIX st., historijsku progresivnost i nužnost razvitka nacionalizma i liberalizma seljaka jednako kao i gradana, već je energično ustrajao na stanovištu rukovodeće uloge buržoazije, političke autonomije Dalmacije i kulturne zavisnosti o Italiji. Takvog neprijatelja bilo je teško pobijediti. Inače je površno mišljenje da je Beč protežirao Bajamontija na račun narodnjaka, jer se Beč više bojao očijukanja Dalmatinaca sa slobodnim Talijanima nego sa podložnim Hrvatima i Ugrima. Bajamonti je čak 1860. pao u nemilost Dvora i skinut sa položaja načelnika, pa je gotovo jednoglasno opet izabran 1865. god.

Međutim, prije same političke borbe, trebalo je izgraditi jednu jasnu i progresivnu ideologiju, uskladiti mišljenja i poglede, zbližiti starije s mladima, prilagoditi ideje talijanskog preporoda našim prilikama i našem terenu, složiti se u pitanju jezika, upoznati široku javnost, kako građane, tako i seljake, a donekle i inozemstvo s tim idejama i, konačno, isposlovati u okviru ustava pravo borbe kao stranka koja predstavlja dio naroda.

Taj prvi i najteži dio posla obavila je s uspjehom grupa rodoljubivih omladinaca u Splitu, s Klaićem i Pavlinovićem, koji su bili stalni gosti u toj grupi i važili kao njihovi idejni vođi. Vidjeli smo da su tu splitsku grupu krajem 1860. i 1861. sačinjavali Kosta Vojnović, kratkotrajno Luka Botić i Ante Kuzmanić, Ante i Ignjat Bakotić, Lovro Monti, Josip Peričić, Vicko Milić, Pave Kamber, Mate Luketin, Ivan Mangjer, Natko Nodilo, Jerolim Moscovita, Ignjat Porlitz, Vicko Perišić, Andrić, Cambj, Granić i Vid Morpurgo.⁸⁸⁾

Najpresudnija uloga Vida Morpurga kao odličnog organizatora te grupe nedovoljno je rasvijetljena, odnosno rano je pala u zaborav. »U njegovoj knjižari još prije nego se je počela razvijati borba u Splitu »kupljali su se prvi narodnjaci; tu su bili prvi sastanci sa kojih je naviješten u čitavoj pokra-

jini narodni pokret, pa i zato je ime Vida Morpurga steklo uvažanje u cijeloj zemlji« — pisalo je »Naše jedinstvo« 1911. god. u povodu njegove smrti.⁹⁰⁾

Vid Murgurgo je kroz dvije posljednje godine koje je proveo u gimnaziji splitskog sjemeništa upoznao većinu tih rodoljuba, naročito buduće svećenike, i zanosio se u klupama s njima rodoljubnim idejama. On je, uza sav romantični zanos, posjedovao i dovoljnu dozu praktičnog rezoniranja i znao je često patetične rodoljubne izlive organizirati i usmjeriti korisnim pravcem. Mnoge akcije narodnjaka rasplinule bi se u ispraznome, da nije budno i dalekovidno Murgurgovo oko pazilo na sve i predviđalo sve. Tada, dok još nije bilo Narodne čitaonice, njegova knjižara, u kojoj se uvijek osjećao neki kulturni, evropski duh, bila je kao predodređena da bude stjecište i sastajalište splitskih i ostalih rodoljuba. Pa i kasnije, kada je otvorena Čitaonica, jednostavnije je i praktičnije bilo sastati se kod Murgurga, u atmosferi njegovih polica pretrpanih latinskim, talijanskim, njemačkim, francuskim i slavenskim knjigama, nego u samoj Čitaonici. Tim više što je tu uvijek bio sam Murgurgo da daje praktičan i trijezni savjet, da potakne nečiji zanos, ambiciju ili pak da zauzda nečiji prerazbuktali patriotski zanos. Naročito su svećenici, župnici sa otoka, Makarskog primorja ili Dalmatinske zagore, rado navraćali k njemu. Bili su to njegovi drugovi iz sjemeništa, a razlika u vjeri nimalo ih nije sputavala u povjerenju i zajedničkom zanosu, jednako kao ni tadanje katolike i pravoslavce.

»Ali i osim ovog patriotskog posla — pisao je kasnije Dušan Mangjer — »Murgurgova je knjižarnica bila jedina u našim stranama koja je posredovala i raspačavala sve ondašnje slavofiilske publikacije, a često preuzimala nakladu raznih brošura koje su izlazile na obranu narodnih prava i interesa.«⁹⁰⁾

Svoju zrelu i politički razrađenu ideologiju mogla je grupa splitskih rodoljuba razviti samo prateći svu suvremenu štampu koja je tek od konca 1860. slobodnije tretirala pitanja liberalizma i nacionalizma, a to joj nije bilo moguće u Čitaonici gdje se u početku nalazilo tek nekoliko novina i časopisa, već u Murgurgovoj knjižari, opskrbljenoj bogato i dosljedno njegovu političkom nazoru.

»Splitska grupa mladih hrvatskih rodoljuba — piše Viktor Novak — već je 1860. dala znati šta ona želi i koji su joj nacionalni i programski politički ciljevi. I to ne samo prenošenjem svojih misli od usta do usta, na sastancima i u povjerljivim dopisivanjima, nego i štampom, zaslugom knjižara Vida Murgurga, koji je od početka bio uz narodnjake svim svojim zrelim pogledima i svojim materijalnim sredstvima, spreman da pomogne njihova nastojanja... Teško je reći ko je bio prvi i najodvažniji inicijator okupljanja narodnjaka među Splićanima, kao što je nejasno, ko je bio glavni vođa narodnog pokreta u Dalmaciji... Izgleda da je to bilo više jedno moralno, kolektivno telo, u kome su narodni prvaci bili od naroda smatrani kao primi inter pares...«⁹¹⁾

Ivan Grgić piše, na temelju dnevnika Lovre Montija, jednog od najaktivnijih članova te grupe: »Splitska narodnjačka grupa djelovala je tako što se uvečer sastajala u Murgurgovoj knjižari, diskusijom pročišćavala ideologiju i taktiku, razmjenjivala informacije o političkim događajima i napose o uhvaćenim vezama s istomišljenicima na terenu, sa čim je postala jezgro i ruko-

vodstvo novog pokreta u srednjoj Dalmaciji. U spomenutom podnesku uamjesniku Mamuli, Bajamonti je te napola konspirativne sastanke nazvao »večernjim spletkarenjima« — *combricole vespertine*. Tu su se snovali dopisi za tršćanski *Diavoletto*, a poslije i za zagrebački *Pozor* i *Tkalčev Ost und West* u Beču, jer bliže prijateljske štampe nije bilo; tu su se stjecale niti veza s terenom, tu su dolazili prijatelji iz Trogira i Kaštela (gdje je budno policijsko oko zapazilo pojavu »opasnih socijalističkih i komunističkih ideja«), iz Sinja, iz Omiša, iz Makarske, s otoka i iz drugih mjesta, sačinjavajući svi zajedno proširenu splitsku grupu.«⁹²)

Da uloga Vida Morpurga nije bila tek pasivna uloga mecene ili patriotskog kućedomačina, već da je njegov ideološko-politički stav bio potpuno izgrađen, realan i da je naoružan njim mogao rukovoditi sastancima i planovima splitske grupe, dokazuju njegovi dopisi u »Narodnom listu« (*Nazionale*) kada je ovaj počeo izlaziti. Međutim, teškoća je u tome što on nije nikada, kao i mnogi ostali, potpisivao svoje članke i dopise, pa ne možemo s pouzdanjem utvrditi što je zaista iz njegova pera. Zato su dragocjena dva sačuvana Murgova pisma Augustinu Grubišiću iz 1861. god. u kojima izlaže vrlo jasno, realno, uvjerljivo i dalekovidno svoj ideološko-politički credo, svoj stav koji se čak ističe svojom temeljitom uvjerljivošću među ostalim političkim spisima te godine, iako ga on, iz prirodene mu povučeniosti i skromnosti, nije publicirao dok je tiskao pod svojom odgovornošću spise ostalih mladih članova splitskog kruga. Ipak je vidljivo iz spomenutih pisama da su i Montijeve ideje recipročno djelovale na izgradnju Murgovog političkog stava, a vjerojatno i Klaićeve i Pavlinovićeve.

Don Augustin Grubišić (rođ. u Makarskoj 1810.) živio je dugo u Italiji gdje se istakao na naučnom polju i bio član raznih akademija i historijskih društava. Zatim je na splitskoj gimnaziji predavao talijanski jezik i filozofiju. Grubišić je zatražio od Murgurga da mu sakupi ili navede po mogućnosti sve spise u vezi sa pitanjem ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske koji su do tada, 30. maja 1861, objavljeni. Vid Murgurgo, cijeneći Grubišićev naučni ugled, izlaže mu svoje političko uvjerenje i predlaže da mu da što napiše kao prinos pitanju ujedinjenja, a on će mu to izdati u svojoj nakladi:

»Ne znam kako Vi mislite u vezi s ovim pitanjem. S moje strane iskreno ću Vam priznati da pristajem uz sjedinjenje, jer živeći u ovome stoljeću kada sloboda i narodnost moraju da pobijede (*perchè essendo questo il secolo in cui la libertà e la nazionalità devono trionfare*), mislim da je naše sjedinjenje s Hrvatskom, a zatim s Ugarskom prvi korak da oživi slavenska narodnost i tako postane čvrstim jamstvom za slobodu. Istina je da ova ideja u Dalmaciji nailazi na jak otpor, ali to zavisi o vrlo mnogim razlozima: 1. stara mržnja prema hrvatskom imenu; 2. čud Dalmatinaca koja se protivi bilo kojoj promjeni; 3. interes talijanskih redova koji se plaše da izgube prevlast; ali taj je njihov strah smiješan i bez razloga, jer sjedinjenjem ne bi talijanski elemenat ništa izgubio, već bi se na osnovi široke autonomije što je daje muniicipijama hrvatski ustav mogao i više i bolje razvijati; 4. neprosvijećenost ogromne većine koja joj ne dā da dublje prouči ovo pitanje; napokon možda najjači od svih ostalih razloga: spoznaja da je Vlada protivna sjedinjenju

da su činovnici listom, gotovo bez izuzetka, protivnici Hrvatske, naravno prema višim uputama. — Naprotiv, oni koji su svestrano proučili ovo pitanje, najobrazovaniji i istinski liberali, i gotovo sva mladež, prigrlili su oduševljeno ideju sjedinjenja. Ako se je pak Dalmatinski sabor izjavio protiv sjedinjenja, treba znati da su se izbori vodili pod pritiskom vlade i da su zastupnici većinom cesarsko kraljevski činovnici. Svi spisi objelodanjeni u Dalmaciji, i na talijanskom i na slavenskom jeziku, zalažu se za sjedinjenje, izuzevši dva ili tri, koja su napisali prodani ljudi, u kojima su iznesene samo budalaštine i nepodopštine. Jedan jedini i hvalevrijedni izuzetak su spisi našeg slavnog Tommasea koji bi se ipak, da je ovdje na licu mjesta, gdje bi mogao gledati bahatost stranke, koja hoće da se nazivlje talijanskom, ali talijanska nije, jer bi se prije mogla nazvati austrijskom, i kada bi upoznao ono veliko i časno nastojanje koje Hrvatska poduzima da zadobije svoju slobodu, bez sumnje bi se i on sam predomislio i ne bi davao onako jakog oslonca protunarodnoj stranci koja se zakriljuje njegovim časnim imenom da opravdava svoja nasilja. — Čitajući razne spise objelodanjene ovom prilikom, ja ne dvojim da ćete se Vi osvjedočiti o istinitosti mojih riječi. Ima još jedna činjenica koja se ne smije ispustiti s vida, a ta je da stranka za sjedinjenje svakog dana stiže nove pristalice, pa kada bi opet došlo do novih izbora, ona bi sa stečenim iskustvom posljednjih mjeseci sigurno iznijela pobjedu. — Velika je zabluda koju šire naši antiunionisti da bi slavenska stranka bila najljuća protivnica talijanskog imena. To je sasvim krivo i apsurdno, jer je baš naprotiv slavenski element vjeran drug talijanske ideje...⁹³⁾

Augustin Antun Grubišić u svom pismu zahvaljuje Morpurgu na pozivu za suradnju i pita ga koji bi se problemi mogli obrađivati u tom izdanju. Spominje u pismu da je on još 1848. god. pisao o tom problemu.⁹⁴⁾

U drugom pismu odgovara mu Morpurgo: »... Današnji problem nije onaj isti koji je bio g. 1848. Ideja narodnosti nije 1848. g. još bila uhvatila čvrst korijen u Evropi kao danas, te su one godine još svi Dalmatinci bili protivni sjedinjenju s Hrvatskom. Danas je drugačije. Princip se narodnosti svuda nameće i bez dvojbe on će pobijediti, a u Dalmaciji je stranka koja se bori za sjedinjenje jaka: u njoj su se okupili najvećim dijelom ljudi dobro poznati svojim liberalnim idejama i gotovo čitava naša mladež na koju silno utječu ideje slobode i narodnosti. — Pomisao da se Dalmacija podijeli na dvoje bila bi štetna, a osim toga i nemoguća. Istina je da talijanskog elementa ima više u primorju nego u zagorju, ali uza sve to opet je slavenski elemenat i u primorju brojniji. U Zadru, Šibeniku i Hvaru možda je broj Talijani veći nego Slavena, ali u Splitu na 12.000 stanovnika više od 8.000 koji nastavaju njegova predgrađa čisti su Slaveni, od kojih malo ko poznaje talijanski jezik. U Dubrovniku, Kotoru, Trogiru, Makarskoj, Omišu također je izvan spora da slavenski elemenat prevladava. Nije moguće, dakle, da se Dalmacija talijanizira, a i kada bi se moglo, bilo bi to od velike štete za njezinu budućnost koja je zove da dijeli zajednički udes sa svojom braćom na Istoku. To je priznao i sam naš Tommaseo.

Istinski interes Dalmacije, kako Vi dobro opažate, zahtijeva da se asimilira s ostalim slavenskim zemljama Turske. Molim Vas da pročitate drugi

članak u Dalmatinskom godišnjaku (L'Annuario Dalmatico) god. II, pod naslovom: O budućem pravcu obrazovanog staleža u Dalmaciji, što ga je napisao mladić velike erudicije i široka znanja, neki dr Lovro Monti koga ste mladića po svoj prilici upoznali god. 1859. u Milanu, gdje je onda proboravio gotovo čitavu godinu dana. (On je pisac također i trećeg članka O novinarstvu, kao i knjižice Razmatranja o aneksiji itd.). Ovu je radnju on napisao nekoliko mjeseci prije negoli se pokrenulo ovo pitanje, i tu ćete vidjeti kako je on poticao Dalmatince da stanu na čelo ovom slavenskom pokretu, — i da su ga, srećom, poslušali, Dalmacija bi, zbog svog položaja i kulture, bila stekla veću važnost nego joj to dopušta njeno malobrojno stanovništvo, i danas bi mjesto Hrvatske Dalmacija stajala na čelu slavenskog pokreta, i sjedinjenje s njom, od nas pokrenuto, izvelo bi se na našu veliku korist, pa se ne bi danas vlada služila nama kao mekom kojom želi da naljera Hrvate da vode njezinu politiku; ali će zato Hrvati dobro paziti da to ne učine, znajući da je mnogo važnije i za njih i za nas ušćuvaju li nepovrijeđena svoja prava prema monarhiji. — A oni koji se u nas zalažu za takozvanu dalmatinsku autonomiju, nisu drugo nego slijepo oružje stare politike podijeli pa vladaj. Istina je da se i Rijeka nastoji odijeliti od Hrvatske i pripojiti Ugarskoj. No zar se i tu jasno ne nazire jedan od konaca one iste politike divide koja ide za tim da Rijeka postane jabukom razdora između Ugarske i Hrvatske, ne bi li se uspelo da ove dvije zemlje ujedinjene preotmu maha u politici carevine. A koje razloge iznose Riječani? Oni se žale na hrvatsku upravu ovih posljednjih dvanaest godina. No u ovo posljednjih 12 godina tko je vladao i upravljao Hrvatskom, da li Austrija s Bachovom politikom ili Hrvatska? — A mi osamljeni kako da zahtijevamo da nam se Bosna i Hercegovina pridruže? — Naprotiv, kada bismo bili ujedinjeni s Hrvatima, mogli bismo se, tako ojačani, pozivati na sveti princip narodnosti, pa bismo imali uza se sve slobodoljubive sile i tako bi se moglo lakše prisiliti Austriju da okupira one provincije, za našu i njenu korist, a mi bismo skupa s Hrvatima prvi pobirali plodove s njive koja je za njih i za nas dovoljno prostrana; dočim ostanemo li podijeljeni, pa se desi da Austrija zauzme one zemlje, Hrvatska će snagom svoje vojne moći sama pobrati plod, a nas će kao narodne neprijatelje odbiti. A dođe li do sjedinjenja onih zemalja, zar neće to biti prvi korak k ujedinjenju i konfederaciji svih slavenskih krajeva? — Istina, tu je u pitanju i Ugarska kojoj danas ide u račun da se Hrvati sjedine s njom, ali oni se neće više vezivati vezama kakve bijahu prije 48., već novim ugovorima u kojima će se izjaviti da je Trojednica posve nezavisna i da će u ujedinjenju s Ugarskom ona sačuvati vlastitu autonomiju, svoje vlastite zakone, ukoliko se razilaze od ugarskih, vlastitu svoju vojsku, svoj jezik, i prema tome ne ujedinjenje nego konfederaciju, pa će tako biti osujećena opasnost od mađjarizacije, jer naposljetku bilo bi bolje potalijaniti se, a gotovo i ponijemčiti se, nego li pomadžariti se. Veliki prigovori što ih dižu protivnici sjedinjenja u tome su što bi Hrvatska bila manje kulturna od nas, što bismo ujedinjeni s njom izgubili našu trgovinu s Italijom i što bi, napokon, hrvatski ustav bio zastario i sredovječan.

Da je Hrvatska manje kulturna od nas, to se do sada općenito mislilo. Ali tko čita razne novine koje onamo izlaze, a naročito preliberalni *Pozor*, tko prati rasprave u njihovu saboru, tko čita djela što ih oni štampaju, taj će zaista priznati, ako nas ne nadmašuju, a ono barem ni u čemu ne zaostaju za nama. Koja nezavisna novina izlazi u Dalmaciji? Koja su valjana djela bila tiskana ovih posljednjih godina? Koliko štamparija imamo? Neka se uporede s Hrvatskom, pa će se vidjeti tko se ističe. — Kaže se da će naša trgovina s Italijom štetiti? Ali kako? Kada nam se iza leđa otvore novi putevi, kada bude silazilo k nama žito iz Slavonije i Banata i sirovine iz Bosne, zar nećemo mi biti oni koji će svemu tome tražiti i naći tržište? A gdje bolje nego na prostranim obalama Italije i ostalih krajeva Zapada? Dapače, tako bi se trgovina s Italijom povećala na našu veliku korist, jer kako ono reče jedan naš veliki pisac, Dalmacija je zlatni most između Istoka i Zapada. A talijanski elemenat ne bi bio od nas pridušen, već bi živio slobodan i razvijao bi se uporedo sa slavenskim, pače bi još postao i potrebitim za odnose koje bismo imali da sačuvamo i proširimo s Italijom.

Hrvatski je ustav zastario i sredovječan. Djelomice ovaj je prigovor istinit, ali mi ne bismo morali da ga prihvaćamo, nego samo u njegovim osnovama, tj. u pogledu odnosa koji se uređuju između zemlje i prijestolja, i u pogledu prerogativa koje se daju narodu. Veći dio aristokratskih zakona bio je dokinut 48. g., a ono što je od njih preostalo te se ne slaže s današnjim vremenom, bit će bez sumnje preinačeno i dokinuto. Sjedinjenje ne smije da bude prisilno, nego dogovorno, i po tome do zastupnika dalmatinskih, koji će pregovarati, stajat će da utvrde pogodbe i koji će se dijelovi njihovog Ustava moći da primjenjuju, a koji ne. — Dalmacija se neće nigda sjединiti s Italijom, jer ostale sile ne bi dopustile da se ona toliko obalom proširi, a kada bi to i dopustile, Dalmacija bi postala Sibir Italije, ono što je Alžir za Francusku, a Indija za Engleze.⁹⁵) Manjina Talijana likovala bi, a malom bi puku bilo zlo i naopako. — Nastojeći sačuvati ovaj svoj sadašnji položaj prema carevini, Dalmacija ne bi bila ništa, kako nije bila ni kroz ovo 50 godina, najposljednja pokrajina u monarhiji, na koju bi se bezobzirno prtili tereti, jer je malena i ne može sama da se odupre. Naprotiv, sjedinjena s Hrvatskom stekla bi mnogo veću važnost, čekajući da joj budu pridružene posestrimske pokrajine, sada turske. — Neki tobožnji umjerenjaci kažu: *pričekajmo* da vidimo kako će se Hrvati urediti, pa ćemo uvijek imati kada da se sjedinimo. Ali ima neka poslovice koja veli: *tardé venientibus ossa* (zakašnjelom gostu kosti), i onda bude li nam se hrvatski ustav sviđao i budemo li se htjeli s njima ujединiti, bit ćemo prisiljeni da primimo uvjete koje oni budu htjeli, a nećemo moći da dobijemo one garancije koje nam oni danas sami nude. — Ali na kraju krajeva, nás treba da pri svemu ovome vodi najprije princip narodnosti kojemu se, kao što lijepo veli Balbo u svojim razmišljanjima u Povijesti Italije, mora sve žrtvovati, — pa i sama sloboda; jer gdje vlada princip narodnosti, iako nema slobode, opet se može ona steći, ali gdje je

nestalo narodnosti, veoma je lako da se izgubi sloboda, a preteško je da se opet steče.«⁹⁹⁾

VI »DALMATINSKI GODIŠNJAK« I POLITIČKE BROŠURE 1861. GODINE

1861. godine izdao je Vid Morpurgo drugi svezak Dalmatinskog godišnjaka (Annuario Dalmatico). Za razliku od prvog sveska objavio ga je pod firmom svoje knjižare, a štampao u Veneciji. Redakciju je dovršio i rukopise poslao u Veneciju u prosincu 1860. godine, što spominje i njegov otac David u svom dnevniku. I predgovor Vida Morpurga ovom svesku Dalmatincima datiran je u Splitu 1. prosinca 1860. god. U tom predgovoru spominje izdavač velike teškoće na koje je naišao pripremajući ga, zbog kojih teškoća nije uspio u cijelosti ostvariti svoju zamisao, tj.: »pružiti što je moguće potpuniji godišnji pregled materijalnog i intelektualnog zbivanja u Dalmaciji i probuditi u Dalmatincima uspavano zanimanje za vlastite stvari.«⁹⁸⁾

Iako se neki od članaka objavljenih u drugom svesku Dalmatinskog godišnjaka zacijelo sakupljeni još 1859. godine, kao Ferrari-Cupillija, Tommasea, Gradija, Rossignolija i Galvanija, ne razlikuju ni sadržajem ni svojim duhom od onih objavljenih u prvom svesku godišnjaka, drugi članci, istaknuti i postavljeni na početak sveska, odaju jasno novi revolucionarni duh koji je uzeo maha 1860. godine. Za razliku od gore spomenutih autora uglavnom starije generacije i starijih nazora, tri prva članka pripadaju mladim ljudima novih revolucionarnih nazora, pa baš zbog toga ni nisu potpisani punim imenom, već samo šiframa X, Y i Z. Autorstvo prva dva članka može se sa sigurnošću pripisati Lovru Montiju, dok pisac trećeg ostaje nepoznat.

Već sam spomenuo utjecaj što ga je mladi Monti izvršio na Morpurga kada je u ožujku 1860. godine došao iz Italije u Split, proputovavši prethodno Hrvatsku. Morpurgo je bodrio Montija i poticao ga da piše o aktualnim političkim problemima, što će mu on objaviti, a Monti je svojim, još u Italiji razvijenim političkim stavom i neobičnim poletom ideološki utjecao na Morpurga. Zajedničkom mladenačkom zanosu i radu te dvojice rodoljuba narodni pokret u Splitu i Dalmaciji u samom svom presudnom početku oformljivanja mnogo duguje.

Lovro Monti boravio je u Splitu kao advokatski pripravnik od ožujka 1860. do kraja 1861. godine.⁹⁹⁾ Još u Milanu 1859. god. napisao je brošuru Hrvati i Italija, nastojeći pred Talijanima obraniti ugled Hrvata koji je nakon pohoda Radetzkgoga 1848—49. u njihovim očima bio mnogo opao. Članke tog istog sadržaja pisao je u isto vrijeme u torinskom listu »Crepuscolo« drugi dalmatinski student Kosta Vojnović. Taj svoj rukopis uništio je Monti da ne padne u ruke austrijskoj policiji.¹⁰⁰⁾ U svibnju iste 1859. god. u Milanu napisao je Monti i članak O zadacima novinstva u Dalmaciji,¹⁰¹⁾ namijenjen novom nedjeljnom časopisu La Rivista Dalmata što ga je upravo pokrenuo L. Fickert u Zadru. I Kosta Vojnović napisao je za Rivista Dalmata sličan članak Nekoliko riječi o zadacima štampe u nas (Alcune parole sulla missione della stampa fra noi). Međutim, Fickertov je časopis propao iste godine i Vojnovićev je rad objavljen u drugom zadržskom nedjeljnom listu J. Ferrari-Cupillija La Voce Dalmatica u kojem

je listu tiskan i članak sličnog sadržaja Vincenza Duplančića, kasnijeg njegova urednika, O nekim dužnostima štampe u Dalmaciji (Di alcuni uffici della stampa in Dalmazia). Lovro Monti je svoj članak donio u Split i predao ga Vidu Morpurgu koji je bio njime oduševljen kao i ostali splitski patrioti kojima ga je dao na čitanje. U svom dnevniku zapisao je Lovro Monti 14. rujna 1860.: »Nekidan podado(h) djelce Degl' intenti del giornalismo in Dalmazia gosp. Morpurgu izdavatelju ljetopisa Annuario Dalmatico i to djelce bude s velikom pohvalom primljeno, a sa sviu strana dopadaju mi dobri glasovi, budući da je ugodilo mnogim učenim ljudima i preko moje nade.«¹⁰²⁾

Montijev članak, napisan u svibnju 1859. prije Magente i Solferina i prije Listopadske diplome i vraćanja ustava, predstavlja možda prvi pismeni prilog narodnom pokretu u Dalmaciji šezdesetih godina, iako je ideja sazrijevala na više mjesta, naročito u Splitu, i uoči dolaska Montija. Ulogu štampe u općem progresivnom pokretu XIX stoljeća postavio je Monti određeno i jasno na prvo mjesto: »Svako doba pruža posebne vlastite rezultate koji ga karakteriziraju i, da tako kažemo, oblikuju. Među plodovima modernog vremena novinstvo je jedan od najvažnijih i zacijelo onaj koji ga najbolje predstavlja. Danas, a kako se čini, mnogo više u budućnosti, novinstvu je suđeno ne samo da bude zrcalo društvenog života, već i da najaktivnije i presudno sudjeluje u razvoju društvenih snaga.«¹⁰³⁾ I dalje o siromašnom stanju dalmatinske književnosti u XIX st.: »Može se reći da u Dalmaciji nema ni sjene književnosti, pa ako se pretpostavi da je jednom postojala, sada je ona samo sjećanje na daleku prošlost u kojoj se teškom mukom zamjećuju njeni tragovi.«¹⁰⁴⁾

Već tu je jasno naglašen, u narodnom preporodu dalje razradivan, osnovni prosvjetiteljski princip: »Kada u jednom narodu ne postoje zajedničke ideje i osjećaji između više, kultiviranije, klase i nižih klasa, na taj način da prva prosvjeđuje i podiže druge, tada u tom narodu ne može biti napretka.«¹⁰⁵⁾

Prije poznatog Strossmayerovog govora u Carevinskom vijeću istaknuo je jasno Monti u svom članku: »Niko tko ima i malo razuma neće se usuditi tvrditi da je pravedna, korisna, niti moguća potpuna italijanizacija Dalmacije. Statistika, pozitivnom rječitosti brojki, dokazuje veliku brojčanu nadmoć slavenskog roda u odnosu prema talijanskom... Zbog toga ne bi bilo ni pravedno, ni korisno, ni moguće da sedam osmina jednog naroda promijeni svoj jezik, svoj način mišljenja i osjećanja, svoje običaje, dakle vlastitu narodnost u korist preostale osmine... Ako to nisu uspjela nekada da učine mnoga stoljeća talijanske uprave, pogotovo je to nemoguće sada, kada se nezaustavljivo razvija osjećaj nacionalnosti, jer će slavenski elemenat, umjesto pasivnog otpora, sada pružiti najaktivniji i strašan otpor...«¹⁰⁶⁾

Kako progresivno i kulturno vidi Monti ulogu Dalmacije u čitavom tom previranju XIX st.: »Dalmacija je jedna od onih zemalja kojima je sudbina namijenila da služe kao veza među narodima različitog porijekla. Geografski položaj, interesi svih vrsta, stanje, dvostruki jezik, dvostruka kultura jasno to pokazuju.«¹⁰⁷⁾

I konačno, on dalekovidno uočava da će borba do pobjede biti vrlo duga: »Neka našu generaciju ne obeshrabruje što joj nije suđeno da vidi plodove vlastitog djela, što mora žrtvovati svoj život da pripravi tlo i posije dobro

sjeme; dapače, neka nalazi utjehu, da će baš u tome biti njena zasluga i uzvišenost njenog zadatka.«¹⁰⁸⁾

Morpurgo je po svojoj prilici nagovorio Montija da za *Godišnjak* napiše još jedan članak, *O budućem smjeru obrazovanog staleža u Dalmaciji*. Napisao ga je u rujnu 1860, a objavljen je pod siglom Y.¹⁰⁹⁾ 17. listopada zapisuje Monti u svom dnevniku: »Napisao sam jedan drugi članak za *Dalmatinski ljetopis o budućoj upravi izobražene ruke u Dalmaciji*, te prekojučer sam podao knjižaru. On mi reče da mu je vrlo omilio članak i da ga dragovoljno prima. Tako mu ja dado(h) i glavnu upravu (ideju) za složenje knjižice, zato da bi se moglo saznati lahko, kakvim duhom diše.«¹¹⁰⁾ Tako sam Monti svjedoči da je on svojim priložima dao ideološku fizionomiju drugom Morpurgovom *Dalmatinskom godišnjaku*.

I u ovom članku iznosi Monti narodnu ideju jasno i određeno, dosljedno tadašnjem evropskom shvaćanju nacionalizma: »Kako svaki čovjek ima samo jednu majku, samo jednu pravu obitelj, tako ne može imati nego jednu domovinu, jednu samu narodnost... U Dalmaciji ne postoji niti može postojati druga narodnost osim slavenske ili tačnije hrvatsko-srpske. Seobom naroda miješale su se i stvarale narodnosti raznih zemalja, a naša Dalmacija postala je slavenska. Kasnije, bilo zbog trgovine, bilo zbog utjecaja strane uprave, brojni Talijani naselili su se u gradovima, talijanskima po kulturi, i zauzeli u njima prevlast. Prvi koji su došli, bili su zaista Talijani, jer je narodnost posvećenje koje čovjek posvuda sobom nosi, ali njihova djeca, rođena većinom od slavenskih majki, u slavenskoj zemlji, među slavenskim narodom, nisu mogla sačuvati očevu narodnost. Stoga se pogrešno neki Dalmatinci smatraju Talijanima; oni su Talijani tek po kulturi.«¹¹¹⁾

Ili: »Naša književnost mora imati narodni pečat, kako oblikom, tako i sadržajem. A gledamo li dobro u budućnost, to i jest prava sreća. Samo na taj način moći ćemo se odcijepiti od stranca i steći i sačuvati vlastitu izvornost.«¹¹²⁾

Ovim dvama Montijevim radovima, napisanima 1859. i 1860, a objavljenim na početku 1861. godine, Morpurgov *Dalmatinski godišnjak* dobiva važno mjesto ne samo u našoj žurnalistici, već i u okviru narodnog preporoda u Dalmaciji uoči pokretanja *Narodnog lista*.

Treći rad što ga je Vid Morpurgo objavio u ovom svesku *Godišnjaka* upoznaje čitaoce, dosljedno programu narodnjaka šezdesete i idućih godina, s književnošću susjednog srpskog naroda. Nosi naslov *Srpska književnost*, a pruža pregled književnog djelovanja Dositeja Obradovića, Petra Petrovića Njegoša i Vuka Stefanovića Karadžića.¹¹³⁾ Autor članka ostao je sakriven iza sigle Z. Svakako je bio neki član pokreta koji je dobro poznao hrvatskosrpski jezik, vjerojatno isti koji je surađivao s Morpurgom i u njegovoj bibliografiji, dajući prikaze hrvatski i srpski pisanih knjiga. Iako okruženi civiliziranim narodima, balkanski narodi i njihova kultura bili su tada ostalom evropskom svijetu, kako se izrazio jedan strani pisac, manje poznati od onih u Africi ili u Aziji.¹¹⁴⁾

Biografiju dalmatinskog pisca i prevodioca »ilirskih« knjiga *Ivana Tanclingera-Zanottija* napisao je još u travnju 1860. Josip Ferrari-Cupilli i ona se ničim ne razlikuje od priloga prvog sveska Morpurgovog godišnjaka.¹¹⁵⁾

Samo iz starog poštivanja prema Tommaseu objavio je Morpurgo njegov biografski članak *Adolfo Palmedo* ni od kakve važnosti za Dalmaciju.¹¹⁶⁾

Dubrovčanin N. M. Gradi pisao je o zadarskoj Biblioteci *Paravia* i o vrlo osebnom i zanimljivom liku splitskog čudaka, pjesnika, filozofa, gotovo skitnice, *Jakova Čikiole*, donoseći i jedan duži njegov filozofsko-satirični sastav *Koprene i maske*.¹¹⁷⁾

Radnja S. Rossignolija Dalmacija pod Talijanskim kraljevstvom odnosi se na razdoblje Francuza i upravu V. Dandola u Dalmaciji, s obiljem kulturno-historijskih i ekonomskih podataka.¹¹⁸⁾

Jedini literarni prilog ovom svesku jest lirski pjesma *Jednoj starijeg dalmatinskog pjesnika F. A. Galvanija* iz 1847. godine.¹¹⁹⁾ Morpurgo sam veli u bilješci da je ovu pjesmu objavio umjesto jedne druge patriotske Galvanijeve pjesme »*Canto di guerra dalmatico*« koju nije uspio tiskati.

Posebnu vrijednost i drugom svesku Dalmatinskog godišnjaka pruža Morpurgov Bibliografski dalmatinski vjesnik 1859. i 1860. godine.¹²⁰⁾ Njim je obuhvatio i neka djela koja je u prošlom svesku bio izostavio. Djela koja nije uspio pročitati označio je zvjezdicom i njihov kratak sadržaj ili ocjenu ne donosi, kao ostalih. Paralelno s razvitkom hrvatske knjige i većim interesom za hrvatsku i srpsku knjigu, donosi Morpurgo veći broj knjiga na našem jeziku. Uz većinu njih dan je kraći osvrt, a budući je on poznavao relativno slabo hrvatskosrpski jezik, to mu je prikaze tih knjiga zacijelo napisao neki drugi njegov suradnik, možda Monti, a možda i Pavlinović.

Tako navodi staroslavensku *Chrestomatiju Ivana Berčića*, izdanu u Pragu (»Učenje starog slavenskog jezika toliko je korisno s filološkog gledišta slavenskim narodima, koliko nauk latinskog jezika latinskim narodima...«).¹²¹⁾ Zatim *Bukvar nekadašnjeg svog učitelja Andrije Stazića*, tiskan u Splitu 1860. Navodi veći broj crkvenih knjiga na hrvatskom ili srpskom jeziku; *Kukuljevićeve Pjesnike hrvatske XV vieka*; *Kerstjanski nauk popa Josipa Mrkića*, izdan anonimno u Zadru 1860. god.; spomen-knjigu *Na Stolietnicu M. P. O. Andrije Kačić-Miošića* (»Siromašni fratar franjevac koji je sam pred 100 godina shvatio duhovno jedinstvo i predvidio stvarno jedinstvo Jugoslavena...«).¹²²⁾ Morpurgo prikazuje djelo Dubrovčanina *Kaznačića Knjižnica fr. Inoćenca Čulića*, koje je ovaj kanio poslati njemu za *Godišnjak*. Stil literarnih djela i bujnu fantaziju Dalmatinca *F. S. Dode* upoređuje onim *Hoffmanna* i *Sterna*. Prikazuje zatim *Put u Englesku* i *Škotsku Splićanina Franje Lanze*; kritizira *Historijsko-kronološki pregled Makarske* i njenog primorja p. *Antuna Lulića*, zbog pomanjkanja historijskog kriterija i lošeg jezika i stila. Posebno navodi Tommaseova djela, tada objavljena u Italiji, historijska i politička. Osjećajući poštivanje prema slavnom Dalmatincu, a imajući tada već drugačije mišljenje od njegovog u dalmatinskom pitanju, Morpurgo opširno opisuje i hvali naučna i historijska Tommaseova djela, dok politička tek navodi, izbjegavajući svoj komentar kratkom, ne posve tačnom, bilješkom: »O ovim političkim knjižicama *Godišnjak* koji ne obrađuje politička pitanja treba da šuti.«¹²³⁾

Prigodno djelo svog bivšeg anonimnog suradnika, inače autonomaša, *I. B. Brajnovića Slike u Bajamontijevom kazalištu* u Splitu brani

od pretjeranih napadaja. Također još nema kasnijeg žalca u Morpurgovu prikazu Bajamontijeve knjižice Inicijativa splitskog općinskog odbora za obnovu antičkog rimskog vodovoda.

Morpurgo registrira i prikazuje i različite dalmatinske periodike objavljene za te dvije godine: *Annuario Zarantino* i *Rammentatore Zarantino* J. Ferrari-Cupillija; *Rammentatore Dalmatino*, *Il Gobbo di Pietro*, *Programme zadarske Gimnazije* i *Rivista Dalmata* L. Fickerta.

Među prevedenim knjigama prikazuje Ilirske pučke pjesme Adama Mickievicza, O arhitekturi zadarskih crkava G. Vonbanke i dr., a među stranim knjigama koje se odnose na Dalmaciju Pad Venecijanske republike i njenih posljednjih 50 godina Jerolima Dandola; kritizira knjigu Niko Veliki barunice Ide von Düringsfeld; spominje Memoare maršala Marmonta, navodeći da autor o svemu i o svima govori s prezirom, ali da neki dijelovi imaju zanimljivih podataka o Dalmaciji; spominje Miklošičeva *Monumenta Serbica* i Ch. Pelerina *Umjetnički izlet u Dalmaciju i Crnu Goru*.

*

Relativna sloboda štampe i nagli razvitak političkog pokreta u Dalmaciji ogledaju se u velikom broju publikacija političkog karaktera, izdanih 1861. god. Kao što je Split prednjačio u narodnom pokretu, tada u samom njegovom početku, prednjačio je i u toj izdavačkoj djelatnosti. Bilo je tiskara i izdavača i u Dubrovniku i u Zadru i na Rijeci, ali su gotovo sva značajna politička teoretska djela 1861. objavljena baš u Splitu. Dva su tome razloga: prvi, što se tada baš u Splitu okupila grupa mladih i aktivnih patriota; drugi, što su u osobi jednakih ideja i jednake inicijative, knjižaru Vidu Morpurgu, oni našli svog izdavača, koji je ne samo objavljivao njihova djela, već ih poticao na pisanje, moralno odgovarao za njih, što je tada bilo vrlo riskantno, i rasturao njihova djela tamo gdje je bilo najpotrebnije, imajući pred očima u prvom redu njihovo političko djelovanje, a ne materijalni profit kao ostali izdavači. Budući da su se te knjižice prodavale uz minimalnu cijenu od samih 30 šoldi, ili su se raspačavale besplatno, samo po sebi je jasno da su izdavaču predstavljale čisti deficit, s kojim je unaprijed računao.

U Splitu je 1861. godine objavljeno oko 10 knjižica političkog sadržaja, od kojih 5 u Morpurgovu izdanju, osim onog literarnog, religioznog ili drugog sadržaja, almanaha, kalendara i sl. Ta su politička izdanja bila od neobične važnosti za dalji razvitak narodnog pokreta, ne što bi, kao rijetka dotadašnja, propagirala narodni jezik, narodnu tradiciju i narodnu književnost, jer su čak bila pisana talijanskim jezikom, već što su teoretski razradili, pročistili i udarili temelje pokreta, pa je dalja politička i kulturno-prosvjetna aktivnost idućih godina bila time usmjerena u jednom određenom pravcu i mogla biti odlučna i korisna.

Prvi među mladim političkim piscima i teoretičarima bio je Lovro Monti, još svjež od ideja kojima se zadahnuo u revolucionarnoj sredini sjeverne Italije. Uz dvije, već spomenute kraće njegove radnje objavljene u drugom svesku

Dalmatinskog godišnjaka, objavio je Morpurgo kao zasebnu knjižicu, prvu u nizu te prekretno historijske godine, kad su počeli naglo radati plodovi prethodne šezdesete, Montijeve raspravu Razmatranja o aneksiji Kraljevine Dalmacije Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.¹²⁴) Tu radnju napisao je Monti krajem 1860. god. i predao je u prosincu Morpurgu. Vjerojatno je nastala ne Montijevom samoinicijativom, već kao plod diskusija čitave splitske grupe, a po narudžbi samog Morpurga, koji ju je u početku namjeravao objaviti u drugom svesku godišnjaka, a zatim odlučio da je, zbog njene dužine, s jedne strane, i bolje efikasnosti i lakšeg raspačavanja s druge, objavi kao posebnu brošuru.

Tada je Monti zapisao u svom dnevniku: »U prošlom mjesecu napisao sam još jedan članak za Dalmatinski ljetopis, ali će se izdati na svjetlo u osobitoj jednoj knjižici, te Bog zna, hoće li ugoditi. Oni koim sam to djelce pročitao, hvale ga podosta, ali sad ne znam, je li to iz vrjednoće njegove ili iz laskanja. Svakako uzdam se da će biti korisno, jer će ko polajat na me, a kad psi laju, moram reći da ne spavaju. A doisto počela se Dalmacija ovih dana buditi te trgnula se iz onog sna, po kome morao si suditi da je mrtva...«¹²⁵)

U ovoj brošuri ponavlja Monti neke svoje ideje iz članka iz Italije objavljenog u Godišnjaku, ali ih razrađuje i opširnije obrazlaže. To je prvi jasni i relativno konkretni program narodnog pokreta u Dalmaciji.

»U Dalmaciji može biti, kao što i jest u stvari, jedna talijanska kultura, ali ne može biti talijanska nacionalnost.«¹²⁶) Dalje nalazimo ideju, koju i Morpurgo iznosi u već citiranom nešto kasnijem pismu Grubišiću: »Najveća dobra jednog naroda su narodnost (nacionalnost) i sloboda. Da bi se stekla i sačuvala ova dobra, potrebno je žrtvovati se ako ustreba, kojigod drugi interes postojao. Nacionalnosti jedan narod može da žrtvuje čak i slobodu, mora li da jedno od toga izgubi. Jer sačuva li narodnu osobnost, moći će jednog dana ponovo steći izgublenu slobodu; ali ako iz ljubavi prema ovoj žrtvuje narodnost, gubi je zauvijek i gubi samog sebe.«¹²⁷)

»Izolirane narode, male narodnosti, lako apsorbiraju veći narodi; povijest to dokazuje. Da bi se preduhitrila takva opasnost, ne postoji drugo sredstvo, osim sjedinjenja s bratskim narodima i narodnostima. Samo takvim sjedinjenjem mogu oni spasiti vlastitu osobnost, mogu težiti najprirodnijem razvoju, slobodnoj budućnosti.«¹²⁸)

»Stare slobode i slobostine (povlastice) što su ih Kraljevstva Hrvatska i Slavonija kroz stoljeća uživala, toliko su ukorijenjena u dušama tih naroda, da iako su više puta povrijeđene i uništene, ipak nakon kratkog vremena ponovo cvjetaju ponosnije nego ikada. Borba koju su Hrvati vodili u nezabornim godinama 48. i 49. ovog stoljeća, u obranu vlastite narodnosti i slobode, izaziva divljenje kod onoga ko se nje nepriistrano sjeća. Narod koji se na taj način bori za vlastitu domovinu zaslužuje samo simpatiju i poštovanje.«¹²⁹)

I ekonomska strana pokreta potpuno je jasna i razvijena: »Velika načela uvijek su u skladu s velikim ekonomskim probicima... Veliki izvori Dalmacije su u razvitku njene kopnene i pomorske trgovine. Jedino to može sakupiti goleme kapitale koji će uvjetovati procvat naše poljoprivrede, jedino to može ojačati industriju da se i kod nas razvije. Tko dakle, promatrajući našu eko-

nomsku budućnost, ne zamjećuje, da ona ovisi najvećma o razvoju posestrimskih pokrajina koje je okružuju i o našem sjedinjenju s njima? ... Naša trgovina nema što da izgubi sjedinjenjem s Hrvatskom, a dobiva bez sumnje...«¹³⁰⁾

Lovro Monti nije potpisao svoju brošuru, kao ni dvije radnje u Godišnjaku, ali je njegovo autorstvo ubrzo bilo svima poznato, a tek kasnije zaboravljeno. Tako Morpurgo u popisu djela svoje knjižare na poleđini kalendara L'Erede di Diocleziano za 1863. godinu navodi L. Montija kao pisca spomenute knjižice, a sam se Monti priznaje autorom sve tri nepotpisane radnje u rukopisnom odgovoru Bajamontiju, o kome ćemo upravo govoriti.¹³¹⁾

Kao što je Monti i predviđao, njegov je članak, iako trijezno i uvjerljivo pisan, izazvao reakcije kod antiunionista. Zadarska La voce dalmatica oglasila je već 12. siječnja 1861. brošuru, a malo zatim ocijenila je redakcija djelo kao pošteno i umjereni. Ali u veljači polemički je kritizirao Montijevu brošuru G. M. (savjetnik Matija Gligo iz Bobovišća na Braču) i odmah zatim sam Antun Bajamonti.¹³²⁾

Monti je odgovorio na Bajamontijevu kritiku, ali je vjerojatno nije imao gdje objaviti, jer je La voce dalmatica odbila saradnju unionistima, pa je rukopis ostao u njegovoj posmrtnoj ostavštini. Gligova kritika nije toliko značajna da se na nju osvrće, ali Bajamontijevoj dužan je odgovoriti radi ugleda i autoriteta što ga pisac uživa. On ne smatra da je pogrešno citirao Tommasea, kao što ga Bajamonti napada, govoreći o potrebi veze Dalmacije sa susjednim bratskim provincijama, a osuđuje Bajamontijevo napadanje sa poštenja narodnjaka i izjavljuje se otvoreno autorom triju presudnih radnji: »Vrijeme juri ubrzanim korakom, i tko danas ne korača s njime, mogao bi se sutra naći više milja u zakašnjenju. Pa ako je pojedincu opasno ne ići ukorak s vremenom, jednom narodu to može biti propast. Potrebno je dakle, spisima i diskusijama, držati se na visini vremena i biti u toku problema današnjice.«¹³³⁾ Čitava kritika Bajamontija sadržana je dalekovidno i jasno u ovim riječima.

Druga po redu politička brošura koju je Vid Morpurgo objavio 1861. god. bila je Stranke u Dalmaciji Ignjata Bakotića.¹³⁴⁾ Dr Ignjat i prof. Ante Bakotić spadaju u onu splitsku grupu, u krugu koje je aktivno započeo narodni pokret u Dalmaciji.¹³⁵⁾ Autor je napisao ovu neveliku radnju u siječnju 1861. Započeo ju je konstatacijom da je za čitavu Evropu nastalo novo doba, koje će popraviti pogreške staroga. Taj novi napredni, liberalni duh osjeća se posvuda.

»Evo i ovdje u Dalmaciji, gdje su do jučer vladali nemar i opća nebriga prema svemu što se odnosilo na opće dobro i na budućnost naše zemlje, — i to više zbog sudbonosnih okolnosti, nego uslijed žive i strastvene čudi stanovnika. — danas se posvuda opaža, u gradovima i selima, živo vrljenje zbog kojega vrijedi nadati se da su se probudili plemeniti duhovi naših predaka...«¹³⁶⁾

Bakotićeva misao je ideja vodilja i starijih narodnjaka: da se može govoriti i suditi o jednom narodu, treba ga najprije upoznati. »Neka Talijani stave ruku na srce i iskreno priznaju da ne poznaju ni karakter, ni povijest, ni prave interese naroda s kojim žive, ni susjednih naroda.«¹³⁷⁾

Bakotić vjeruje u buduću Dalmatinski sabor koji će odlučiti o sudbini Dalmacije, ali izriče želju svoju i svojih sumišljenika: »Zaista mi se želimo i hoćemo sjediniti s Kraljevstvima Hrvatskom i Slavonijom, jer nas tome privlače naša krv i naši interesi; ali ipak, čuvajući uvijek našu dalmatinsku fizionomiju, koja će trebati biti garantirana solidnim temeljima širokih municipalnih sloboda.«¹³⁸⁾

I on uočava ekonomsku važnost Dalmacije u okviru podunavskih zemalja. »Dalmacija je istinska obala svih zemalja Dunavske nizine koje joj leže na leđima; njena priroda i njen položaj nalažu joj da postane i da se oblikuje u prihvatnu skelu velikog dijela njihovih proizvoda... Kada se bude provela jedna cesta od Dunava do Dalmacije, našoj obali predstojat će najzamamnija i najsjajnija budućnost... Bogati rudnici leže u utrobama tih zemalja, koje prekrivaju stoljetnim sjenama goleme i još djevičanske šume, a plodne i beskrajne nizine kao da ne čekaju drugo nego da se razum i sloboda poput kiše spuste na njih i obasjaju ih svojim blagotvornim djelovanjem.«¹³⁹⁾

»To su razlozi zbog kojih želimo da svi Dalmatinci vatreno zastupaju naše sjedinjenje s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom. Želimo da svi naši rodoljubi shvate važnost i buduću veličinu ovog koraka, kao i njegovu pravednost; pravednost krvi, pravednost jezika, pravednost prava na duševni život. Ne smijemo dozvoliti da nam nerazumno pobjegne, nakon dugog i neplodnog očekivanja, iz ruku ovaj za nas sretni susret. Sjedinjenje ne predstavlja ni stapanje, ni apsorpiranje, već usku zajednicu duhovnog i ekonomskog života, bratstvo i solidarnost zajedničkih i jednakih odluka...«¹⁴⁰⁾

Sredinom 1861. izdaje Morpurgo treće djelo, najopširniji i najbolje razrađeni program aneksionista, Glas za sjedinjenje, ili razlozi Dalmacije za njeno sjedinjenje s Hrvatskom i Ugarskom i splitskog advokata, porijeklom Dubrovčanina, Koste Vojnovića.¹⁴¹⁾ Vojnović temelji svoje političke argumente u prvom redu na ekonomskoj bazi i pristupa problemima razumno i taktički, u čemu ima dosta dodirnih tačaka s Klaićem. Vojnović izbjegava svaki politički fanatizam i sve nastoji trijezno rasuditi, poštujući i neprijatelje s kojima se bori. S Manzoniem on veli da se pravica i krivica ne mogu tako strogo odijeliti da bi sve pravo ostalo na jednoj strani, a krivo na drugoj. Stoga i polemizirajući s Tommaseom, on priznaje mnoga njegova mnijenja, a shvaća i ona s kojima se sam ne slaže.

Tommaseo je upravo tada, u prvoj polovini 1861. godine objavio tri svoje političke brošure u vezi s pitanjem sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Ugarskom, odnosno dalmatinske autonomije: Dalmatincima; Via facti, Hrvatska i bratstvo, ponovo Dalmatincima; Praktična strana pitanja, Dalmatincima, spis treći.¹⁴²⁾ Velike simpatije Dalmatinaca prema Tommaseu i njegov politički i naučni autoritet pridonijeli su mnogo autonomiškoj ili antiunionističkoj stranci u Dalmaciji koja inače nije bila politički jaka. Osim Tommasea imala je ta stranka kao ideološkog vođu A. Bajamontija, splitskog načelnika, koji je također tada, na početku 1861. u spisu Izvještaj splitskog općinskog vijeća..., iznio svoje principe dalmatinske autonomije.¹⁴³⁾

Vojnovićev Glas za sjedinjenje bio je poziv narodnjacima uoči prvih izbora za Dalmatinski sabor. On, kao tajnik splitske Trgovačke komore-

i pisac ekonomsko-statističkih djela, barata stvarnim podacima, kako stanovništva, tako i ekonomije Dalmacije, i razumno i dalekovidno predviđa njenu političku i ekonomsku budućnost. »Da bi se dokazalo — veli Vojnović — da 16.000 onih koji govore talijanski daju pečat talijanske nacionalnosti u Dalmaciji, i da je moraju nametnuti 400.000 Slavena, trebalo bi da ovi zaista budu *schia voni*, ili bolje bijeli robovi (*schia vi bianchi*), tjelesno i duševno u vlasti onih 16.000 kultiviranih.«¹⁴⁴)

Vojnović dokazuje da je u Hrvatskoj politička svijest kroz stoljeća uvijek ostala živa, mada nacionalne slobode više nije bilo, nasuprot Tommaseovoj tvrdnji da su Hrvati spavali punih dvanaest stoljeća.¹⁴⁵)

U vezi s pitanjem sjedinjenja Dalmacije s Bosnom, što su željeli Tommaseo i Bajamonti, Vojnović veli realno da sjedinjenje s Bosnom nije u njihovoj vlasti, jer ono zavisi o rješenju istočnog pitanja, pri čemu se Dalmatince zacijelo neće pitati za savjet; sjedinjenje s Hrvatskom naprotiv zavisi samo o njima, jer je Beč voljan da provede to sjedinjenje. Tommaseova ideja da se Dalmatinci sjedine sa svim ostalim Slavenima dobra je, ali treba ocijeniti realne mogućnosti, jer želeći zagrliti mnogo, moglo bi se ne uhvatiti ništa.¹⁴⁶)

Konstantin Vojnović razlaže sistem Hrvatsko-ugarskog novog ustava i smatra da bi njegova primjena značila progres za Dalmaciju. Sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom olakšat će u prvom redu ostvarenje njene ekonomske i civilizatorske misije na Istoku, povećat će blagostanje sjedinjenjem zajedničkih kapitala, i posredstvom nacionalnog odgoja puka, razvit će i vrednovati taj prvi faktor bogatstva jedne zemlje.«¹⁴⁷)

»Tko iz nauka talijanske povijesti i književnosti — predbacuje Vojnović talijanskim simpatizerima — nije naučio da voli svoj vlastiti narod, taj ništa nije naučio i nije dostojan ni Italije ni Slavije.« I dalje: »U Dalmaciji koja se je već nalazila pod Mletačkom republikom, talijanstvo je ostalo neplodno, kako u odnosu na nacionalnu književnost, tako i na talijansku.«¹⁴⁸)

Ali Vojnović uočava i drugu opasnost, koje se Tommaseo i Bajamonti toliko boje i veli: »Malo bi dobili i Hrvati i mi, kad bi se težište Bachova sistema preselilo iz Beča u Budimpeštu. Mi želimo da Ugari budu paladini naše slobode, a ne da je prisvoje u svoju korist.«¹⁴⁹) Vojnović je u tome bio vidovitiji i oprezniji od ostalih unionista i nije toliko predbacivao Tommaseu njegov strah od prepotencije Ugara, pa je četrdeset godina kasnije, 1901, mogao zapisati: »Sve što se dogodilo u odnosima između Hrvatske i Ugarske od 1868. do 1872. i od 1879. unaprijed, potpuno opravdava Tommaseova strahovanja. Sadašnja hegemonija Ugarske nad Hrvatskom velika je smetnja sjedinjenju.«¹⁵⁰)

Konačno, kao četvrtu knjižicu u vezi s pitanjem sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, izdao je Vid Morpurgo iste godine prijevod na talijanski Hrvatsko-ugarskog ustava Bogoslava Šuleka koji je malo prije toga objavljen u originalu u Zagrebu. Detaljno poznavanje Hrvatsko-ugarskog ustava bilo je od presudne važnosti u pitanju sjedinjenja Dalmacije Hrvatskoj, a talijanski prijevod, skoro suvremen s originalom i rađen u suradnji sa samim autorom, mogao je u Dalmaciji jedini postići svrhu, budući da je u gradovima malo tko znao dobro čitati hrvatski.

Anonimni prevodilac, najvjerojatnije mladi splitski odvjetnik Gajo F. Bulat, posvetio je prijevod: »Mladim Dalmatincima / da mogu / u slobodnim uredbama / hrvatsko-ugarskim / očelicitati duhove / zamračene od dugog ropstva (podložnosti) / Prevodilac.«

Autor pak završava svoju dugu raspravu: »Braćo Dalmatinci... Najviša potreba čovjekova jest da bude svoj, a vi ste tuđi; naše uređenje vratit će vas vama; u vašim će se grudima poroditi svijest da ste članovi velike i slavne obitelji, kojoj je potrebno tek ujedinjenje da obnovi nekadašnju sreću i ca zasja nekadašnjom slavom.«¹⁵¹⁾

Osim tih političkih brošura, izdanih u Morpurgovoj nakladi, izašle su u Splitu 1861. god. još dvije značajne brošure na hrvatskom jeziku, *Poslanica Dalmatincima starog četrdesetosmaša Splićanina Ante Kuzmanića i Šilo za ognjilo sinjskog svećenika A. K. Matasa*, odgovor na Bajamontijev govor 23. XII 1860. u splitskom općinskom vijeću.

VII. »DIOKLECIJANOV NASLJEDNIK« I GRAĐA ZA TREĆI SVEZAK »DALMATINSKOG GODIŠNJAKA«

Još 1859 u prvom svesku svog *Godišnjaka* obrazložio je Morpurgo, prikazujući u Bibliografiji Ferrari-Cupillijev *Zadarski godišnjak*, da i obični kalendari i almanasi mogu biti značajna izdanja, podsjećaju li čitaoca na historijske događaje iz prošlosti domovine, potičući tako patriotsku svijest.¹⁵²⁾ To je shvaćanje društvene uloge takvih kalendara primijenio pripremajući krajem 1861. god. kalendar i »dalmatinski kroničar« za 1862. godinu s nazivom *Dioklecijanov nasljednik* (*L'Erede di Diocleziano*).¹⁵³⁾

Osim katoličkog i pravoslavnog kalendara i uobičajenih podataka, kao u sličnim pučkim kalendarima, kao što su glavni sajmovi, blagdani, razni kalendarski podaci, državni praznici, dani u kojima su zabranjene razne priredbe, izraelitski blagdani, kalendar prognoze vremena i sl., značajni su Morpurgov predgovor i kronika najvažnijih historijskih događaja.

Izdavačev uvod, s naslovom *1861. i 1862. godina i motom »Dies irae...«*, duhovit je politički esej, pisan lakim i izrazito satiričkim stilom, s jasnim prizvukom ironije. Sam veli da ovaj kalendar treba da ima i »socijalnu svrhu«. »A to znači objasniti našim čitaocima da vrijeme juri, i da se u nekim stvarima treba prilagodavati današnjici i slijediti je. Na primjer: Do današnjeg dana moglo se reći, i kazivalo se, barem u pučkom govoru, da je Dalmacija pod Austrijom: Ova riječ pod postaje sada staromodna i nastaviti je i dalje upotrebljavati predstavlja oznaku ropstva, ili najmanje, nepoznavanje jezika, jer je Dalmacija već ušla u zakoniti krug carstva i jer zaista postoji razlika između položaja političkog zatočenika koga drže vezana na kratkom lancu i viteškog i časnog položaja drugog zatočenika koga drže na časnoj riječi.«

Nakon kritike ministra Bacha i njegova političkog sistema, koji je sistem nakon svoje smrti ostavio samo ispisane dekrete i prazne novčanike, osim svog vlastitog, podruguje se i politički zaostaloj javnosti u Dalmaciji: »Oh Javnost!

Koja mila životinja je ta Javnost! Trgnuta iz sna jednom smrću koju su najestila zvana 20. listopada, ona još u Dalmaciji trlja oči, poput slijepca kome je povraćen vid...«

Pozivajući se na navodno Bachovo priznanje da je u Dalmaciji bio netrpeljiv, vrlo netrpeljiv, razvija mladi Morpurgo dalje svoju političku ideju: »Samo jedna stvar me veseli. 1862. godina bit će, barem u Splitu, osvijetljena rasvjetnim plinom. A svjetlo je uvijek poželjno, jer se u njemu mnogo toga bolje vidi... Prošlog godini pripisala se netrpeljivost, ali ova bi mogla lutati područjem koje zauzima Ravnodušnost (nehaj),... a činjenica je da je netrpeljivost jedna strast duha, dok je nehaj njegova skoro potpuna negacija. Načelo, dakle, koje se u Dalmaciji rodilo i utjelovilo u stranci unionista, bilo je načelo života i prirodno suprotstavljanje, koje je niklo i uvijek će nicati, sili ustrajnosti posjedujućih (beati possidentes)... Ako je, dakle, omladina vjerovala u princip modernog civiliziranja i zagrijala se njime, ona je to učinila onom vjerom koja je u njoj i koju joj je narodni duh pobudio u srcu. Ona nije zagrijana da postane dio Hrvatske, niti da iznevjeri sudbinu naše Dalmacije; već da ih zajedno sjedini, da pripravi budućnost velike zajedničke domovine.«¹⁵⁴)

Na kraju kalendara dan je pregled najvažnijih historijskih događaja iz prošlosti domovine, kronološki složenih prema mjesecima i danima u godini. Da je Morpurgo autor te kronologije, dokazuje i njegov originalni rukopis u ostavštini za drugi svezak kalendara, u kojemu je, kao što nagoviješta u bilješci u prvom svesku, proširio i dopunio tu kronologiju iz prvog sveska.

Drugo godište Dioklecijanova nasljednika, katoličkog, pravoslavnog i izraelitskog kalendara za 1863. god. s historijskom kronologijom, tiskao je Morpurgo u Trstu.¹⁵⁵) Osim sličnih kalendarskih podataka kao u prvom godištu i kalendara s uputama za gospodarstvo, donosi Morpurgo s lijeve strane svakog kalendarskog mjeseca Historijski podsjetnik. Povijesni datumi s kratkim opisima događaja odnose se uglavnom na dalmatinsku prošlost, političku, književnu i opće kulturnu, a također i na prošlost ostalih slavenskih naroda. Prema sačuvanom rukopisu tu je historijsku kronologiju sastavljao sam Morpurgo s vanrednim poznavanjem historije, odnosno vještom upotrebom već postojećih historijskih djela. Ističu se naročito noviji i posve suvremeni događaji u Dalmaciji i susjednim slavenskim zemljama. Posebna pažnja posvećena je splitskim događajima i ličnostima. Da je sa živim interesom i neskrivenim simpatijama pratio tadanju borbu Crnogoraca i Srba s Turcima, dokazuju datumi mnogih i malenih bitaka. Tako posljednji zapsani događaji prate sukob Crnogoraca s Turcima, a posljednji je datum 2. kolovoza 1862. (Crnogorci su odbili Turke od Kokota), što je vjerojatno i datum zaključenja rukopisa.

Politička angažiranost i težnja nacionalno-političkog prosvjećivanja širih slojeva vidljiva je jasno iz slijedećih zabilježenih događaja: »23. III 1848. U Parizu je osnovano Udruženje za oslobođenje Slavena sa ciljem da se stvori konfederacija Slavena u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Ugarskoj i Turskoj. Dnevnik Le Pologne, u redakciji Cyprien Roberta, bio je glasilo udruženja. — 6. IV 1861. Otvaranje Dalmatinskog sabora. — 15. IV 1861. Dalmatinski sabor isključuje sa svoje sjednice S. Ivičevića kao karbonara u 1820. godini. — 18. VI 1861.

Dalmatinski sabor na prijedlog zastupnika Galvanija odbija da pošalje izaslanika u Zagreb. — 19. IV 1861. Sabor u Zadru izabire svoje izaslanike za Carevinsko vijeće. — 27. IV 1861. većina u Dalmatinskom saboru odlazi u Beč. — 4. IV 1862. Splitska trgovačka komora prikazuje ministru trgovine Vikemburgu spomenicu u kojoj preporuča projekt željezničke pruge iz Beograda u Split preko Bosne. — 1. VI 1848. Otvaranje kongresa Slavena u Pragu za ujediničenje sredstava u svrhu pomoći sticanja nezavisnosti slavenskih plemena. — 28. VII 1861. Okružnica Monsinjora Godeassija zadarskog nadbiskupa kojom se zabranjuje svećenicima ove dieceze da objave bilo koji spis koji prethodno ne bi bio podvrgnut cenzuri jedne komisije. — 31. VII 1861. Antun Stojanović drži govor u Saboru Trojednice u kojemu napada poziv izaslanicima za Carevinsko vijeće... — 18. VII 1862. Poziv Matice Dalmatinske. — 26. IX 1860. Knez Borelli u pojačanom Carevinskom vijeću, u povodu prijedloga hrvatskog izaslanika Vranjicanya da se Kraljevina Dalmacija ujedini s Hrvatskom i Slavonijom, izgovara svoje glasovito »Nije još vrijeme«. — 19. XII 1860. Poslanica Banske konferencije Dalmatincima...¹⁵⁶⁾

*

Još u predgovoru drugom svesku Dalmatinskog godišnjaka, u prosincu 1860. godine, nagovijestio je Vid Morpurgo treće godište i to kvalitetnije od prva dva; ako mu to ne bude moguće postići, odustat će od daljnjeg izdavanja i čekat će povoljnija vremena za to.¹⁵⁷⁾

Naglim pozitivnim razvojem političkih prilika i slobodom štampe garantiranom ustavom, mogao je Morpurgo slobodnije i zamisliti treći svezak Dalmatinskog godišnjaka. Ako je u drugom svesku tek jedan dio priloga odisao progresivnim i liberalnim narodnjačkim duhom, jer je većina građe već bila sakupljena, treći svezak za 1862. godinu trebalo je da čitav bude odraz novih liberalnih i nacionalnih ideja. Dosljedno tome, odlučio je Morpurgo da izda godišnjak dvojezično: talijanskim i hrvatskim jezikom. Svjestan da je to jedina publikacija s narodnim idejama u Dalmaciji (Il Nazionale još nije izlazio), obratio se opširnim pozivom na suradnju svim uglednijim starijim i mlađim, uglavnom narodnjački zadojenim, javnim radnicima u Dalmaciji i izvan nje. Sačuvan nam je rukopis tog poziva koji također vrlo jasno odražava Morpurgove političke ideje i njegov ideološki udio u narodnom pokretu u Dalmaciji 1861. godine.¹⁵⁸⁾

Morpurgo je vrlo određeno ocrtao fizionomiju novog godišnjaka koji je u mnogome morao imati onaj zadatak, što ga je malo zatim počeo vršiti Narodni list (Il Nazionale):

»Sretno buđenje narodnog duha u Dalmaciji, započeto pred skoro godinu dana, potaklo je nadu i želju da će Dalmatinski godišnjak (Annuario Dalmatico) za 1862. godinu postići veću važnost, obim i cjelovitost i da će imati izrazito nacionalni pravac koji mu je, možda, do sada nedostajao, a koji se, bez naše krivnje, nije mogao od njega ni zahtijevati, sve dok se u narodu nije probudila svijest o njegovim dužnostima i dok naš narod nije otkrio zvijezdu vodilju svoje budućnosti.

Sakupiti, da tako kažemo, najbolje umove naše domovine, na jedan godišnji zbor, pruživši im mogućnost da se uzajamno upoznaju i da upoznaju svoju zemlju i njene gospodarske, duhovne i političke prilike u sadašnjosti i prošlosti, držeći se u tim raspravama opsega koje uslovljava opseg časopisa (koji je, takoreći, između novine i knjige) — bio je i još uvijek je naš cilj.

No Godišnjak se ne može zacijelo oglušiti i, da tako kažemo, zatvoriti oči pred ovom promjenom koja se zbila u posljednje vrijeme u javnom mišljenju Dalmacije, ne može izbjeći njenom utjecaju, kao što se, s druge strane, ne može odreći želje da slijedi tu promjenu i jača je u onome što je u njoj zdravo, pravedno, razumno i što odgovara političkim, duhovnim i gospodarskim potrebama ovog dragocjenog okrajka južne Slavije.

Osvjedočeni, s jedne strane, da se prava i opća civilizacija ne može razviti ondje gdje se ne utire put u narodu narodnim jezikom, i jednako uvjereni da se Dalmacija svojim geografskim položajem i sadašnjim prilikama ne može i ne smije oglušiti utjecajima Zapada i da dosljedno tome italska kultura treba još dugo da bude, ne više prepreka ni smetnja, već pomoć i podstrek slavenskom prosvjećivanju zemlje, — zamislili smo da objavimo dva godišnjaka, jedan na slavenskom jeziku, a drugi na talijanskom, da bi oni tako predstavljali ne samo onu dvostruku kulturu, koja je u Dalmaciji činjenica, što bi bila ludost nijekati, kao što bi je bilo nepravedno i krivo tumačiti kao duhovnu izopačenost pokrajine, već koje obe kulture, svaka za sebe, teže pravednom i plemenitom vlastitom cilju.

Međutim, kasnije smo pomislili da bi se to donekle moglo bolje postići, naročito ne poznavajući količinu i obim radova koji bi trebalo da budu objavljeni, u samom jednom godišnjaku podijeljenom u dva dijela, jedan dio slavenski, drugi talijanski. Taj bi godišnjak takoreći približio čitaocima i pisce oba ova jezika, ukazao intelektualcima koji govore talijanski na potrebu poznavanja slavenskog jezika. On bi prikazao, ako je dozvoljena uporedba, u jednom stereoskopu, koji prizmama spaja pogled, onaj dvostruki naš lik, koji zalaganjem snaga svih poštenih ljudi želi da se ujedini, osim ako Providnost nije osudila ovu bijednu zemlju da bude lišena svega onoga što stvara ponos i najveće blago svih civiliziranih naroda — nacionalnost.

Sa tog stanovišta pomirenja pozivamo mi na zbor sve plemenite i miroljubive umove naše zemlje, o kojima će zavisiti, u to ne sumnjamo, uspjeh ovog teškog ali ne nezahvalnog pothvata.

Željeli bismo da povijest, književnost, statistika, ekonomija, poljoprivreda, industrija naše zemlje budu na neki način razjašnjene, — željeli bismo i to, da te teme budu obrađivane također s određenim sistemom i opširnošću, da se na taj način dobije... u nizu godišnjih svezaka potpuni opis tih tema.

Taj posao želim započeti od nas samih, ali ne i završiti s nama, već se protegnuti među narode koji su nam po krvi braća, a koji već zajedno i žive u carstvu, kao što su npr. Hrvati i Srbi, — kako bi se iz uzajamnog upoznavanja rodili ljubav i poštivanje, što povezuju umove i duhove i pripravljavu zajedničke sudbine i zajednički nacionalni život.

Jer, budu li naše snage odgovarale našim željama, voljeli bismo da koji marljiv gojitelj slavenskih pitanja ne zaboravi i obližnje narode naše rase

kao Slovence, Čehe, Poljake, Ruse, i da nam prikaže koji izabrani dio njihove suvremene književnosti, koji životopis njihovih znamenitih ljudi, kao što su Šafarik, slavenski Thiery, koji je opisao prošlost, jezik i književnost svih naroda našeg roda i čija je smrt bila narodna žalost u čitavoj Slaviji. Tako bi se iz Dalmacije prvi put pokušalo baciti pogled s onu stranu Velebita — koji bi po nekima trebao i dalje ostati Herkulovim stupovima naše budućnosti — na obližnje narode iste krvi i pokušalo uspostaviti između nas i njih ono književno i kulturno razumijevanje, bez kojega naša narodnost neće moći napredovati.

Nemajući pouzdanja u svoje vlastite snage, udružili smo se za suradnju i za ocjenjivanje napisa koje ćemo dobiti sa trijeznim, savjesnim i obrazovanim gajiteljima s područja oba jezika i obe književnosti, a među ostalim i s dr Lovrom Montijem za slavenski dio, a s advokatom C. V. (Kostom Vojnovićem) za talijanski dio.

Godišnjak neće, dakle, biti djelo jedne stranke, u neugodnom i odbojnom smislu te riječi, već će pokušati da ostvari izmirenje svih plemenitih i poštenih shvaćanja u Dalmaciji. Stoga će se i odbijati sastavi, s koje god strane oni stizali, koji budu ulijevali ulje u vatru, još uvijek upaljenu u našim građanskim neslogama, ili oni, koji budu suzbijali i uništavali, na bilo koji način, načelo slavenske narodnosti ove zemlje. Ostavljajući najveću moguću slobodu u traženju sredstava kadrih da ga razvijaju, vjerujemo, da bi svaki pokušaj izmirenja, koji se ne bi temeljio i uslovljavao nacionalnošću, bio apsurdan i jalov. Ako ovaj princip budu prihvatili i oni naši suradnici prošlih godišta, koji su danas u političkom pitanju koje dijeli duhove u Dalmaciji na stanovištu oprečnom sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, ostvarit ćemo sretnu želju za budućnost zemlje, učvrstit ćemo vjeru da se u našim građanskim prepirkama još možemo sporazumjeti, i bit ćemo uvjereni da djelovanje Godišnjaka nije bilo nekorisno...

Zaklinjemo one kojima sreća nije uskratila iskru darovitosti da izdvoje malen dio svog slobodnog vremena, pa čak i onog potrebnog za život, i pruže ga svojoj zemlji koja je u ovim časovima najpotrebnija. Jer bez žrtvovanja talenta, vremena, imutka i života mogu se graditi kule od karata, ali ne može se započeti, a još manje dovršiti, posao preporođenja vječne domovine.

Željeli bismo da ova miroljubiva nacionalna manifestacija mišljenja među nama olakša onu aktivnu slogu među duhovima kojom mali kao i veliki zahvati uspijevaju i bez koje ćemo biti na ruglo našim zajedničkim neprijateljima.

Split, u srpnju 1861. V. M(orpurgo) Izdavač.«

Vidimo, dakle, da je Vid Morpurgo, iako svjestan i dosljedan narodnjak, ipak pokušao da nađe neku moguću suradnju između narodnjaka i onih kulturnih ljudi drugog političkog stava i da ne poruši sve mostove koji spajaju te dvije kulture u Dalmaciji, kao što su radikalnije željeli i provodili neki drugi politički radnici aneksionisti. Međutim, uvjeti suradnje sa protivnicima bili su takvi da ju je malo tko od njih mogao prihvatiti, nije li htio da samim tim prizna i principe narodnjaka. Radi te, barem idealne i optimističke želje, poslao je Morpurgo gornji poziv ne samo M. Pavlinoviću, M. Klaiću, N. Nodilu, L. Botiću, G. Kaznačiću, I. Bakotiću, Š. Ljubiću, M. Banu, J. Sundečiću, V.

Andriću, već i N. Tommaseu, L. Dudanu, F. Lanzi, G. Chiudini, G. Ferrari-Cupilliju i dr.¹⁵⁹⁾

Kakav je bio odaziv na suradnju u III svesku Dalmatinskog godišnjaka i kakve su bile reakcije u vezi sa njegovim novim principima, to možemo tek donekle zaključiti iz sabranog a neobjavljenog materijala za taj svezak, sačuvanog u Morpurgovu arhivu. Ne znači da iz te građe možemo stvoriti fizionomiju novog i reformiranog godišnjaka, jer su mnogi članci vjerojatno vraćeni autorima, ili su ih autori povukli da ih objave u Narodnom listu ili kojoj drugoj periodici.

Najveću novost predstavljala je Morpurgova odluka da godišnjak izdaje i na hrvatskom jeziku, jeziku koji je u intelektualnim i ostalim građanskim krugovima bio slabo poznat. Vidjeli smo iz predviđenog predgovora da je za hrvatsku redakciju godišnjaka bio zadužen dr Lovro Monti, tada u Kninu, a za talijansku Kosta Vojnović. Prema rukopisu i pisačem papiru građe definitivno pripravljene za rukopis, s već numeriranim stranicama (što znači da je konačna redakcija bila izvršena i da je materijal tek trebalo predati u tisak), može se zaključiti da je tehnički posao oko sređivanja i prepisivanja u čisto talijanskih rukopisa obavljao i Vicko Milić.¹⁶⁰⁾

Morpurgo je bio u stalnoj vezi s dalmatinskim svećenicima i savjetovao ih je u mnogim političkim pitanjima. Naravno da je morao prisno surađivati u prvom redu i sa Mihovilom Pavlinovićem iz nedaleke Podgore. Pretpostavljao sam da je Morpurgo na njega računao za hrvatski dio Godišnjaka i našao sam potvrdu tome u Montijevu dnevniku. 17. listopada 1860, istog dana kad je predao Morpurgu svoj drugi članak za Godišnjak, zapisuje Monti: »Kažu mi da će ovom godinom izaći na svijet i drugi jedan Dalmatinski ljetopis (on Annuario dalmatico zove Dalmatinski ljetopis) u narodnom jeziku i da bi fratar Pavlinović bio urednik...«¹⁶¹⁾ Da se radilo o hrvatskom izdanju Morpurgovog godišnjaka potvrđuje i Morpurgov oglas iduće godine u Glasniku dalmatinskom da će za 1862. god. izdati Ljetopis dalmatinski na narodnom jeziku, te poziva rodoljube na suradnju, a u prvom broju Narodnog lista (Il Nazionale) oglašava Morpurgo, među ostalim svojim izdarcima, da je u tisku III godišće Annuario Dalmatico i I godišće Ljetopisa Dalmatinskog. Prevladala je, dakle, zamisao dva odvojena sveska, na talijanskom i hrvatskom jeziku.¹⁶²⁾

S. Buzolić iz Novigrada poslao je Morpurgu svoj talijanski prijevod poznatog Strossmayerovog govora povodom osnivanja Jugoslavenske akademije nauka i Sveučilišta u Zagrebu, održanog u Hrvatskom saboru i kao prilog prijevod čitavog Statuta Jugoslavenske akademije.¹⁶³⁾ Buzolić je ponudio taj prijevod kao zasebno izdanje, ali ga je Morpurgo predvidio za treći svezak Godišnjaka. Zanimljivo je što Buzolić piše u popratnom pismu o Morpurgovoj ideji dvojezičnog časopisa: »...Odlična je Vaša ideja da se prigodni sastavi pišu na našem jeziku; ali kako štampati ih? kako ih raspacati, kad se toliko mučimo da raspacamo stvari napisane talijanskim jezikom koji jezik svi poznaju pa i obje protivničke stranke? Ako se vi odlučite na taj zadatak da ih tiskate... ja se obavežujem da ću vam za mjesec dana poslati jednu manju radnju iz suvremene problematike na našem najslađem rođenom jeziku (nel nostro dolcissimo idioma nativo).«¹⁶⁴⁾

Drugi prilog na talijanskom jeziku Izvorno sjedište, rasprostranjenje i prvi razvoj Slavena. Prilog iz najstarije povijesti Slavena u Dalmaciji, duža radnja, koja se bazira uglavnom na poznatim Šafarikovim djelima »Porijeklo Slavena« (Pešta 1829) i »Slavenske starine« (Prag 1837, Leipzig 1844) potpisana je inicijalima D. P. (možda Dinko Politeo).¹⁶⁵⁾

Da su Šafarikova historijska istraživanja potjecala patriotizam tadašnjih dalmatinskih rodoljuba, i da je njegov lik bio u središtu pažnje, dokazuje i drugi opsežni neobjavljeni prilog, predviđen za Godišnjak. To je posmrtni govor Karla Kuzmánya, profesora bečkog Sveučilišta, održan 9. srpnja 1861. nad grobom Pavla Josipa Šafarika. Govor je s češkog preveo na talijanski i vrlo opširnim predgovorom popratio Vicko Milić.¹⁶⁶⁾

Vicko Milić je ovu radnju i prijevod napisao u Splitu u listopadu 1861. godine, iako je, prema objavljenim podacima, radio u Rijeci kao sudski pristav od 1860, a 1862. nalazio se u Varaždinu.¹⁶⁷⁾ Valjda se 1861. god. na kraće vrijeme povratio u rodni Split i tu surađivao s Morpurgom, pripravljavajući treći svezak Godišnjaka. Iste godine u Rijeci on je u svojoj nakladi izdao brošuru *A Niccolò Tommaseo e dalmatoslavi ossia i quesiti di patrio interesse*, odgovarajući na Tommaseove članke u zadarskom listu »Voce dalmatica«.¹⁶⁸⁾

Vicko Milić u ovoj svojoj radnji namijenjenoj Morpurgovom Godišnjaku, a, koliko mi je poznato, neobjavljenoj na drugom mjestu, iznosi teoriju tadašnjih slavenskih patriota intelektualaca o nasilno određenoj ulozi Slavena kroz stoljeća i njihovom velikom zadatku u budućnosti, a zatim govori o češkom narodu i Pavlu Šafariku. Iznosim u prijevodu samo početak te radnje:

»U našem vremenu prevladava, bez sumnje, jedna velika ideja, ideja nacionalne slobode, koja se neprestano manifestira na polju religije, politike i književnosti. S radošću je pozdravljen u Evropi kao zadovoljštinu za velike socijalne nepravde, nacionalni preporod. To smo zapazili kako u Grčkoj, u Rumuniji i Italiji. Samo pokret jednog naroda, to jest onoga koji zauzima čitav istok Evrope, koji nikada nije bio agresivan, već uvijek od drugih tlačen i ugnjetavan, čini se da pobuđuje ne samo ravnodušnost, već nesklonost i čak neprijateljstvo. Ne odbija ih princip sam po sebi, nego njegove posljedice, zacijelo fatalne za egoizam vlada uređenih tako da su postale same sebi ciljem, posredstvom gnjusnog načina osvajanja.«¹⁶⁹⁾

Drugi Milićev prilog ovom svesku Godišnjaka pisan je hrvatskim jezikom: Svećenstvo dalmatinsko preporođeno duhom Pavla Miošića Makaranina. Jedan primjer slavjanske hitrobesiednosti.¹⁷⁰⁾ Autor je pronašao jedan govor splitsko-makarskog biskupa Pavla Kačića Miošića, čovjeka veoma učenog, koji je mnogo doprinio širenju i razvijanju narodnog jezika i narodne knjige u prvoj polovini stoljeća, osobito u crkvi. Govor je biskup održao 1823. god. u Zadru prigodom otvaranja slavjanskog bogoslovnog sjemeništa i u njemu ističe potrebu slavenske pismenosti u bogoslužju. Milić donosi Miošićev govor, popraćen opširnim uvodom u kome vrlo kićenim, često do ispraznosti baroknim stilom, inspiriranim onim biskupa Miošića, raspravlja o vjeri i slobodi slavenskih naroda. To je početak Milićevih preokupacija problemima crkve, kojima će se kasnije mnogo baviti i čime će steći neprijatelja i među samim pristalicama narodnog pokreta u Dalmaciji.¹⁷¹⁾

»... Čestokrat razmišljajuć teško naše duševno progonstvo — piše Vicko Milić kićenim i rodoljubnim stilom — pa pročitah utjehom ovaj plemeniti govor, i tad očutih sladkost materinskog glasa, pak se obratih materinskom licu, i tad mi omili ponizna nje ljubav i častna liepota, kušah tad blagost duhovne njezine tiešine, pak zagrlj materinske grudi, i proplakah u nje mila niedra, zavieščujuć se ničiji sin biti već jedino mile majke moje, majke Slave!«

Sačuvana su u Morpurgovoj ostavštini još dva sastava na talijanskom jeziku, pripravljena za tisak u trećem svesku Dalmatinskog godišnjaka. Prvi je Historijsko-politički pregled Dalmacije, kratka kronologija Dalmacije od Rimljana do Francuza, kompilatorski rad bez značenja A. Fenzija,¹⁷²⁾ a drugi kraći biografski članak o tada vrlo popularnom revolucionarnom mađarskom pjesniku Šandoru Petöfiju, uz talijanske prijevode dviju njegovih pjesama: Moj Pegaz, Moje pjesme.¹⁷³⁾ Autor je ostao anoniman, potpisan sa x, a u popratnoj bilješci navodi se da je taj sastav dao za Godišnjak u uvjerenju da će pridonijeti nacionalnom programu Godišnjaka, iz poštovanja prema velikom pjesniku naroda »koji će postati naš prijatelj kada bude Slavenima dokazao činjenicama više nego riječima da su prava svakog naroda posvuda jednako sveta.«¹⁷⁴⁾

Postoje još i dva rukopisna priloga na našem jeziku, Mede Pucića i Jovana Sundečića. Medo Pucić u svom sastavu O glagoljskom rukopisu u Portu opisuje glagolicom pisanu knjigu, navodno iz IX stoljeća, koju je iz Dalmacije ponio opat Alberto Fortis 1775. i poklonio je Gabrielu Brunelliju, a tada se nalazila u biblioteci u Portu (Portugal), gdje su bile sakupljene 1833. knjige iz svih samostana koji su tada bili zatvoreni. Prema naknadnim bilješcima na samom rukopisu, ta crkvena knjiga bila bi iz Vrbnika (Verbenik), a druga bilješka spominje jedan događaj: »pogori Novi grad na Hrvatih i v nem pogori dobri enak Tudor i dosta ludi šnim«. U prilogu donosi Pucić pismo bibliotekara iz Porta, prepis prve i posljednje stranice knjige i prepis naknadnih bilježaka u knjizi.¹⁷⁵⁾

Pjesnik Jovan Sundečić odgovara u pismu Vidu Morpurgu na njegov poziv na suradnju za Godišnjak (Ljetopis) i šalje mu iz Zadra Glas dalmatinskih domorodacah, patriotsku i stereotipnu pjesmu u pet strofa, ni bolju ni lošiju od ostalih Sundečićevih prigodnih sastava.¹⁷⁶⁾

Ostaje, konačno, da prikažem i posljednji, možda najvažniji dio rukopisa pripremljenih za nesuđeni treći svezak Dalmatinskog godišnjaka. Morpurgov Dalmatinski bibliografski vjesnik za godinu 1861, uz neka djela objavljena 1856—1860, a propuštena u dosadašnja dva bibliografska pregleda.¹⁷⁷⁾ Sačuvano je tek gradivo za Bibliografiju III sveska, a ne konačni rukopis, jer su pojedina djela križana kako su prepisivana u čisto za štampu.

Prikaze hrvatskih knjiga Matasa, Kuzmanića, Kukuljevića, Budinića, Botića, Kazalija, Sundečića i Kavanjina napisao je Morpurgu neko drugi, tko je dobro poznao hrvatskosrpski jezik, i poslao mu (što se vidi iz različitog rukopisa).

Ovaj treći dio Morpurgovog Dalmatinskog bibliografskog vjesnika ima naročitu važnost i zbog toga što navodi i prikazuje knjige, brošure i almanaha tiskane u, presudnoj 1861. godini, među kojima i neke

danas već zaboravljene. Stoga će on biti značajan doprinos svakoj dalmatinskoj, hrvatskoj ili jugoslavenskoj bibliografiji.¹⁷⁸⁾

Osvrti Vida Morpurga na većinu navedenih djela sažeti su, ali stručni i autoritativni, mada se u njima nađe katkada i kičene retorike, romantizma i rodoljubne patetike, pogotovo kad se prikazuju patriotska djela. Autorov ideološki stav u recenzijama ovdje je potpuno jasan, za razliku od onog često uvijenog i skrivenom u prvim svescima *Godišnjaka*. Citirat ću samo neke karakterističnije izvatke osvrtâ.

Uz već spomenutu političku brošuru Ignjata Bakotića *Stranke u Dalmaciji* (I partiti in Dalmazia) veli: »Ovo je prvi politički nastup jednog učenog intelektualca i vatrenog i plemenitog duha. On podvrgava nepristrasnom ispitu dvije stranke koje je stvorilo pitanje aneksije, narodnu i autonomâsku, razlikujući dobre strane obiju i ono istinito i pravedno u težnjama svake od njih...«

Prikazujući novo djelo splitskog pjesnika-izagnanika Luke Botića, *Biednu Maru*, piše: »Proslavljeni mladi pjesnik Pobratimstva zasjao je u novom svjetlu ovom svojom drugom narodnom pjesmom, prešavši sa herojskog na tužno suglasje nesretne ljubavi, produhovljujući poeziju duše u tužnu kontemplaciju patničkog osjećaja. Događaj u Splitu, njegovu zavičajju, u stanju je da uzbuđi vatreni duh narodnom slobodom, a plač sestre nad tijelom umrle da izazove suze iz srca. To su dva najuzvišenija dijela ove nacionalne pjesme, ugodne lakoće zbog elegancije jezika i miline osjećajnosti. Ne dvojimo tvrdeći da Botić dijeli lovor-vijenac zajedno s Mažuranićem.«

Uz politički spis Ivana Danila *Autonomija Dalmacije* (L'Autonomia della Dalmazia): »... Autor nepristranim i mirnim sudom ispituje razne sisteme kako bi mogla postojati Dalmacija i jakim dokazima pokazuje kako je najbolji onaj u prisnom jedinstvu s bratskim pokrajinama, u razvijanju nacionalnoga principa.«

Zanimljiv je i tipičan za Morpurgov humoristično-satiričan stil autoprikaz predgovora almanaha *Dioklecijanov baštinik* (L'Erede di Diocleziano): »Predgovor pruža jednim ujedljivim i humorističkim stilom pregled političkih događaja u provinciji 1861. godine, osvrćući se usput i izvan vlastite kuće. Anonimni autor dokazuje da je mladi đak Giustija, ali da ima ipak toliko duha da ga ne želi ropski oponašati. Dotjerujući i oplemenjujući formu, inače gipku i živahnu, proučavajući neke od mnogih naših civilnih i socijalnih rana, a primjenjujući onaj lapis (pietra infernale) koji Englezi zovu humor, kao lijek, mogao bi skupa s Bulatom i Gradijem (veteranom u umjetnosti) pridonijeti da se načini malo reda u našoj kući. Datumi iz povijesti domovine dodani na kraju kalendara važni su i spominju događaje na koje je dobro podsjetiti one koji pate od slabe memorije...«

Uz prvo Strossmayerovo izdanje »Bogatstva i uboštva« Jerolima Kavanjina: »To je nacionalna epopeja, jedan od najsajnijih spomenika našeg pjesništva, jer slavi političke, vjerske i književne veličine velikog naroda južnih Slavena. Ležalo je neobjavljeno dugi niz godina, dok nije rodoljubni duh XIX stoljeća udružen s književnom genijalnošću autora potaknuo našeg mecenu da je objavi, kako bi tako, dostojno autora, dičila i njegovu domovinu. Širina erudicije, poznavanje povijesti, slava prikazanih osoba, raznolikost događaja, bogatstvo

izražaja, ako ne elegancija jezika i finoća stiha, krase ovo golemo djelo, kojemu se sada dive unuci koji su skoro zaboravili slavu djedova. Objelodanjeno je u pravi čas da poduči protivnike naše narodnosti kako su 'eruditi s nekadašnjih talijanskih sveučilišta, povrativši se u domovinu, voljeli pisati jednostavnim, ali otmjenim slavenskim pismom, postavši time omiljeni puku i ostavši na divljenje budućim pokoljenjima.«

Uz Kuzmanićevo Poslanicu Dalmatincima, odgovor na Tommaseovu poslanicu Ai Dalmati: »(Bolju protutežu nije mogao pružiti današnji politički pokret u Dalmaciji. Dva politička borca stala su jedan prema drugome, predstavljajući svaki od njih različit pojam kulture u Dalmaciji. Oba su stari i književna je aktivnost obojice već prestala. Sudi im generacija koja nastupa). Kuzmanić brani svom narodu hrvatsko ime koje pak Tommaseo želi odbaciti. Ovaj pretpostavlja civilizaciju u Dalmaciji jedino putem jezika; drugi želi razvijen slavenski jezik, a pomoćni talijanski, kao francuski, njemački i dr. Kuzmanić predstavlja čvrsto sudbinu Dalmacije, Tommaseo je zasjenjuje, prema tome je zagrcje misterijom i sumnjom. Kuzmanić, na čiji je književni autoritet suvišno podsjećati, ne manji od Tommaseovog, dokazao je posljednjem da se je u dalmatinskom pitanju prevario povijesno, politički, nacionalno i književno.«

Šimi Ljubiću nije ostao dužan na njegove prezirne primjedbe o Morpurgu u djelu O talijanskoj i slavenskoj civilizaciji u Dalmaciji, pa ocjenjuje Ljubićev Odgovor svećeniku Josipu Cappellettiju: »Niske i proste manire kojima autor napada venecijanskog popa vrijeđaju same po sebi.« a uz drugi Ljubićev spis Oko dalmatinskog pitanja: »...Većinom su (Ljubićevi odgovori Tommaseu) previše lični, i nerado priznajemo da pop Ljubić upotrebljava u svojoj obrani vrlo malo ljubeznosti prema Tommaseu, dostojnom svakog obzira uza svu njegovu neda-lekovidnost u politici...«

Uz Šilo za ognjilo A. K. Matasa: »Naslov, uzet iz jedne narodne poslovice, odaje svu živost i energiju historijskih i političkih misli izmešenih u ovom djelcu, napisanom finom živahnošću, duhovitošću i jezgrovitošću, u stvari osobinama našeg jezika...«

O Milićevo djelu Nikoli Tommaseu, Dalmato-Slavi: »Duboko poznavanje domaće povijesti, temeljitu i široku učenost, plemenitu i toplu ljubav prema vlastitoj zemlji pokazuje autor u ova dva djelca. Da je malo više pažnje posvetio formi da bude jednostavnija i jasnija, imao bi širi krug čitalaca s više prednosti za plemenitu stvar, za koju se tako hrabro bori...«

Uz Razmatranja o aneksiji... V. Montija (koga u rukopisu poimence spominje u zagradi): »Tu je knjižicu o pitanju aneksije napisao iskreno, trijezno, uredno, laganim i neusiljenim stilom, jedan od naših najsimpatičnijih mladih publicista. Njena je posebna zasluga što je plemenitim i umjerenim tonom započela seriju političkih publikacija nacionalne stranke u Dalmaciji 1861. godine.«

Uz Glas za sjedinjenje K. Vojnovića: »Ovo djelo koje se bori za sjedinjenje s Hrvatskom više je i od jednog drugog steklo naklonost naše publike. Autor, jedan od najizvršnijih i najsimpatičnijih naših pisaca, imao je zadovoljstvo da je ovim djelom pridobio ne malo pristaša narodnoj stvari.«

Od stranih djela komentirao je Morpurgo opširnije putopise po Dalmaciji Levasseura i A. A. Patona, a od prijevoda prikazao je Pucićev prijevod knjige Josipa Bodjanskog O slavenskoj pučkoj poeziji.

Iz Morpurgove bibliografije za 1861. vidi se da je te godine publicirano u Dalmaciji ili o Dalmaciji preko 60 knjiga i brošura, među kojima su u većini one političkog karaktera. Iz tog se može zaključiti kako je živa bila politička borba te presudne godine. Samo u toj godini tiskano je, što na talijanskom, što na hrvatskom jeziku, jedanaest Tommaseovih političkih rasprava o dalmatinskom pitanju.

Mislim stoga da je pogrešno narodni pokret u Dalmaciji proučavati samo na temelju članaka u Narodnom listu (Nazionale) od 1862. god. dalje, već su u mnogome važnija i presudnija ova brojna izdanja 1861. godine.

Uloga Vida Morpurga kao nakladnika u toj izdavačkoj djelatnosti bila je zacijelo najistaknutija.

Treći svezak Dalmatinskog godišnjaka nikada nije ugledao svjetlo. Začuduje da Morpurgo, koji je objavio toliko različitih izdanja, nije izdao Godišnjak za koji su rukopisi bili već gotovi i potpuno sređeni (što se može zaključiti iz jedinstvene paginacije sačuvane pripravljene rukopisne građe). Koji je tome mogao biti razlog?

U predgovoru drugog sveska sam je Morpurgo obećao da će idući svezak biti probraniji i kvalitetniji, a ako to ne bude mogao postići, da će odustati od daljnjeg objavljivanja, do bolje prilike.¹⁷⁹⁾ Znamo također da je Morpurgo odlučio dalje izdavati Godišnjak dvojezično, posvećujući dapače posebnu pažnju hrvatskom dijelu. Iz sačuvane rukopisne građe za treći svezak može se zaključiti da prilozima na hrvatskom jeziku nisu bili ni brojni ni naročito vrijedni, dok su se neki stari suradnici, zbog novog smjera periodice, povukli. Pomanjkanje učenih i politički izgrađenih ljudi koji su bili vješti hrvatskom jeziku pogodilo je godinu dana zatim i Nazionale, odnosno njegov hrvatski prilog Narodni list. Od članova splitske grupe Milić je prvi odselio na Rijeku, Monti zatim u Knin, Nodilo u Zadar kao urednik Narodnog lista. Osim toga i sam Morpurgo slabo je poznavao hrvatski. Sve je to donekle bilo razlogom da je, ne mogući postići željenu ravnotežu talijanski i hrvatski pisanih članaka i željeni kvalitet priloga, odustao od daljnjeg izdavanja Godišnjaka.

Glavni razlog prestanka izlaženja Dalmatinskog godišnjaka bio je ipak taj što je 1862. započeo u Zadru izlaziti Narodni list (Il Nazionale), pa je tako funkcija prvog u mnogome prešla na drugi, iako je prvi bio godišnjak, a drugi novina. Sam Morpurgo pridonio je osnutku Narodnog lista i sporazumno je njemu prepustio dalju političku i kulturnu žurnalističku aktivnost.

Najbolji dokaz tome nalazimo u dnevniku Vidovog oca Davida. Godine 1862. on piše: »Budući se pojavio list Nazionale u koji je svaki patriot mogao s lakoćom uvrstiti patriotske članke, prestala je potreba, odnosno pomanjkali su nacionalni ili lokalni argumenti, za izdavanje zbornika (godišnjaka) i zato smo ga prestali tiskati.«¹⁸⁰⁾

U travnju objavljena je u Narodnom listu (Il Nazionale) bilješka: »Gosp. Vid Morpurgo, knjižar iz Splita, ne može, zbog o njemu neovisnih razloga, da dalje izdaje Dalmatinski godišnjak (Annuario Dalma-

tico) koji je trebalo da izađe štampan u tiskari gospodina Abela Lukšića u Karlovcu.«¹⁸¹⁾

Iako je bio kratkog vijeka, Dalmatinski godišnjak je, uz ostale Morpurgove političke publikacije tih presudnih godina, uoči pojave Narodnog lista, odigrao značajnu ulogu i ne zaslužuje da bude zaboravljen, mada nije bio pisan našim jezikom.¹⁸²⁾

VIII. POKRETANJE »NARODNOG LISTA« (IL NAZIONALE)

U Morpurgovom Dalmatinskom godišnjaku pisao je Lovro Monti u radnji O zadacima novinstva u Dalmaciji: »U zemlji kao što je naša, dakle, u kojoj je novinstvo još u stadiju želje, a književnost izbljedjela uspomena, tko bi se usudio da osnuje dnevnik dostojan tog imena, svjestan vlastite misije, i odlučio da ga upravlja svim snagama svog uma i srca, jer je toliko za to potrebno, bio bi dostojan pohvale, zahvalnosti i najčvršće i najsložnije podrške.«¹⁸³⁾ Ili: »Novinstvo u Dalmaciji, bilo da se služi talijanskim bilo ilirskim jezikom, mora biti uvijek prožeto duhom i oblikovano jednom jedinom idejom, jedinim osjećajem — nacionalnom idejom.«¹⁸⁴⁾

Svi se historičari narodnog pokreta u Dalmaciji slažu da se ideja pokretanja Narodnog lista (Il Nazionale) rodila u Splitu, samo što jedni kao glavnog inicijatora spominju Pavlinovića,¹⁸⁵⁾ drugi Montija,¹⁸⁶⁾ treći Nodila.¹⁸⁷⁾ Nitko, međutim, ne spominje Vida Morpurga kao jednog od osnivača lista, iako je njegova uloga u tome bila ne samo velika, već i presudna. Pokrenuti 1862. god. novinu, i to stranke koja se tek počela razvijati i koja nije imala nego malo pristalica u gradovima, bilo je ne samo smiono i poletno, već je za to trebalo mnogo iskustva, dobre organizacije i materijalnih sredstava. Smionosti i poleta imala je splitska rodoljubna grupa mladih narodnjaka obilno, ali su izdavačko iskustvo i organizacija posla bili Morpurgov prilog, a novčana pomoć u mnogome rezultat Morpurgove umješnosti i Strossmayerove darežljivosti.

Suvremeni pisci i svjedoci ne spominju poimence ni jednog od gore spomenutih kao inicijatora i organizatora pokretanja Narodnog lista, već uvijek samo splitsku grupu mladih rodoljuba. Ta se grupa od 1860. pa sve do osnutka Slavjanske čitaonice 1862. (a i nakon toga) sastajala u Morpurgovoj knjižari, i njegov trijezan i organizatorski duh osjećao se u svim njihovim zahvatima, makar je gotovo uvijek ostajao anonimn. Nije tek slučajno da Dalmatinski godišnjak prestaje izlaziti u času kada Narodni list počima, i da se koncepcija dvojezičnog i kulturno-političkog trećeg sveska časopisa poklapa s koncepcijom novine. Svoja iskustva uredništva i izdavanja časopisa prenio je Morpurgo na novu periodicu. Zanimljivo je da pokretači tek traže glavnog urednika, dakle, nije on među njima već bio najaktivniji; pomišljaju na Nodila ili Bulata, pa se konačno uredništva prihvata Nodilo.¹⁸⁸⁾

Juraj Biankini, glavni urednik nakon Nodila, spominje 1912. samo da je iz Splita »potekla misao da se osnuje Narodni list«,¹⁸⁹⁾ a 1927. navodi kao

osnivače članove splitske grupe Nodila, Peričića i Moskovitu,¹⁰⁰⁾ što je manje uvjerljivo, naročito u vezi s posljednjom dvojicom.

Franjo Ivanišević mnogo kasnije navodi inače nepoznati podatak da se Narodni list »začeo u uskom krugu rodoljuba u samostanskoj sobici bratra Tomića na Dobrome u Splitu u kojem gradu mislilo se je ispočetka izdavati ga. Kasnije se je odlučilo da se tiska u Zadru, glavnom službenom gradu Dalmacije.«¹⁰¹⁾

I Đinko Politeo piše da je jezgra života narodne stranke bila u Splitu gdje se i rodila ideja o njenom glasilu.¹⁰²⁾

Sam Nodilo piše mnogo kasnije V. Kisiću: »U početku narodne borbe bilo je u Spljetu hrvatskih mladića jedno dvaestak, a među njima i ja. I u Zadru i u Spljetu osjećala se živa potreba da se na talijanskom jeziku pokrene jedan list protiv ondašnje talijanske štampe.«¹⁰³⁾

Iz svega može se zaključiti da je inicijativa osnivanja »Narodnog lista« potekla kolektivno u Splitu i da se sama ideja pokretanja lista razvijala i doživljavala promjene od kraja 1860. do kraja 1861. god. Najautentičniji podatak pruža nam sam član te grupe Lovro Monti u svom dnevniku. On piše 26. studenog 1860.: »Dogovorili smo se mi nekoliko mladih prijateljah osnovati ako je moguće jedan ekonomsko-književni list, koji bi izlazio tri puta na mjesec i koji bi težio k tome da bi ovu stranku talijansku što je u Dalmaciji k strani narodnoj približili i u neko sporazumljenje stavili. Mislim da od toga neće biti ništa, ali da bi što bilo, svakako dobro bi bilo. Svrha doisto je sveta, ali ono što je sveto, mučno dođe na svijet.«¹⁰⁴⁾

Takva ideja ekonomsko-književnog, a ujedno patriotskog časopisa, a ne novine, koju zastupa i brani 1860. g. Monti, mnogo je bliža tadašnjoj Morpurgovoj ideji Dalmatinskog godišnjaka, iznesenoj u citiranom pozivu na suradnju, nego kasnijoj koncepciji novine Il Nazionale. Već tada glavna je poteškoća bila u pomanjkanju novca i glavnog urednika.

Vicko Milić spominje da je novac za kauciju ponuđen iz Zagreba,¹⁰⁵⁾ ali je odbijen da bi se zadržala potpuna nezavisnost lista. Prema jednom povjerljivom izvještaju okružnog poglavara Splita Alessanija Namjesništva u Zadar 21. X 1861., može se zaključiti da je zakonom određenu kauciju položio splitski narodnjak conte Jerko Cambj.¹⁰⁶⁾ Osim novca što se sakupljao među dalmatinskim narodnjacima, po sistemu akcija, glavnu novčanu pomoć prvih najkritičnijih godina izlaženja lista pružao je Strossmayer. »On je za punih 12 godina pokrivaio deficite Narodnog lista i njegove tiskarne, sve dokle i list i tiskarna ne stadoše na svoje noge,« — veli Bijankini.¹⁰⁷⁾ Da je zamisao lista kao dioničkog društva s akcijama ideja poduzetnog Morpurga, to pretpostavlja i dr. I. Grgić u svome članku o postanku Nazionale.¹⁰⁸⁾

Glavnog urednika također je bilo teško naći, jednako kao i urednika za hrvatski prilog lista. U jubilarnom broju »Narodnog lista« 1912. godine, govoreći o Nodilu, veli se da su se splitski patrioti sporazumjeli s Klaićem, Pavlinovićem i Danilom da se Nodilu povjeri uredništvo lista »Il Nazionale.«¹⁰⁹⁾

Poznavajući kasniji važan udio Vida Morpurga pri odabiranju narodnih kandidata za razne izbore, jer su narodnjaci u tim momentima uvijek njemu dolazili po savjet, možemo naslutiti Morpurgov udio i u ovom izboru. On bi

najradije, zacijelo, izabrao Montija za glavnog urednika da Monti nije već otišao iz Splita i započeo drugu karijeru.

Nodilo je tada imao tek 28 godina i nakon što je 7. studenoga 1861, u suglasnosti s ostalima, podnio molbu za osnutak Narodnog lista, podnio je i ostavku na mjesto suplenta na splitskoj gimnaziji i živio neko vrijeme bez namještenja u brata, župnika u Segetu.²⁰⁰⁾

Dalje podatke nalazimo u jednom pismu Ivana Danila iz Zadra javnom bilježniku i vodi narodnjaka na Korčuli Rafu Arneriju 15. I 1862. u kojemu ga izvještava da je postignuta dozvola za izdavanje lista i da treba među narodnjacima skupiti 5000 fiorina, otkupom akcija od 50 fiorina. »Pozdravite sve naše prijatelje — završava Danilo pismo — potaknite prave rodoljube da se ujedine s obolom žrtve, da pružimo primjer jedne djelotvorne i aktivne ljubavi prema svome narodu. Na djelo, dakle, i to odmah.«²⁰¹⁾

Izravni dokaz o inicijativi Vida Morpurga u osnivanju Narodnog lista nalazimo u splitskom Našem Jedinstvu, u povodu njegove smrti 1911. god. Iako je ta njegova aktivnost oko osnutka lista u općim pregledima zaboravljena i mimoidena, ostala je ipak u Splitu tradicija u krugu još živih rodoljuba iz 1860. godine. U tom opširnijem nekrologu-životopisu navodi se izričito: »njegovom inicijativom odavde bi zasnovan i organ mlade stranke Il Nazionale danas Narodni list. To je bio početak kojemu je on najviše pomogao da udari temelje...«²⁰²⁾

Nakon što je pridonio u osnutku lista, Murgurgo se najaktivnije prihvatio posla sakupljanja pretplatnika, o kojima je u mnogome i zavisila moralna i materijalna budućnost lista. Razumljivo je da je baš njemu povjeren taj zadatak, odnosno da ga se on sam rado prihvatio, jer je već imao izdavačko iskustvo s raspačavanjem Dalmatinskog godišnjaka i političkih brošura iz 1861. godine. U njegovoj ostavštini sačuvano je 40 formulara sa ukupno 118 upisanih pretplatnika (list je u početku izlazio u 400 primjeraka). Na formularima je ujedno dvojezični poziv na predbrojku, tiskan u Splitu i vjerojatno sastavljen od samog Murgurga: »Poziv na predbrojenja za politički i književni NARODNI LIST (u talij. IL NAZIONALE) koji će početi izlaziti prvih petnaest danah mieseca Veljače 1862. u Zadru dvaput u sedmicu u jeziku taljanskomu s nadometkom jedan put na nedilju u jeziku slavjanskomu. Nazov novoga lista, komu će bit urednik g. Nad. Nodilo pokazuje njegovu težnju i svrhu. Program će se priobćiti u I. u Br. Naručbine treba upravljati u Zadar Uredniku Narodnoga Lista i u Spliet Knjižaru Murgurgo.«²⁰³⁾

Iz toga se vidi da je Murgurgo preuzeo čak i administraciju lista, iako je on izlazio u Zadru. Zanimljivo je pregledati prve pretplatnike Narodnog lista, među kojima su u početku bili ne samo aneksionisti, već i autonomnimaši, pa i kazina (čitaonice još nema), a znatan broj zauzimaju župnici dalmatinskih mjesta, čak i najmanjih sela.²⁰⁴⁾

I Dušan Mangjer navodi: »Ali netom je u Zadru 1862. počeo izlaziti Narodni list (Il Nazionale), Murgurgo mu postane revnosnim sabiračem pretplatnika za čitavu srednju Dalmaciju i pograničnu Bosnu...«²⁰⁵⁾

Iz jednog poziva splitskim akcionarima Narodnog lista da se sastanu u Čitaonici i izaberu delegate za Zadar u vezi upravljanja lista, vidimo koji su bili materijalni potpomagatelji lista u Splitu.²⁰⁶⁾

IX. DALJA POLITIČKA DJELATNOST VIDA MORPURGA

Nakon što je Narodni list (Il Nazionale) osnovan i nakon što je započeo svoju istaknutu kulturnu i političku ulogu pod rukovodstvom glavnog urednika Natka Nodila sa sjedištem u Zadru, administrativnom centru Dalmacije, nije aktivnost splitskog kruga javnih radnika prestala. Oni redovito surađuju u listu, naročito Konstantin Vojnović i Vid Morpurgo. Međutim, dok su nam prilozi ostalih suradnika Narodnog lista, kako na talijanskom, tako i na hrvatskom jeziku, bar donekle poznati, jer su potpisani punim imenima ili inicijalima, prilozi i vijesti iz Splita Vida Morpurga u listu nisu nikada potpisani, osim različitim i nepouzdanim šiframa, pa je upravo nemoguće tačno odrediti njegovu suradnju u njemu.

Svi su tada znali da Morpurgo stalno surađuje u Narodnom listu i vjerojatno su onda, po stilu ili šiframa, i znali koji su njegovi članci, ali bi se samo sačuvanim arhivom uredništva moglo tačno dokazati što je njegovo. Najautentičniji dokaz o njegovoj suradnji pruža nam samo uredništvo Narodnog lista u povodu njegove smrti 1911. godine: »...I Narodni list (onda Nazionale) primao je redovito od Morpurga članke i dopise koji su gađali smrtno naše narodne protivnike...«²⁰⁷⁾

Morpurgo je uglavnom slao dopise iz Splita, o političkoj situaciji, kritizirajući naročito do 1882. autonomnašku općinu i Bajamontija. U Splitu tada nije bilo narodnjačkog glasila. Od 1875—1882. izlazila je autonomnaška novina L'Avvenire, a tek 1884. godine, nakon zauzimanja općine, pokrenuli su narodnjaci svoje glasilo Narod (prvi urednik Dinko Politeo). God. 1894. Narod se pretvorio u Jedinstvo (kasnije Naše Jedinstvo).²⁰⁸⁾ Autonomasi su vrlo brzo uočili kako jakog neprijatelja su dobili s Narodnim listom i počeli su ga izbacivati iz kazina, a negdje ga javno na lomači spaljivati.²⁰⁹⁾

Morpurgo je čak i organizacijski i administrativno i dalje sudjelovao u upravi lista mada je bio u Splitu. Njegova knjižara bila je neke vrsti filijalna redakcija lista za srednju Dalmaciju. U njoj su se sastavljali dopisi, komentirali članci gornjohrvatskih ili autonomnaških dnevnika. On je i dalje sakupljao pretplatnike i od prvog broja Narodnog lista dalje stajalo je na zaglavlju da se list naručuje uredniku u Zadru ili knjižari Morpurgo u Splitu.²¹⁰⁾ Šest godina zatim, 1868, obavještava Nazionale svoje akcionere da imenuje u svakom gradu po jednu povjerljivu osobu kojoj se mogu uplaćivati prilozi i sl. Povjerenik za Split bio je Vid Morpurgo.²¹¹⁾

Mnogo kasnije, 1895. godine, kada je došlo do otvorenog sukoba starih narodnjaka i mladih pravaša, i kada samo što Narodni list nije propao, a glavnica podijeljena, polaze u ime splitskih akcionera narodnjaka u Zadar Morpurgo i Bulat, čak s namjerom da osnuju zaseban list. Na tome sastanku došlo je do vrlo neugodnih scena. Pavlinović i Klaić su čak optuživani u vezi novca biskupa Strossmayera namijenjena listu, i čitav slučaj bacio je sjenu na pokretače narodnog pokreta.²¹²⁾

Da je Morpurgo smatrao Il Nazionale gotovo svojim izdanjem, dokažu donekle i stalni oglasi o novim knjigama koje se u njegovoj knjižari

nogu nabaviti, o pretplatama na strane časopise posredstvom njegove knjižare, o njegovim novim izdanjima i sl.²¹³⁾

Najvažniji daljnji doprinos Morpurgov Narodnom listu svakako je njegova suradnja u njemu. Pisao je isključivo u talijanskom dijelu lista i svojim idejama i svojim duhovitim i satiričnim stilom sudjelovao je i u stvaranju opće fizionomije lista.

Uostalom, poznati Nodilov programni uvodnik Narodnog lista predstavljao je ideologiju začetu i razvijenu u toku protekle dvije godine unutar splitskog političkog kruga: »Sloboda je za nas pravo svakog čovjeka... Stoga Narodni list ne traži drugo osim potpune slobode za sve i prestanak svakog pritiska koji je štetan nama ili bilo kome: jedna vaga i jedna mjera za sve, bit će uvijek naša deviza.«²¹⁴⁾

Rekao sam da Morpurbove članke u Narodnom listu nije moguće s pouzdanjem identificirati, jer nikada nisu potpisani. Možda su i neki općepolitički članci njegovi, ali u stalnim dopisima iz Splita otkrivamo njegov dar zapažanja, njegov satiričan i ironičan stil i smisao za realno i konkretno, radilo se o akcijama narodnjaka ili autonomaša. Ne zapaža li se njegov žalac već u prvom dopisu iz Splita 28. veljače 1862. u kojemu s ironijom opisuje splitsku autonomašku općinu: »...imamo jednu malu autonomiju, malene kampanilističke probleme i s vremena na vrijeme malene coups de scene, toliko da se pokaže da ipak postoji neki život...«²¹⁵⁾

Iz Splita nije samo jedan dopisnik slao izvještaje, jer su se često našla u istom broju lista po dva, pa i tri dopisa iz Splita, potpisana različitim šiframa. Bili su tu Vojnović, Bulat, Bakotić i ostali. Mislim da Vida Morpurga možemo otkriti u dopisima pod siglom -o-, koja odgovara kratici njegovog imena i koji su dopisi stilom najbliži onome njegovih do sada navedenih sastava.

Drugim dopisom izvještava o utisku što ga je izazvao Narodni list u Splitu i pruža ujedno jedan gotovo nevjerojatan podatak koji najbolje svjedoči o teškoći političkog zadatka splitske grupe narodnjaka, naime, da ih je u Splitu bilo svega četrdeset, dok su svi ostali bili tada pristalice autonomije: »-o-: U posljednjem svom dopisu rekao sam vam da smo Narodni list s nestrpljenjem očekivali. Nije ga očekivalo samo četrdeset aneksionista, već je i brojna falanga naših protivnika bila u tom očekivanju. Postojanje jednog glasila koje bi rukovalo javnim mišljenjem željeli su svi dobro namjerni, u nadi da će pridonijeti da se prekinu sramotne polemike i da će povratiti našoj domovini onu slogu o kojoj je jedan poslanik iz Zadra toliko pričao u Saboru, poput uvijek istog refrena...«²¹⁶⁾

Dopisa iz Splita pod šifrom -o- ima vrlo mnogo 1862. godine, pa 1863, 1864, 1865, 1866;²¹⁷⁾ zatim slijede dopisi bez ikakve šifre, ali za mnoge od njih s pouzdanjem se može tvrditi da ih je pisao Morpurgo.²¹⁸⁾ Dalje, šifre ili inicijali iza kojih bi se mogao kriti Vid Morpurgo, ali se to ne može ničim dokazati, su ... i ... m.²¹⁹⁾ i VM²²⁰⁾. Da pokažem kako je otežano traženje autora među tim šiframa, inicijalima ili nepotpisanim člancima, navest ću šifre i inicijale kojima su potpisani dopisi iz Splita: X, Pp, (a.), M, NMG, I, NV, O, 1/2, H., Y., M., Q., A., G., M. J., (i), (u), Z., (-E-), (C.), W., (S.), (A—Z), (U) i dr. (Da ni suvremenici nisu uvijek znali tko je pisao koji članak ili dopis, dokazuje na-

padaj Petra Ilića na Morpurga zbog nekog članka u Narodnom listu br. 32, 1872. godine, potpisanog sa M, i odgovor Morpurgov, da to nije njegov članak već Franje Marojevića²²¹.)

Morpurgovu suradnju u Narodnom listu možemo naći i u nekim bibliografskim pregledima novih knjiga, i to pisanih talijanskim, a ne hrvatsko-srpskim jezikom. To bi bio bar donekle nastavak njegovog Bibliografskog vjesnika (Bulletino bibliografico) iz Dalmatinskog godišnjaka.²²²) Posebno su bili česti Morpurgovi već spomenuti Bibliografski oglasi (Annunzio bibliografico).

U svojim dopisima iz Splita Vid Morpurgo je metodički i uvjerljivo kritizirao autonomašku splitsku općinu i aktivnost načelnika Bajamontija, naročito njegovo udruženje za reprezentativne gradnje u Splitu Associazione Dalmatica. Tu taktičku kritiku Bajamontijeve uprave i otkrivanje njegovih slabih strana, njegovih propusta i grešaka nastavio je zatim u Saboru Gajo Bulat, čime je i uspio srušiti apsolutni autoritet Bajamontijev i pridobiti većinu bivših autonomaša za narodnu stranku. A Bulat i Morpurgo sjedili su od 1870. dalje zajedno u Prvoj pučkoj dalmatinskoj banci kojom su oni rukovodili, pa je zacijelo i daljnja Bulatova borba s Bajamontijem bila ujedno i Morpurgova.

Tako Morpurgo u dopisu iz Splita 25. siječnja 1868. kritizira gradski budžet koji ima deficit zbog Bajamontijeve Associazione Dalmatica,²²³ a 14. ožujka iste godine kritizira loše gradnje tog udruženja («Te gradnje od papira završit će u nekom požaru...».)²²⁴) Također je kritizirao organizaciju splitske zaklade «Javne dobrotvornosti» (1869, 1870). Da su to zaista njegovi prilozi, svjedoči i samo uredništvo Narodnog lista u njegovu nekrologu 1911. godine: «Senzaciju je u svoje doba bila pobudila njegova (Morpurgova) polemika s Bajamontijem glede Associazione Dalmatica. Kasnije ju je pok. Bulat nastavio u našem saboru, a ona je najviše i pridonijela padu pok. Bajamontija.»²²⁵)

Naročita odobravanja narodnjaka, a bijes i napadaje autonomaša stekao je Morpurgo svojim feljtonima u Narodnom listu 1864, 1865, 1867. i 1868. Kasniji autori spominju izričito kao Morpurgove dopise iz Splita 1867. i 1868. godine,²²⁶) ali svi ovi feljtoni, pod zajedničkim naslovom Splitska pisma (Lettere Spalatine), a ima ih ukupno 18 u dvije serije, odaju jedan stil i isto individualno i političko gledanje.

U prvoj seriji Morpurgovih podlistaka izmjenjuju se pisma navodno Fabe i Roka. To su uglavnom likovi splitskih osobenjaka kojih je u ovome gradu uvijek bilo, a kojima se Morpurgo poslužio za svoje šaljivo-kritičke primjedbe o novostima u gradu i za vlastite komentare tih novosti. Kako je to razdoblje Bajamontijeve autonomaške općinske uprave, razumljivo je da u pismima autor kritizira i ismijava najviše tu gradsku upravu. Ton je uvijek šaljiv i satiričan, a sitni lokalni događaji i kampanilističke prepirke prepriču se s događajima općepolitičkog značaja.²²⁷)

U drugoj, novoj seriji, izmjenjuju se pisma Pivala, Marka i Gire, uglavnom istog karaktera kao ona prva.²²⁸)

Tako u šestom Girovom pismu Pivalu sam autor govori o odjeku tih pisama u Splitu: «Poštovani Pivalo, zaista sam uživao u tvojim veoma lijepim

risimima koje je ovo posljednje vrijeme objavio Nazionale, a koja su začuđujućom pohlepom tražili i čitali ljudi svih društvenih staleža u Splitu. — Ako se kome ne sviđaju, time ne gube svoju vrijednost. — Dobro je šaleći se popravljati navike i moći ćeš biti ponosan da si time pomogao domovini kojoj je ipak potrebno toliko dobrih savjeta...«²²⁹)

U posljednjem pismu predbacuje Morpurgo ironično svojim Splićanima: »Ako se moji sugradani žale da njihovi općinski poslovi idu loše, da dugovi rastu, da kredit nestaje, što sam ja tome kriv? Svako ima onu upravu koju zaslužuje. Morali su o tome misliti prije. Sada kad njima upravljaju ljudi koje su oni sami slobodno izabrali, neka je drže i neka je uživaju u blaženom miru, i ako oni, ostajući neaktivni, misle da će drugi za njih vaditi kestenje iz vatre, grdno se varaju: ja se u neke poslove ne želim miješati.«²³⁰)

Osobni rezultat tih pisama (upravo navedenog šestog pisma) bio je da je nahuškana rulja napala 26. VII 1867. Morpurga na ulici i još jednom ga natukla, kako kasnije svjedoči urednik Narodnog lista Vinko Kisić.²³¹) Gajo Bulat ml. hvalio je nad grobom Morpurgovim 1911. god. njegovo »vješto pero, kojim je u tadašnjem 'Nazionale' znao nanizati toliko zanimivih i okretnih članaka.«²³²)

Osim u Narodnom listu pisao je Vid Morpurgo političke članke i u ostalim, uglavnom stranim, novinama,²³³) ali je te radove, zbog već navedene njegove uobičajene želje za anonimnošću, danas gotovo nemoguće naći i identificirati.

Vid Morpurgo kao aktivni organizator političke borbe, naročito u razdoblju 1862.—1882, bio je jedna od manje istaknutih, ali najvažnijih ličnosti narodnog pokreta u Dalmaciji. Ni sami suvremenici nisu uvijek imali dovoljno uvida u sve grane njegove svestrane političke djelatnosti, jer je često mnoge akcije ostalih i popularnijih narodnih vođa u stvari on organizirao i jer su često rezultati bili vidljivi, ali ne i ona ustrajna i složena politička aktivnost koja je do tih rezultata dovela. Čini se da su protivnici bili više svjesni Morpurgove neobično važne uloge u političkoj borbi od samih narodnjaka i stoga su u svakom iskaljivanju bijesa baš njega napadali. Drugi su često držali patriotske govore i pisali vatrene članke, a on je tiho i promišljeno radio, kombinirao, savjetovao, predviđao i neobičnom oštroumnnošću otkrivao sve Ahilove pete neprijatelja da lidere borbe upozori na te slabo branjene neprijateljske kule. Da nije bilo tog taktičnog i hladnokrvnog, često i beskrupuloznog, Morpurgovog i Bulatovog djelovanja, nikakvo vremenom uslovljeno i progresivno buđenje nacionalne svijesti, nikakvo narodno prosvjećivanje, nikakva budnička poezija i proza i rodoljubna publicistika ne bi kroz sama dva decenija borbe izvojevala punu političku pobjedu u gradu u kojemu je 1862. bilo samo četrdesetak aneksionista, dok su ostali građani i pučani, intelektualci, obrtnici i težaci, domaći i doseljenici bili pristalice autonomije i Bajamontija, ili pak servilne pristalice centralističkog bečkog režima. Trebalo je mnogo više trijeznog i taktičnog realizma nego vatrene patriotskog idealizma da se izvojuje takva pobjeda. A baš je Morpurgo bio ta »siva eminencija« splitskog i općenito dalmatinskog pokreta, kolikogod to do sada u našoj još prilično romantično tretiranoj historiografiji nije uočeno i istaknuto.

Dvije najbučnije pozornice preporoda u Dalmaciji bile su Dalmatinski sabor u Zadru i Splitska općina, utjelovljena u ličnosti Antuna Bajamontija.

Nakon neuspjeha na izborima 1861. i 1864. godine, Narodna je stranka u nemilosti vlade, a omražena od općinskih uprava u dalmatinskim gradovima. Padom civilnog upravitelja Dalmacije Lapenne 1865. godine nastaje za narodnjake stanovito olakšanje, a porazom talijanske mornarice pod Visom iduće godine, dobivaju narodnjaci jak moralni prestiž, a ujedno to rezultira i stanovitu podršku vlade. Ali ipak i te godine pobjeđuju na izborima sjedinjeni autonomaši koji su u gradovima brojčano nadmoćniji (politički — ne etnički). Tek sedamdesetih godina aneksionisti u Dalmaciji postižu prve većine, ali ne u Splitu koji je još čitav decenij ostao, uz Zadar, kulom autonomaša.

Do 1866. godine, tj. do rata Austrije i Italije, odnosno do Viške bitke, odnos narodnjaka i autonomaša u dalmatinskim gradovima bio je bar donekle snodljiv i trpeljiv, čak su postojala i privremena paktiranja i pokušaji surađivanja, ali od tada se sukob naglo zaoštava. Gubitkom pak pojedinih pozicija u toku osmog decenija, autonomaši gube svaki takt u borbi i mnogi od njih postaju otvoreni talijanaši, udaljujući se tako u biti od prvotnih i osnovnih svojih načela, od načela autonomije, koja su izražavali Tommaseo i Bajamonti.

Prvi otvoreni prekid političke tolerantnosti nastao je 1862. godine kada su talijanaši iz splitskog Gabinetto di lettura (koji je bio nastavak starog Casina) izbacili *Nazionale*. Narodnjaci su tada odmah odlučili osnovati narodnu čitaonicu, kako izvještava Morpurgo u svom dopisu iz Splita u *Narodnom listu*.²³⁴ Malo zatim narodnjaci improviziraju svoju čitaonicu u »Caffè Svizzero« na Trgu oružja (danas Narodni trg), u blizini Murgove knjižare.²³⁵ 8. septembra konstituirala se Narodna slavjanska čitaonica u Splitu.²³⁶ Prostorije čitaonice na obali, prvo u kući Andrić, a zatim u kući u kojoj je stanovao Kosta Vojnović, »šef puntara«, postale su tvrđava narodnjaka i doslovno »države mnoge napadaje autonomaša i nahuškane rulje.«²³⁷

Kad se govorilo i pisalo o splitskoj Narodnoj (Slavjanskoj) čitaonici, nije se spominjalo izričito Vida Murgova; on čak ni u osnivačkom komitetu nije spomenut. Tek Dujam Mikačić kasnije veli: »Oni isti ljudi, koji su bacili temelje *Nazionale*-u, osnovali su i splitsku čitaonicu, što nije bila manja drzovitost kad se pomisli da je zato trebalo prekinuti sa svim tradicijama...«²³⁸ Iz toga se može tek pretpostavljati i Murgovo sudjelovanje u osnutku čitaonice. Međutim, u dnevniku Vidova oca Davida Murgova nalazimo 1866. godine bilješku da je njegov Vid bio jedan od upravitelja čitaonice i da ga je to stajalo 200 fiorina za namirenje nekog uloga u vezi s njom.²³⁹

Ali možemo slobodno ustvrditi da je kovačnica narodnog preporoda u Splitu i srednjoj Dalmaciji bila prije u Murgovoj knjižari nego u samoj Čitaonici, jer to svjedoče svi suvremenici. Jednako žarište političke djelatnosti bila je neugledna Murgova kancelarija u prizemlju zgrade njegove destilerije u splitskom predgrađu Dobri.

»U svojoj uskoj kancelariji, pod bolničkim sjeverozapadnim bastionom, primao je desetke godina narodne ljude i s njima radio na velikom djelu, za koje mu dugujemo zahvalnost. Odatle je on desecima godina, a naročito šezdesetih, sedamdesetih, pa i osamdesetih godina prošlog stoljeća davao direktive

narodnim vođama, pokazavši se izvanredan taktičar u borbi protiv talijanaša. Tu su se godinama i godinama držala sijela splitskih Hrvata, u doba kad je tako teško bilo probijati se kroz guste redove bajamontinaca. Sigurno je da je ta mala kancelarija u Lanzinoj kući bila najopasnije gnijezdo za splitske talijanaše. Vid Morpurgo u toj borbi nije znao granice. Možda je, kao književno obrazovan čovjek, uviđao historijsku važnost borbe, koju su puntari u ime još neosvješćenog naroda vodili protiv dr Bajamontia i njegovih privrženika. Svakako, od svih ostalih istaknutih narodnjaka, od svih njihovih vođa talijanašima Vid Morpurgo je bio najopasniji: nije znao za kompromis s njima i nije birao oružje u borbi. Zbog toga su ga talijanaški uličari tvorno napadali, zato su o njemu širili najcrnje klevete, a kad ni to ne bi mogli da šire s uspjehom, izvrgavali su ga ruglu. Morpurgo je morao biti mučke ubijen, ali srećom zavjera se na vrijeme otkrila i život mu je bio pošteđen.«²⁴⁰⁾

Morpurgova knjižara na gradskom trgu najuže je povezana ne samo uz početke narodnog pokreta u Dalmaciji, već i uz daljnji razvoj pokreta, sve do pobjede na splitskim izborima 1882. godine. U toj dugoj uskoj knjižari, između dviju visokih polica knjiga i časopisa na raznim jezicima i posljednjeg datuma, sastajala se gradska narodnjačka inteligencija svakodnevno na razgovor, dolazili su politički radnici na savjet, svraćali su župnici, učitelji i ostali rodoljubi iz okolnih zagorskih i otočkih mjesta i sela na dogovor i savjet. Bila je to knjižara, kojoj je s jedne strane ulaza uzidana ploča s renesansnim natpisom NOSCE ·TE IPSUM, a s druge RESPICE FINEM, maleni kutić kulturne i liberalne Evrope XIX st. u dalekoj austrijskoj provinciji.

Vidov nećak, rimski književnik i izdavač Luciano Morpurgo, sjeća se u jednom svom autobiografskom djelu stričeve knjižare: »Bijaše to duga tijesna dvorana, s glavnim i jedinim ulazom od strane Trga. U njoj bi se u svako doba dana, a najviše ujutro, okupljali naobraženiji Splitsani. Na tim sastancima raspravljalo bi se o svemu i svačemu, kako se to onda običavalo po ljekarnicama manjih varošica. Na umna i učena raspređanja nadovezivale bi se svakojake beskorisne brbljarije iz dnevne gradske kronike. Tamo bi svraćali profesori mjesne gimnazije i realke, zatim liječnici i odvjetnici zanimajući se za knjižarske novosti prije nego što pođu svaki na svoj posao...«

Stric Vito, čovjek uman i naobražen, vodio je sjajno te razgovore kojima su poglavitu građu pružala politička pitanja, jer je Split bio važno političko i kulturno središte. U Splitu se tada nadao osnov narodnom slavenskom, odnosno hrvatskom, pokretu i borbi za narodni jezik. Pohađali su knjižaru i mnogi svećenici, prvoborci na glasu u tom pokretu, među kojima je stric Vito imao svoje najbolje prijatelje...«²⁴¹⁾

I u Narodnom listu nalazimo, u povodu smrti Morpurgove da je njegova knjižara »bila prva u Dalmaciji stjecište inteligencije, koja je vodila u onom gradu narodni pokret.«²⁴²⁾

I ako spomenemo da su Morpurgu na dogovore dolazili, uvijek kad bi proputovali kroz Split, ili posebno zbog toga u Split dolazili, Klaić i Pavlinović, da su stalni posjetioци njegove knjižare bili Vojnović, Bulat i ostali splitski vođe aneksionista, da je Morpurgo prijateljevao i dopisivao se sa Strossmayerom, koga je uvijek vrlo cijenio i poštivao,²⁴³⁾ onda uloga tog žarišta dalmatinskog preporoda postaje neobično važna. Klaić je često dolazio na dogovore,

»Morpurgo je samo njegovo mišljenje uvažavao bez prigovora, — sjeća se kasnije urednik splitskog Jedinstva A. Stražičić.²⁴⁴⁾ Ili u istome Našem Jedinstvu, u povodu Morpurgove smrti: »U doba ove gigantske borbe stare narodne stranke Klaić, Bulat, Pavlinović, Vranković, Šupuk nijesu činili koraka bez Vita Morpurga. Vanredno pronicav, oprezan, uman, načitan — bio je vrlo energičan, vrlo dosljedan, do neizrecivosti radišan.

Može se reći smiono: U Spljetu je bio sve uz pok. Dr Bulata, a za 30 godina stranka je njemu povjeravala sve važnije poslove i izbore, osobito veleposrednika, da š njima upravlja.

...Morpurgova knjižara u Spljetu bila je stjecište rodoljuba i omladine. Osobito onih starih čestitih svećenika, među kojima je imao toliko prijatelja...«²⁴⁵⁾

Splitsko je svećenstvo, osim rijetkih iznimaka, bilo autonomaško, ali je zato seosko bilo listom hrvatsko. Ni jednom katoličkom svećeniku nije smetala nimalo njegova izraelitska vjeroispovijest.

»Ni jedan uplivniji narodni svećenik iz onoga doba nije izostao što nije upoznao Vida Morpurga i stekao njegovo prijateljstvo — pisao je historičar narodnog pokreta u Splitu Dušan Mangjer. — Splitski biskup Kalogjera često-krat je htio da mu Morpurgo počasti trpezu u biskupskoj palači.

Slavni Don Miho Pavlinović ne bi propustio prigode kada bi u Split dolazio, a da se ne svrati kod svog starog druga iz diecezanskog seminara, čije je mišljenje i savjet u narodnim poslovima visoko uvažavao. Pri biranju 1886. g. druge hrvatske općinske uprave u Splitu, Pavlinović je postavio kategoričan uvjet da Morpurgo bude izabran općinskim prisjednikom u prkos prigovorima neudovoljenih ambicija.

Kod Morpurga se je često viđao ugledni svećenik Don Visko Perišić iz Štafilića, Don Marko Bitanga župnik u Jesenicama, Don Vicko Puljas iz Staroga, Don Pavle Britvić iz Kambelovca, Don Jozo Perasović iz Stobreća, Don Mate Ivčević, Don Dujam Materazzi, Don Ante Vušković kanonik i... ko da prebroji sve ostale iz bliže i dalje splitske okolice...«²⁴⁶⁾

Konačno, govoreći o Morpurgovim prijateljima i suradnicima, sjećamo se opisa Klaićevog sprovoda, opisana u spomen knjizi posvećenoj njemu, duboke žalosti Morpurgove za njim i jednostavne opaske autora: »Koliko ga je pokojnik ljubio, koliko on pokojnika poštovao!«²⁴⁷⁾

Vid Morpurgo bio je vanredan politički organizator. Njegovu pronicljivom oku ništa nije izbjeglo, a njegove strelice pogadale su neprijatelja uvijek u pravi cilj. K tome se pridružila njegova upravo legendarna radinost. »Od rane zore pa do kasne noći Morpurgo nikad nije stajao prekrštenih ruku. Sve vrijeme što mu ostajalo slobodno od privatnog posla posvećivao je javnomu... Najradje se bavio pitanjima financijskim. I prijatelji znali bi reći: Morpurgo je ministar financija narodne stranke... Ali je zato on u narodnim redovima bio vrlo uvažan, te je obnašao razne časti, no on je to smatrao velikim dužnošćima, koje bi vršio skrajnom samozatajom, na udivljenje i svojih sumišljenika i protivnika.«²⁴⁸⁾

Naročito je od presudnog značenja bila Morpurgova suradnja s Bulatom, prvo u borbi protiv Bajamontija i splitske autonomaške općine, a kasnije u neposrednoj izbornoj borbi za splitsku općinu 1882. godine. Nepobitna je činje-

nica da Narodna stranka ne bi pobijedila na općinskim izborima u Splitu 1882. godine, da čitavu izbornu kampanju i odabiranje izbornika nisu Bulat i Morpurgo izveli vanredno taktično i oštromno, pa je tako osvojen Split, a da još uvijek narodnjaci u njemu nisu imali većinu pristaša. Tako smišljenoj i organiziranoj taktici dobrog pravnika Bulata i dobrog ekonomiste i političara Mourgua nije bio dorastao ni inače inteligentan i lukav neprijatelj.

Često je trebalo u takvim slučajevima diplomaciju pretpostaviti i demokraciji, a vrlo često poslužiti se i metodama protivnika, pa posegnuti u džep i tako pridobiti još neosvijješćene birače.

Najveća zasluga Vida Mourgua za političku pobjedu u Dalmaciji bila je što je on vrlo vješto znao naći najbolje kandidate, jer je odlično poznao situaciju u svim izbornim okruzima i tijelima u Dalmaciji i ljude na koje je u pojedinima mogao računati. »A Klaić i stranka davno ga bijahu odredili za kancelariju izbornih registara od Raba do Budve« — svjedoči kasnije urednik *Jedinstva* A. Stražičić. »Ali Vid Morpurgo, — veli dalje isti, — vazda je tražio čovjeka, sada za općinu ili sabor, sada za parlamenat... Neprijatelji su ga, od pakosti, nazivali diktatorom Spljeta, a nije bio jer je rado slušao svačije razloženje.«²⁴⁹)

Da je Morpurgo rukovodio, i to vrlo aktivno i oštromno, izbornom borbom u Dalmaciji i 1871. godine, svjedoče dva sačuvana njegova pisma Rafu Arneriju u Korčulu i Josipu Sladi Šiloviću u Trogir u kojima im daje detaljne upute u vezi s izborima, uočavajući sve momente, naročito u protivnoj stranci, koji im mogu pomoći. (»... Rodić je slabić i takve stvari su za njega preteške. Važno je ne umoriti se i ne prepustiti teren... Pošto naši protivnici hoće pobijediti s bukom, mi moramo galamiti još više od njih... Budu li se naši vođe pridržavali mojih savjeta, zacijelo će uspjeti, a kada sve bude gotovo, neka tada protivnici sa svoje strane slobodno viču.«²⁵⁰)

Josip Smodlaka pisao je kasnije o Vidu Mourgua, iako tada nije bio njegov politički istomišljenik: »... S Prvom pučkom dalmatinskom bankom spojena je historija narodnih borba u Splitu i život narodne stranke u cijeloj pokrajini, u kojoj je zato Morpurgo zauzimao mnogo važnije mjesto negoli ga je inače po njegovom javnom položaju pripadalo. Ali nije samo po tom predsjedništvu bio između najprvih: on je stekao najupliviiji položaj u stranci, i ne tražeći ga, svojom vanrednom inteligencijom, svojom okretnošću, žilavošću i neumornom radinošću. Ko bude pisao historiju narodnog pokreta u Dalmaciji, neće moći zanijekati zasluge Klaiću, Pavlinoviću i ostalim vođama, ali će svakako morati priznati, da oni ne bi bili mogli slaviti svojih uspjeha bez pomoći malenoga, nemirnoga splitskoga Židova, koji je za svoju privrženost narodnoj stranci bio mržen i pogrdivan od protivnika više negoli i jedan narodni prvak. Vidu Mourgua je bilo suđeno da cijeli svoj život — izuzevši zadnjih par godina otkad se posve povukao u privatni život — bude mržen i napadan od najraznovrsnijih protivnika...«²⁵¹)

A Split u ta dva decenija političke borbe aneksionista i autonomaša nije više ni izdaleka sličio onom starom Splitu tolerantnih političkih stranaka, mada se u hrvatskoj Čitaonici još uvijek više govorilo talijanski nego hrvatski. Politički sukobi prenosili su se na ulice i često postajali fizički sukobi. Najnegativniju ulogu igrali su često baš oni Splitsani koji su bili odani Bajamontiju,

iako nisu znali ni riječi talijanski. Odbacivali su čak svoje crvene težačke kape i zamjenjivali ih crnima, jer nisu ni po njima htjeli biti slični onim rijetkim »puntarima«, narodnjacima. »Od gotovo deset hiljada splitskih težaka gotovo ni jedan se nije priznavao Hrvatom«, — pisao je kasnije splitski puntar Matej Koščina.²⁵²) Iznimku su kasnije pravili rijetki svjesni pučani (kojih je godinama bilo sve više), zanatlije i težaci splitskih predgrađa, naročito varoškog dijela Stagnje koji su ujedno bili najvatreniji narodni borci.

1870. god. čitamo i ovakvu dnevnu bilješku u novinama koja karakterizira tadanje stanje u Splitu: »U nedjelju na večer prolazio je jedan klerik mimo grupe Varošana i nazvao im: dobra večer! Jedan od njih ustane i reče mu: i ti si puntar, jer naši kažu bona sera; i nemilice ga ošamari.«²⁵³)

Nahuškani uličnjaci u Splitu napadali su naročito narodne prvake. Tako su opsjedali Čitaonicu i stan Koste Vojnovića, bacali kamenje na Bulata, ranili nožem Srećka Karamana, ubili Paića,²⁵⁴) napali Špira Brusinu, napali na narodne zastupnike Pavlinovića, Didolića, Deškovića i Vojnovića kad su odlazili u Zadar na Sabor.²⁵⁵)

Morpurgo je ipak najčešće bio meta splitske nahuškane gomile, što ističu svi suvremenici.

»Rulja splitska, fanatizovana od autonomaških vođa, možda na nikoga nije bila tako bijesna kao na Morpurga. Više puta bio je predmetom vandalskih napadaja.«²⁵⁶)

»Od početka narodne borbe, pa i poslije narodne pobjede, najviše je u tom pogledu bio izložen nasrtajima rulje Vid Morpurgo, koji je svojim praktičnim smislom, svojom vanrednom radinošću i svojim mnogostranim doticajima s pukom (preko pučke banke) i s inteligencijom u cijeloj pokrajini, osobito sa svećenstvom, bio jedno od najčvršćih uporišta za pozitivne rezultate našega narodnog pokreta. Ali je bio i žrtva, na kojoj se je iskaljivao švačiji bijes i osveta, tako da nije bila vanredna stvar razbiti Morpurgu očale.«²⁵⁷)

Već na općinskim izborima u kolovozu 1864. g. jedan žandar je morao slijediti čitavo vrijeme izbora Vida Morpurga radi sigurnosti.²⁵⁸)

26. srpnja 1867. napali su splitski autonomaši na ulici Morpurga, jer ih je kritizirao i ismijavao u feljtonu Narodnog lista.²⁵⁹)

5. srpnja napali su autonomaši Žunić i Ozretić Morpurga u najprometnijoj ulici, nakon čega je deputacija narodnjaka pošla da se žali zapovjedniku grada.²⁶⁰) U idućem mjesecu autonomaši su demonstrativno klicali gradom »Smrt Hrvatima!«, a iduće godine više su puta šakama i štapovima napali kratkovidnog i nemoćnog Vida Morpurga.²⁶¹)

Ljeti 1870. g. napali su autonomaši Tudor i Dalbello fizički Morpurga, našto je on izvukao iz džepa revolver. Slučaj je svršio na sudu. Morpurga je branio G. Bulat, a njegove protivnike jedan od vođa autonomaša advokat dr Giovarrizio. Napadači su ipak osuđeni, a Morpurgo lišen krivice, ali je morao platiti globu za nedozvoljeno nošenje oružja.²⁶²) Međutim, napadaji kamenjem na Morpurga uslijedili su i nakon toga u nekoliko navrata.²⁶³)

Vječiti strah od nahuškane rulje bila je Vidu Morpurgu nagrada za nesebičnu i neumornu političku aktivnost. A kada je umro, on knjižar, nakladnik, posjednik i industrijalac, otvorili su željeznu blagajnu u njegovoj kancelariji,

ali u njoj nije bilo nikakva novca ni vrijednosnih papira, već samo jedan nabijeni revolver.

*

Godine 1870. kandidirala je narodna stranka i izabrala Vida Morpurga za zastupnika u Dalmatinskom saboru.²⁶⁴⁾

»Vid Morpurgo bijaše izabran i zastupnikom za dalm. sabor, ne iz pohlepe za častima, nego zato što su tadašnje prilike to zahtijevale, pa i ako njega nisu resile spoljašnje vrline parlamentarca, njegova riječ trijezvena i domišljata bijaše uvijek dragocjena njegovim drugovima« — rekao je Gajo Bulat ml. nad njegovim grobom.²⁶⁵⁾

Nakon pobjede narodne stranke u Splitu i zauzimanja općine 1882. godine, nije prestala niti se umanjila politička djelatnost Vida Morpurga. On je tada bio kandidiran i biran u drugom izbornom tijelu i tako ne samo kao glavni organizator, već i svojim osobnim ugledom pridonio izornoj pobjedi narodne stranke.²⁶⁶⁾

»Kao općinski prisjednik, a ponajviše kao predsjednik Trgovačke komore razvio je veliku djelatnost, a u odlučnim časovima znao je uvijek biti na visini svojeg zvanja, uvijek otvoren i bez kojekakvih obzira, osobito kada se radilo o zagovaranju naših glavnih ekonomičnih pitanja...«²⁶⁷⁾ Osim na dužnosti općinskog prisjednika (asesora), djelovao je i kao vijećnik narodne općine.²⁶⁸⁾

Da je i dalje aktivno surađivao u političkom životu Dalmacije svjedoči i njegov brzozjav Nikoli Nardelliju, prvom Dalmatincu dalmatinskom namjesniku, 1906. godine, u koga su dalmatinski Hrvati gledali s mnogo nade: »Radom uskliku cijele zemlje ushićeno pridružujem svoj glas nazirući u Vašem imenovanju zalog bolje budućnosti ovoj domovini, koja sve čeka od ljubavi svojih sinova.«²⁶⁹⁾

Ali kao što to obično biva, najzad su uslijedili nezahvalnost s jedne strane, a razočaranje s druge.

Devedesetih godina nastala su bitna razmimoilaženja i razvijala se žestoka borba u stranci između starijih narodnjaka i mlađih pravaša. Vid Morpurgo nije mogao da se odrekne nekadašnjih liberalnih i nacionalističkih, a ujedno šlavenofilskih ideala splitske revolucionarne grupe od 1860. Razočaran tim neslogama povlačio se sve više iz političkog života, predavajući se poslovima banke, svog životnog djela. »Morpurgo je ostao s narodnjacima, ali sve više povučen u svojoj maloj kancelariji, sa mnogo uspomena, sa mnogo ožiljaka iz borbe...«²⁷⁰⁾

Njegov suvremenik A. Stražičić pisao je malo kasnije: »Kao svakome u nas i njemu je bilo došlo vrijeme da se povuče...

Tada su najžešće navalili na Morpurga da je od silne buke bila prava trešnja, a vi znate da u nas svaka trešnja svrši sa par mandata. Morpurgo se tada, kao ranjeni lav, povukao u samoću.

Ipak i dalje dolazili su mu znanci i prijatelji iz okoline; ne tako iz grada, jer u našem kao obično u svakome gradu onoliko vrijediš koliko imaš moći. Težaci iz Kaštela, sa Lečevice, Muća itd. uvijek su se svjetovali s Morpurgom za posle privatne i za političke...«²⁷¹⁾

Tako mu je politika, kojoj je bio posvetio čitav svoj život i, možemo reći, imutak, zagorčila posljednje godine života. Ali iako više nije htio da javno sudjeluje u političkom životu, »ipak je do zadnjeg izdisaja pratio pomno vas javni život u nas i u Slavena uobće.«²⁷²⁾

X. PRVA PUČKA DALMATINSKA BANKA

Najmanje zamjetljiv, a u suštini najvažniji udio Morpurgov dalmatinskom preporodu bio je stvaranje Prve pučke dalmatinske banke i neprekidno četrdesetgodišnje rukovođenje njom. Da se je samog Vida Morpurga pitalo što od čitavog svog javnog djelovanja najviše cijeni: izdavačku djelatnost, knjižarsku, političku, žurnalističku ili rad u banci, on bi istaknuo ovo posljednje, čemu je neumorno posvetio najveći dio života, najviše energije i zalaganja.

Kolikogod je inače pojam bankarstva bio uvijek vezan uz kapitalizam, uz veće ili manje novčane špekulacije, u ovom je slučaju banka bila plod jedne izrazito humanitarne i patriotske zamisli. Ne samo da je to bila prva naša banka u Dalmaciji, nego je ona u pravom smislu te riječi bila i prva pučka banka.

Banka je nastala kao nužna politička potreba da se dalmatinski težaci materijalno osamostale i da ne budu zavisni o veleposjednicima, malim kapitalistima i lihvarima. Posuđujući seljacima novac, naročito u nerodnim godinama, veleposjednici su ih i politički obavezivali, pa su tako kupovali i njihove izborne glasove, ucjenjujući ih za vrijeme izbora. Naročito je to bilo akutno pitanje u Splitu i okolici, jer je većina splitskih težaka, a i velik dio onih iz okolice, zavisio o Antunu Bajamontiju koji je inače bio vrlo darežljiv i odazivao se uvijek kada bi nekom trebala pomoć, čime je sticao slijepu odanost puka. U Splitu se inače velik broj ljudi, političkih pristalica autonomije, bavio davanjem zajmova na velike kamate što je upropašćavalo težake i obrtnike, materijalno i moralno, jer su, potrebni njihove pomoći, gubili svoju slobodnu volju odlučivanja. Važnija od mnogih patriotskih govora i proglasa bila je neposredna i efikasna materijalna pomoć siromašnijim slojevima. Tek nakon njihovog potpunog osamostaljivanja, moglo se je pristupiti njihovom nacionalno-političkom osvješćavanju, prosvjećivanju i općem uzdizanju.

Nitko u čitavom pokretu u Dalmaciji nije to tako jasno i dalekovidno uočio kao Vid Morpurgo i nitko kao on nije na tom polju tako uspješno djelovao, pa su zato i rezultati bili brzi i uspješni. Baš tim djelovanjem stekao je Morpurgo prijateljstvo seljaka čitave srednje Dalmacije koji su mu ostali odani prijatelji i onda kad su ga mnogi politički suradnici i građani bili napustili.

Ideja o osnutku jednog narodnog novčanog zavoda koji bi se suprotstavio lihvarstvu, začela se zimi 1868. u Hrvatskoj čitaonici. Nitko je predložio da se ustanovi društvo koje bi malim mjesečnim doprinosima sakupilo glavnicu kojom bi započeli borbu protiv lihvarstva. Trojica ili četvorica zaduženi su da izrade plan takvog društva i nakon nekoliko dana oni su iznijeli svoj plan: da se upišu dionice od 60 forinata koje će se uplaćivati po 1 forintu mjesečno.

Dok se ne vidi efekt društva, ono je trebalo da bude privatno, pod imenom Društvo za štednju i rad. Akcija se povela među članovima čitaonice, dakle, isključivo među narodnjacima. Imenovan je zatim slijedeći organizacioni odbor: Miho Tartaglia, Dujam Karaman, Antun Karaman, Nikola Dimitrović, Luka Škarica, Frano Bollani, Petar Katalinić i Vid Morpurgo. Započelo je upisivanje dionica s početnom uplatom od 12 forinata, i ubrzo je upisano 226 dionica. Za upravitelje imenovani su Frano Bollani, Dujam Srećko Karaman i Vid Morpurgo i početkom 1869. započelo se radom.²⁷³⁾ Da je Vid Morpurgo u čitavoj toj organizaciji vodio glavnu riječ (po istom dioničkom sistemu on je bio 1862. organizirao i Narodni list), dokazuje i to što je društvo počelo da posluje u njegovoj knjižari. I Dušan Magjer, odličan poznavalac narodnog pokreta u Splitu, kasnije piše: »Spiritus agens svega bio je Vid Morpurgo. Ovaj učeni, oštrouman i praktični čovjek imao je uvijek pred očima opće narodne interese kojima je rado žrtvovao svoje privatne interese.«²⁷⁴⁾

I u povodu njegove smrti pisao je Narodni list: »Pred četrdeset godina osnovao je Prvu pučku dalm. banku u Splitu, valjda prvi veći novčani zavod u Dalmaciji, shvaćajući političku važnost te ustanove. Trebalo je naći sredstava da se puk, financijski zavisan o talijanskoj gospodi Splita, uzmogne otkupljivati i steče slobodu mišljenja i djelovanja. Morpurgo je bio duša te banke, te za mnogo i mnogo godina njezin predsjednik i član uprave.«²⁷⁵⁾

Odaziv ulagača među splitskim narodnjacima bio je velik, pa je spomenuti odbor odlučio da društvu dade javni karakter dioničkog društva pod imenom Prva pučka dalmatinska banka koja bi se bavila svim bankovnim poslovima. Sastavljen je pravilnik kojim se predviđa ukupno 600 dionica i krajem 1869. god. poslan je na odobrenje vlasti. Bilanca privremenog društva iznosila je 5849 for., što je dalo korist od 409 for., a to je značilo prihod od 1.81 forinti na svaku od 226 dionica.

Ministarstvo unutrašnjih poslova odobrilo je 22. veljače 1870. osnutak društva, ali pod uvjetom da se pravilnik znatno preinači. Zbog toga je odgođen početak poslovanja društva do daljnjeg odobrenja Namjesništva 5. lipnja 1870.²⁷⁶⁾ nakon čega je još odlučeno da se počeka dok se upiše svih 600 dionica, glavnica poveća barem na 12.000 for. i banka bude uvrštena u Trgovački registar. Tako je ustanova poslovala kao privatno društvo čitave 1870. godine i imala bilancu čiste koristi 1092 for. Javno poslovanje Prve pučke dalm. banke započelo je 1. veljače 1871. godine.²⁷⁷⁾

Svrha banke bila je u prvom redu da pomogne siromašnijim staležima i to na dva načina: da im daje zajam i da prima novac u pohranu.²⁷⁸⁾ Drugi paragraf Pravilnika glasio je: »Banka im svrhu da potpomaže aktivne obrte i zanate i manje industrije, odobravajući kredit svojim dioničarima i stranim.«²⁷⁹⁾

Prva uprava banke sastojala se od predsjednika dr Gaje Bulata, potpredsjednika Vida Morpurga, ravnateljâ Frane Bollanija, Srećka Karamana i Petra Katalinića.

Iz Morpurgove knjižare preselila je banka u dvije sobe kuće Zelić, iza njegove knjižare (Dukljanska 3). Čitav inventar banke sastojao se od jednog

pisaćeg stola, dvije stolice, jedne vage, jednog registra, nešto tiskanica i jedne škrinje okovane željezom, a pričvršćene na kameno tlo.²⁸⁰) Službeno je banka počela djelovati 1. II 1871. u prizemlju kuće Karaman, kod gradske bolnice i tu bila sve do 1911. godine kada je preselila na prvi kat vlastite kuće na obali u kojoj se do tada nalazila Austrougarska banka. Tu je ostala sve do drugog svjetskog rata kada je prestala radom.²⁸¹)

1873. godine povećan je osnovni kapital još za 1000 akcija, u vrijednosti 60.000 forinta. Ta banka, piše tada jedan statističar, »rođena bez buke, živi bujnim životom i do sada je bila od velike koristi radničkoj klasi.«²⁸²)

Prva pučka dalmatinska banka naglo se razvijala. O tome svjedoče budžetski izvještaji prvih godina njenog postojanja.²⁸³) God. 1896. izdano je još 2000 dionica, te ih je tako ukupno bilo 4000.²⁸⁴)

Vid Morpurgo vršio je ulogu potpredsjednika do kraja 1895. godine, a od početka 1896. do smrti 1911. bio je predsjednik i duša banke. Njegovom zaslugom kupila je banka svoju zgradu na obali i Bajamontijeve Prokurative koje je obnovila. Banka je, pisao je Dušan Mangjer 1932, »pod omiljelom devizom Vida Morpurga rad i štednja uglavnom ekonomski podigla narod naš i postala jaka ekonomska zajednica ne samo u gradu nego i u cijeloj Dalmaciji... Zaslugom Morpurga Pučka banka postala je novčani zavod koji je uživao uvijek a uživa i sada opće povjerenje.«²⁸⁵)

U političkom sukobu pravaša i starih narodnjaka vodio je dr Vicko Mihaljević i borbu protiv Morpurga, nastojeći da ga ukloni iz banke da bi pravaši »postali gospodari te tvrdave narodne stranke«. Morpurgo je na to predložio u upravu neke ugledne osobe koje je i Mihaljević morao prihvatiti, kao npr. dr Eduarda Grgića čime je opozicija bila uništena.²⁸⁶)

1911. godine slavila je Prva pučka dalmatinska banka četrdesetgodišnjicu svog plodnog socijalnog i nacionalnog djelovanja. Tom prigodom odlučeno je da se njenom predsjedniku Vidu Morpurgu postavi uljena slika »naslikana po mogućnosti od domaćeg slikara« u dvorani Ravnateljstva i da mu se preda adresa kojom mu se »izražava hvala i priznanje na mnogogodišnjem požrtvornom i zaslužnom radu za Zavod«. Morpurgo je pak izrazio želju da se izradi i portret njegovog dugogodišnjeg suradnika, tada pokojnog dr Gaja Bulata i postavi u istu dvoranu.²⁸⁷)

Spomenute portrete izradio je splitski slikar Meneghello-Dinčić, vjerojatno oba po fotografijama, jer je upravo te godine umro i Vid Morpurgo. Portret Gaja Bulata nalazi se danas u Muzeju grada Splita, a Vida Morpurga u njegovih nasljednika u Splitu. Morpurgu je predana i svečana diploma, koju je vjerojatno panoramom Splita i simboličnim ukrasima oslikao isti slikar.²⁸⁸)

Iako su ga tada, uoči same smrti, počastili, stari Morpurgo je posljednjih godina bio u banci vidno zapostavljen, jer mladi nisu dovoljno ni cijenili ni poštivali njegovo četrdesetgodišnje samoprijegorno zalaganje za tu ustanovu, što ga je strašno bolilo i povređivalo. Čak kada mu se tom prigodom namjeravalo nešto darovati, nastojalo se da taj dar bude što jeftiniji.²⁸⁹) Na položaju predsjednika banke naslijedio je Morpurga splitski advokat dr Eduard Grgić.²⁹⁰)

XI. IZDAVAČKA, KNJIŽARSKA I OSTALA DJELATNOST

Nakon dva sveska Dalmatinskog godišnjaka i već spomenutih političkih brošura prelomne 1861. godine, Morpurgova izdavačka djelatnost nije prestala, uza sve druge poslove kojima se bavio. Nije ona kasnije bila više tako plodna i izdanim djelima takó značajna kao 1861. godine, ali je ipak značila velik doprinos splitskoj i dalmatinskoj kulturi, ako ne toliko i književnosti. Uglavnom je izdavao razne prigodne knjige i brošure, djela za široki puk, često u više izdanja i u velikim nakladama.

Od istaknutijih djela Morpurgove naklade spomenut ću Statističko-ekonomске crtice Splitskog okruga (Cenni statistico-economici sul Circolo di Spalato) Kostantina Vojnovića 1864. i 1865. god., jedno od najvažnijih naših ekonomskih djela prošlog stoljeća; Spomen knjigu Dr Miho Klaić, u ime Hrv. narodne stranke, 1897. god.; zbirku splitskih pučkih pjesama Marjansku vilu Dujma Srećka Karamana, 1910. god., neobično važno djelo za proučavanje splitske pučke pjesme; Židovi u Splitu Grge Novaka, 1920; prvu zbirku pjesama Ante Cetinea Zvezdane staze (1923) i A. Tresića Pavičića Po moru. Naročito su mnogo izdavane starije ili suvremene pučke pjesme, obično na temu nekog tragičnog suvremenog događaja, što se vrlo mnogo prodavalo na selu, kao I. Mimice Andrija Šimić, hajdučki harambaša, I. Milete Ljubav Paške Baranovića sa Zorkom Julović-Škarica, K. Rajčića Pjesma o ljubavnoj tragediji u Vrboskoj, S. Tucića Pjesma o Bojanu vojevodi, makedonskom ustaši, Novu jugoslavensku pjesmaricu, Kraljica Jelisava, Miloš Obilić, Pjesma o ratu Rusko-Turskom, Pjesma ratoborka Bosna i Bugarija prema Stambulu, Rusko-japanski rat, Viški boj i dr. Sama pjesma o hajduku Andriji Šimiću doživjela je velik broj izdanja. I religiozne pjesmarice (katoličke) imale su i po deset, a neke i preko dvadeset izdanja, kao razne božićne pjesme, muke Kristove, životi svetaca i sl. Posebno su bile tražene Amerikanske i domoljubne pjesme Gnjatovića kojih su čitavi sanduci odlazili u Ameriku našim iseljenicima.²⁰¹⁾

Za razliku od prvih izdanja, gotovo sva kasnija bila su na hrvatskom jeziku.

Morpurgova knjižara izdala je i prvi popularni Ilustrirani vodič po Splitu i okolici, 1912, na njemačkom i talijanskom jeziku.²⁰²⁾ Usto je izdavao i razglednice Splita i njegovih spomenika, pojedinačno ili u serijama bakrotiskom.²⁰³⁾

Vid Murgu i njegovi nasljednici izdali su za osamdeset godina djelovanja preko stotinu različitih knjiga i knjižica najrazličitijeg sadržaja i time zauzeli najznačajnije mjesto među splitskim, a jedno od najznačajnijih među dalmatinskim izdavačima.

*

Opisao sam važnu političku ulogu koju je odigrala Murgova knjižara na današnjem Narodnom trgu u prvim godinama pokreta. Ona je i dalje ostala

uvijek glavno sastajalište splitskih intelektualaca i rodoljuba i značajno političko i kulturno žarište čitave Dalmacije. U njoj je uvijek bilo posljednjih izdanja, ne samo domaćih, već i stranih: talijanskih, njemačkih, francuskih. Morpurgo je svojom kulturom, rijetkom za knjižara, pratio što se sve u domovini i inozemstvu izdaje i naručivao je. Naročito su ga zanimale knjige iz slavenskih zemalja i djela patriotskih i revolucionarnih pisaca. Njegov nećak Luciano sjeća se da bi Vid Morpurgo rado sam pričao zgrade kako je raznim trikovima zavaravao cesarsko-kraljevske vlasti, uvozeći inače zabranjene političke knjige, naročito one koje su dolazile iz Italije u godinama talijanske borbe za oslobođenje. Tako je jednom bezočno turio pod nos upravitelju carinarnice knjigu Giustijevih političkih pjesama, jednu od najprogonjenijih u Austro-ugarskoj: »Nećete mi valjda zaplijeniti i ovu knjigu?« A ovaj se nezalica uplašio da ne ispadne još veća nezalica, pa je nije ni pogledao i odobrio je čitavu pošiljku koja je brzo bila raspačana među Splitsanima.²⁰⁴)

Naručujući knjige, dopisivao se Morpurgo s gotovo svim tada istaknutijim piscima, domaćima, a često i stranim.²⁰⁵) Sva godišta zadarskog Narodnog lista ispunjena su oglasima o novim knjigama i časopisima Knjižare Morpurgo u Splitu. Posebnom rubrikom Bibliografski oglas (Annunzio bibliografico) izvještavao je o novim nabavljenim djelima.²⁰⁶)

»Baveći se sve više političkim pitanjima i bankovnim poslovima — piše njegov nećak — stric Vito nije više mogao da po cio dan brigu brine oko knjižare. Odlazio bi tamo samo jutrom, više na razgovor, ili bi se dao zamijeniti od bratučeda Davida. Ovaj se brzo osamostalio u poslu, raspravljao o svačemu i bio također uvažavan u tom prosvjetnom zakutku... I ja sam mnoge sate provodio u toj knjižari i tako bio u mogućnosti da prelistavam brojna dragocjena djela o Dalmaciji i o putovanjima po svijetu...«²⁰⁷)

Koju godinu prije smrti Vida Morpurga i koju godinu nakon nje tiskala je knjižara Morpurgo dva kataloga knjiga koje je imala na skladištu. Prvi sadrži oko 3000 knjiga, a drugi preko 5000 knjiga. Za razliku od ostalih knjižara, organiziranih isključivo na trgovačkoj bazi, iz ovih kataloga izbija jedan određen i svjestan kriterij, u prvom redu kulturni, a zatim politički izgrađen. Naročito je bogato zastupana strana literatura o Dalmaciji, što nije bilo lako sakupiti i što nakon Morpurga nitko nije uspio da tako sistematski i svestrano nabavlja. Sva predratna njemačka, francuska, engleska i talijanska djela o Dalmaciji, putopisi, o dalmatinskoj umjetnosti i historiji, mogla su se tu naći. Poseban odio kataloga zauzimale su knjige iz područja povijesti i arheologije (umjetnosti). Tu su se čak mogle nabaviti i svjetski značajne i rijetke skupocjene knjige kao monumentalno djelo Roberta Adama o Dioklecijanovoj palači u Splitu iz 1764. god. (280 Kruna), Putopis po Dalmaciji abbè Fortisa iz 1778. godine (na talijanskom, francuskom i engleskom jeziku, 45 Kr.), C. Gurlitta Umjetnički spomenici u Dalmaciji, C. Hebrarda Dioklecijanova palača u Splitu. C. Ivekovića Dalmatinska arhitektura i plastika u 6 velikih albuma, V. Klaića velika Povijest Hrvata, Lavalle-Cassasa Putopis po Istri i Dalmaciji iz 1802. g. (130 Kr.), I. Luciusa De Regno Dalmatia et Croatia iz 1758. god. (30 Kr.), čak prva izdanja Marka Marulića, kao De institutione bene beateque vivendi iz 1530. god. i Circa l'institutione del Buono... iz 1530. god. (30 i 16 Kr.), G. Niemanna Dioklecijanova palača u Splitu (140 Kr.) i dr.²⁰⁸)

I u razdoblju stare Jugoslavije bila je Knjižara Morpurgo najistaknutija i najbolje opskrbljena u gradu, naročito stranim knjigama i časopisima. Osobito su se isticala djela naprednih i socijalnih evropskih pisaca. Ona je i dalje ostala ako ne više političko, a ono kulturno sastajalište splitske inteligencije i omladine. Splitski i ostali dalmatinski književnici i javni radnici bili su česti njeni gosti, a nejedanput sam, posjećujući kao gimnazijalac tu privlačivu knjižaru, zatekao u njoj pjesnika i enciklopedistu Tina Ujevića zadubena u nova izdanja ili u bučnim literarnim i drugim raspravljanjima.

U vrijeme fašističke okupacije u drugom svjetskom ratu bila je Knjižara Morpurgo često na udaru crnih košulja, jer je bila ne samo jevrejska, već je slovila kao napredna, a po Vidu Morpurgo bila je poznata kao izrazito hrvatska i prototalijanska.

*

Nakon otvorenog rascijepa u stranci, pod kraj stoljeća, povukao se Vid Morpurgo razočaran iz daljeg političkog života, ali želeći da nadoknadi tu aktivnost drugom, posvetio se ekonomskim pitanjima Dalmacije, naročito njenom željezničkom spoju s unutrašnjosti. Ali već i do tada djelovao je on veoma aktivno na polju ekonomskog podizanja Dalmacije, posebno razvijanja trgovine i industrije, u okviru Trgovačko-obrtničke komore u Splitu.

Naročit impuls dobila je splitska Trgovačko-obrtnička komora u sedmom deceniju aktivnošću Konstantina Vojnovića, ali su u njoj dalje prevladavali autonomaši. Tek nakon pohrvaćenja splitske općine pobijedili su narodnjaci i na izborima 22. prosinca 1882. u Trgovačko-obrtničkoj komori. Za predsjednika je tada izabran Angjeo Katalinić, a za potpredsjednika Vid Morpurgo.²⁹⁹) Ubrzo je Morpurgo postao predsjednikom i dugo uspješno rukovodio ovom značajnom ustanovom.³⁰⁰)

U težnji da osamostali i razvije domaću industriju bio je Vid Morpurgo inicijator osnutka prve parne tvornice opeka u Splitu 1875. godine, Tvornica cementa bila je osnovana još 1865. godine, ali je bila u stranim rukama. U osnivačkom odboru nalazio se uz Morpurga i Gajo Bulat, jer je osnutak tvornice, tj. nabavu zemljišta, gradnju zgrade i nabavu strojeva donekle financirala Prva pučka dalm. banka kojoj su oni stajali na čelu. Predviđena je investicija od 20.000 forinta, a dnevni kapacitet trebalo je da iznosi 20.000 opeka. Bilo je odlučeno da se tvornica podigne u Solinu, na Otoku uz Jadro, ali je konačno izabran predio u Dujmovači, zapadno od današnje ceste, gdje se i danas nalazi u polju manja kamena zgrada s lukovima od cigle nad vratima i prozorima u kojoj je nekada bila tvornica.

Tvornica je puštena u pogon početkom 1876. godine, ali nije dugo radila. Da li zbog nedovoljno kvalitetne sirovine, ili zbog stalnog ometanja tadašnje austrougarske općinske uprave i načelnika Bajamontija?³⁰¹) V. Mihaljević svaljivao je kasnije na Morpurga krivnju »da je Pučka banka imala gubitak od 30.000 forinta u poslu zlosretne špekulacije tvornice opeka u Solinu.«³⁰²) Vid Morpurgo u odgovoru Mihaljeviću poriče tu tvrdnju i veli da je pri likvidaciji tvornica opeka namirila sav dug banci, ali je njemu ostala dužna 30.000 for. što on privatno nije htio utjerati od prodaje inventara tvornice, želeći da najprije banka podmiri svoje troškove.³⁰³) Iz toga se može zaključiti da je novo-

osnovana tvornica opeka bila dioničko društvo u kojemu je Pučka banka imala dio akcija, dok su ostale imali privatnici, najviše sam Morpurgo.

Ime Vida Morpurga bilo je poznato ne samo u domovini već, možda, još više daleko u inozemstvu po proizvodima njegove tvornice rakija i likerera i skladišta vina. Bila je to, uz zadarsku, najveća destilerija u Dalmaciji i njen promet vinom, rakijom, konjakom i raznim žestokim pićima i likerima bio je vrlo velik. Morpurgov popis brojio je do pedesetak raznih vrsta dalmatinskih vina i pića što se izvozilo u sve evropske i vanevropske zemlje. Vid Morpurgo surađivao je s dalmatinskim i inozemnim enolozima i pridonio razvoju našeg vinogradarstva i vinarstva, naročito u decenijama vinarskog prosperiteta krajem prošlog i početkom ovog stoljeća kada je filoksera uništila evropsku lozu i kada se starom lozom još zasađivao svaki komadić zemlje na našim otocima.

Da je Vidu Morpurgu bio pred očima samo profit, mogao je tada steći ogroman kapital kao što su se naglo obogatili drugi splitski preprodavaoci vina, ali on je ipak previše bio zanešen ostalim radom, od općeg društvenog interesa, jer je javni posao pretpostavljao privatnome.

Među ostalim brojnim njegovim idejama i akcijama spominjemo i pokusna istraživanja ugljena pod Klisom i bitumena i asfalta na Prapatnici, u želji da razvije domaću industriju i načini je nezavisnom od udjela stranog kapitala.

*

Već u starosti potpuno su ga obuzela dva za Dalmaciju vitalna problema, parobrodarski i željeznički. Nastojeći da pridonese tada aktuelnom parobrodarskom pitanju Dalmacije, a time i njenom boljem ekonomskom razvoju, došao je u oštar sukob sa svojim političkim protivnikom Vickom Mihajevićem koji je kao pravaš vodio borbu protiv starog narodnjaka. Mihaljevićev napadaj na Morpurga bio je žestok i nesmiljen, a očito netaktičan i neuvjerljivo razlagan.³⁰⁴⁾

Željezničkom pitanju, koje se punih sto godina kao bolna crvena nit provlačilo kroz dalmatinsku političku i ekonomsku historiju, posvetio je Morpurgo još više vremena i staračke energije. Iz sačuvane korespondencije zaključuje se da je Vid Morpurgo 1905, 1906. i 1907. godine vrlo živo zagovarao staru ideju željezničkog spoja Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom, prirodnim njenim ekonomskim zaleđem. Morpurgo je 1905, zajedno s Antunom Vukovićem, članom Državnog željezničkog savjeta, predlagao Ministarstvu željeznica u Beču gradnju željezničkog spoja Knin—Novi i Aržano—Bugojno.³⁰⁵⁾ U pismu dr Rudolfu Havassu, kraljevskom savjetniku, potpredsjedniku ugarskog udruženja poljskih mašina koji je pisao u riječkim mađarskim novinama, zalazući se za spoj Mađarske s morem, iznosi Morpurgo svoj stav u vezi s tim problemom. On ističe da je njegovo mišljenje bilo i mišljenje pokretača narodnog pokreta u Dalmaciji 1860. godine, ali da je jedan vijek bečkog vladanja Dalmacijom zapustio Dalmaciju na sramotan i očajan način i kad bi se tako nastavilo, svelo bi se Dalmaciju na pustoš i kosti. Sami Mađari sprečavali su

da Beč ostvari svoja obećanja i izgradi željeznicu od Dalmacije do Bosne, jer su davali prednost svom planu povezivanja Mađarske s riječkom lukom. Tako su Dalmatinci žalili i za onim starim turskim vremenima kada je postojala barem karavanska trgovina s Bosnom. »Obećanja Beča i natezanja Budimpešte uvjeravaju nas, veli Morpurgo, ako ništa ne možemo očekivati iz Beča, vrlo malo možemo da se nadamo iz Budimpešte.« Podsjeća ga na razgovor jednog hrvatskog rodoljuba s ugarskim ministrom Kossuthom, kada je ovaj posljednji izjavio da je za savez potrebna u prvom redu iskrenost. Morpurgo naziva mađarsku težnju za izlazom na more otvoreno *Drang nach Osten*. »Ni Dalmacija, ni Hrvatska, ni ostale narodnosti koje žive u zemljama Krune sv. Stjepana nikada se neće dati mađarizirati... Ako Venecijanci kroz više stoljeća, a Nijemci kroz više od jednog stoljeća vlasti nisu uspjeli da odnarođe Dalmaciju, sigurno je da to neće uspjeti ni Mađarima, kao što nikada nije uspjelo odnarođiti narode balkanskih zemalja.« Morpurgo izjavljuje, borbenošću i odlučnošću mladog rodoljuba iz 1860, da Dalmacija neće nikada prihvatiti aneksiju Mađarskoj kao takvoj, već jedino Hrvatskoj i Slavoniji, a Mađarska treba da bude tek treći ravnopravan član — *regnum socium*. Dalmacija mora da se brine za svoje ekonomske interese, ali neće dopustiti ni Beču ni Budimpešti da zbog tih interesa diraju u njenu narodnost.

Dok Kossuth želi razvitak samo riječke luke, Morpurgo je istog mišljenja kao i R. Havass, da treba razviti i druge dalmatinske luke, naročito Split. Aneksija Dalmacije Hrvatskoj i Ugarskoj mogla je uslijediti tek 1917. god. nakon isteka starog sporazuma između Austrije i Ugarske, ali je već tada (1906) trebalo započeti popravljati ono što je do tada bilo zanemareno, tj. rješavati željezničko pitanje Dalmacije. »Treba na svaki način nastojati oko najizravnijeg željezničkog spoja Splita s glavnim centrima Bosne i nastojati da se privuče dalmatinskim lukama sva trgovina Balkanskog poluotoka.«

»Tri pitanja, veli Morpurgo, moraju Mađari nastojati riješiti: 1. izgraditi pruge Knin—Novi i Dugopolje—Aržano—Bugojno, zbog trgovine Dalmacije s Bosnom; 2. Slavoniji dati punu autonomiju da ne bude više samo pars adnexa Ugarske; 3. postaviti kočnice šovinizmu i imperijalističkim idejama Mađara i priznati puno pravo svim nacionalnostima koje nastavaju Ugarsku, sve slobodštine, a u prvom redu poučavanje na vlastitom jeziku, da se tako spriječe sve prinudne mjere koje su do sada djelovale u smislu mađarizacije čitave zemlje.«³⁰⁶⁾

R. Havass, u odgovoru Morpurgu, nije će da bi Mađari potcjenjivali druge narodnosti i zahvaljuje mu na iscrpnim podacima o željezničkom pitanju u Dalmaciji. O istom pitanju Havass se dopisivao i s V. Milićem i J. Bijankinijem.³⁰⁷⁾ Morpurgo i u slijedećim pismima obrazlaže vezivanje Dalmacije s Hrvatskom i Mađarskom po principu slobodnog samoopredjeljenja naroda, ističući da su prirodna zaleđa Dalmacije Hrvatska i Bosna i da Mađarska ima mnogo više potrebe da se poveže s Dalmacijom nego Dalmacija s Mađarskom. Morpurgo ističe da je svjestan da oni dvojica ne mogu donijeti nikakvu odluku u tom pitanju, ali mogu pridonijeti principijelnom rješenju problema i tako olakšati kasnije samo rješenje.³⁰⁸⁾

XII. PRIVATNI ŽIVOT. SMRT. OCJENA DJELA.

Da li je Vid Morpurgo imao privatni život? Da li ga je mogao imati uz sve poslove kojima se od rane mladosti pa do same smrti bez predaha bavio? Nije se nikada oženio i osnovao obitelj, zbog čega je gotovo sve svoje vrijeme mogao posvetiti javnim poslovima. Pa ipak, bio je i čovjek obitelji. Živio je kod brata, u očinskom domu na Dobrome. Uz kuću bila su Vidova skladišta vina, destilerija i malena pisarna, »a ta je prostorija ujedno služila i za punjenje likera u boce — kako piše njegov nećak. — Stari pisaci stol iznad podnožja dizao se visoko do prozora koji je bio zatvoren rešetkama i staklom, a gledao je na ulicu. Papiri do papira bijahu razasuti posvuda, u onom neredu koji je predstavljao sam život strica Vita. Nastala bi prava nevolja kad bi mu se tu postavilo malo reda: upravo tada nije se snalazio više. Zato nije htio da trpi da bi tko u njegovu odsustvu te karte pospremio i svaku stavio na njeno mjesto... Tu su pisarnicu posjećivali svi oni Splitski kojima je trebalo da se s njim posavjetuju o bilo čemu, jer je stric Vito, kao vrlo uman čovjek i enciklopedična znanja rado i besplatno dijelio savjete čineći dobro kad god je mogao.«³⁰⁹)

Sudovi svih Morpurgovih suvremenika, osim političkih protivnika, u ocjeni njegove marljivosti, znanja, dobrote i trpeljivosti, jednoglasni su. Bio je tipičan lik čovjeka koji iz skromnosti živi u sjeni velikih događaja, a u mnogome ipak rukovodi njima.

»Dobar i plemenit, vazda je na dobro upućivao, po naravi mirne prirode vazda je bio sklon za mirenje, a o njegovu poštenju kao trgovcu i obrtniku zna svako tko je s njime imao u tome dodira, a imao ga je vas naš trgovački i obrtnički svijet, u kojemu je bio toliko cijenjen.

Kao trgovac i veliki obrtnik bio je u prilici da daje zarade hiljadama radnika. Nema slučaja da se itko na njega potužio, a dosta ih je koje je zadužio harnošću.

Snošljiv, liberalan, pun dobrote i na položajima bio je prema svakome predusretljiv.«³¹⁰)

O njegovoj političkoj objektivnosti i trpeljivosti govori i slijedeći slučaj: Kada je Narodni list prenio iz nekog drugog lista jedan članak koji je uvredljivo pisao o talijanskom kralju Viktoru Emanuelu I, čovjeku koji je ujedinio Italiju, u povodu njegove smrti 1878. godine, Morpurgo i Bulat kritizirali su takvo pisanje i poslali Bijankiniju drugi članak u kojemu se odavalo poštovanje pokojniku, ali se ujedno isticalo i pravo našeg naroda na jedinstvo.«³¹¹)

»Izraelćanin... koji je uvijek znao štovati svačije vjersko čuvstvo, imao je glavna svojstva i obilježja roda svoga: okretnost, poduzetnost duha i radinost. Ova potonja vrlina njega je resila kao nikoga i njegova radinost bila je postala, rekao bih legendarna u Splitu. Eto, i do zadnjeg daha svoga života, skoro u polusvijesti, htio je da pregleda primljeno dopisivanje.«³¹²)

»Vid Morpurgo, ovo će mi priznati koji su ga poznavali, nikada nije rekao laž, ma ni u šali, i nije okolišao advokatski, pa ga i radi toga mnogi nijesu trpili...«³¹³)

Mnogima je bilo neshvatljivo, a naročito ostalim splitskim izraelićanima, da se on, koji je imao toliko smisla za trgovinu i koji je mogao njome steći ogromno bogatstvo, da ju je uzeo kao glavni cilj, posvećivao ostalim stvarima koje mu nisu donosile nikakve koristi, nego mnogo odgovornosti i neugodnosti. Iz jednog Bajamontijevog pisma Morpurgu 1866. godine vidimo da ga je Bajamonti strašno mrzio, a u drugom pismu piše mu rođak G. Jesurun iz Padove iste godine: »... Čuo sam od Mangeri da ti je Bajamonti oprao uši; čuvaj se da te prije ili poslije ne prognaju iz Splita.«³¹⁴⁾

Ali nisu se samo hvalospjevi pisali o Morpurgu. Tako moćan čovjek koji je zauzimao toliko istaknutih položaja u Splitu, a usto imao i dovoljno novca, morao je imati zavidnika i neprijatelja.

Bilo je bezazlenih rugalica na račun simbioze njegove trgovine i patriotizma, kao jedan »sonet« nekog Levija iz prvih godina preporoda u kojemu se na talijanskom pjeva kako je zaspao među računima svoje trgovine, a ujutro se probudio preobraćen, s punim novčanikom stihova dok su oko njega Milić i vile igrali menuet.³¹⁵⁾

Ili ona oda splitskog Marula (Josipa Barača) Gospodar u Splita koja je govorila o njegovoj tobožnjoj apsolutnoj vlasti u Splitu:

»Skidam kapu, maleni naš šjor Vito,
Tebi, koj' nam sudbinu Splitu krojiš.
Sve, što diše u Splitu, što se zbiva,
Po Tebi biva!...³¹⁶⁾

Ali doživio je u dubokoj starosti i teške napadaje na sve ono čemu je nesebično posvetio čitav život. Izgleda nam nevjerovatno što su mu sve predbacivali, bez realnih osnova, njegovi politički protivnici. Sukob starih narodnjaka i mladih pravaša nastao je prvo u Narodnoj stranci, zatim se prenio na Narodni list, Pučku banku i konačno na svakodnevni život i osobne slučajeve. Tako ga je dr Vicko Mihaljević 1905. optuživao, u polemici koja je započela parobrodarskim pitanjem da je primao mito kao upravitelj enološkog društva (što nije uopće bio), da je dobio proviziju za kupoprodaju plina općine (u stvari je uvijek zagovarao da općina kupi tvornicu plina), da je za svoju destileriju upotrebljavao besplatno općinsku vodu (dočim ju je plaćao kao svako drugi), da je bio ortak poduzeća za gradnju općinskog kazališta i klaonice (što su pismeno pobili sami poduzetnici), da je Pučka banka njegovom krivnjom imala gubitak sa tvornicom opeka (jer je htio unaprijediti domaću industriju, a gubitak je imao u stvari on osobno), da je imao na banci veliki kredit, ne plaćajući zajam (što nije bilo istina), da Pučka banka pod njegovom upravom nije utjerala dug od nekih seljaka iz okolice Splita (jer je uvijek stajao na stanovištu da ne treba goniti siromašnije dužnike, dapače im i progledati kroz prste), da je za banku kupio Prokurative (što je bilo patriotsko djelo i donijelo korist banci i gradu, jer su tada restaurirane i u njima je uređen hotel prvog reda), da je zloupotrebjavao pričuveni fond banke (jer su dioničari htjeli da ga dijele među sobom), da dimnjaci njegove destilerije zagađuju zrak u Splitu i zaključuje: »Neka još g. Morpurgo bude odalečen iz banke i trgovačke komore i tada će osuda javnosti biti potpuno završena. Nego, ako nije izvršena nego djelo-

mično, ipak je ona davno postala pravomoćna. Gosp. Morpurgo je po njoj, kao javni čovjek, likvidiran, pak nema prava da više izlazi pred sud svjestne javnosti.«³¹⁷⁾

Trebalo je mnogo političke kratkovidnosti, pa tako vraćati dobro zlim jednom od najkorisnijih ljudi Splita u prošlom stoljeću. Trebalo je smionosti napasti poslovnog i realnog čovjeka koji je stalno baratao faktima, dokazima i ciframa, a ne praznim riječima i koji je imao dokumentaciju za svako učinjeno djelo, pa bilo to i najsitnije, za razliku od jednog Bajamontija, npr. kojemu su računi bili najslabija strana djelovanja. »Svemu ovome uslobodujem se nadodati — završava Morpurgo svoje opravdanje, iznoseći cifru po cifru, — da sam za dugi niz od 35 godina posvetio svu svoju djelatnost na korist društva, po meni utemeljena (banka), namjenjujuć, osobito u prvim godinama, tri četvrtine svoga vremena, zapuštajući svoje osobne privatne poslove, koji su za to odviše štetovali, i to bez da sam ikada imao a niti sanjao, da tražim ni jedan filir nagrade.«

Ali iako se Vid Morpurgo moralno i materijalno opravdao, sumnjičenje i nezahvalnost ostali su, i to ga je strahovito razočaralo i zagorčalo mu posljednje godine života. »Već ostario i izrabljen do mile volje bio je od mlađih gurnut u stranu i odbačen kao iscijeđeni limun«, pisao je njegov nećak u svojim uspomenuama.³¹⁸⁾ Potpuno se povukao iz javnosti i svih javnih službi i živio u krugu obitelji, skoro zaboravljen od građana koje je tek njegova smrt podsjetila da je umro jedan veliki čovjek. Umro je upravo kad se spremao da se konačno odmori i provede posljednje dane svog života u tišini supavalske uvale gdje je, u Glavičinama, već prije bio sagradio novu pecaru.

*

Vid Morpurgo umro je 31. siječnja 1911. godine nakon kratke srčane bolesti, u 73-oj godini života, tačno onog dana kada je pred četrdeset godina osnovao Prvu pučku dalmatinsku banku i kada je ta banka slavila svoj jubilej.

Tada su zaboravljene manje političke i stranačke razmirice, i pohvale pokojnika bile su jednodušne i sve u superlativima, pa i od njegovih političkih raznomišljenika. Čitav grad je učestvovao u žalosti i crne zastave objesili su ne samo Općina, Trgovačka komora, banka i razne ustanove i društva, već i privatni dućani.³¹⁹⁾

»Smrt je otkrila mnogima — pisao je Dušan Mangjer — koji su do tada u Vidu Morpurgu gledali samo inovjerca i bankara, koliko je preimućstva duha sjedilo u onom na oko malenom čovjeku ali velikom intelektualcu koji je svoj vijek proveo u našem gradu kao koji običan građanin.«³²⁰⁾

Svečani sprovod održan je 2. veljače. Unatoč velikoj studeni, prisustvovali su sprovodu poglavari državnih, općinskih i vojnih vlasti, činovništvo, građanstvo svih stranaka, izaslanici svih društava i zavoda, delegacije iz okolice s načelnicima i svećenstvo. Čitav grad bio je zavijen u crninu.

Nad grobom održao je govor dr G. Bulat mlađi, u ime hrvatske stranke: » ..Ovaj bijeli starac, koga pratimo na vječni počinak, bijaše i on stup u našoj narodnoj zgradi, — kada svi splitski Hrvati, tada združeni u jednoj misli, u jednoj težnji kao zbivena falanga povratit će Split hrvatskoj ideji.

U toj ljutoj borbi koju mlagji jedva spominju, ali koja je njima dala u ruke palmu pobjede: materinsku riječ i svijest hrvatsku, u prvim redovima bijaše Vid Morpurgo. Ako on nije bio um koji je pokretom vladao, ali je to bila hrabra desnica koja je neprestano djelovala; sila uvijek najveće vrijednosti u svakom pothvatu, agilna, dokučiva, neumorna...³²¹⁾

Brzjavni sažaljenja stizali su iz čitave zemlje i iz inozemstva, obitelji, banci, trgovačkoj komori, pa i općinskom načelniku Mihaljeviću, nekadašnjem njegovom stranačkom protivniku. Dugogodišnji općinski tajnik i rodoljub Dujam Mikačić napisao je u povodu njegove smrti tri lapidarna natpisa (soneta)³²²⁾ a Hrvatska stranka u Splitu objavila je posvetu: »Knjižar, trgovac, veliki industrijalac, publicista, političar, pokretač i izvršitelj, golemim blagom računao je vrijeme, otimao se častima; ali zahtjevom osobito rijetke djelatnosti bio je predsjednik Trgovačke obrtničke komore, zastupnik naroda u Zemaljskom saboru, vijećnik, upravitelj splitske općine, osnivač ravnatelj predsjednik Prve pučke dalmatinske banke. Uvijek na biljezi, tvorom među prvima za hrvatski narodni preporod u Dalmaciji; napadaju i progonstvu ulice izloženom borcu, provodiču u odlučnim izbornim pobjedama, trijeznome savjetniku u časovima kušnje, umnom trudbeniku i zaslužnom građaninu.«³²³⁾

Pokopan je na starom jevrejskom groblju pod marjanskim borovima odakle se pruža pogled na čitav Split, grad koji je pokojnik toliko volio i toliko mu dao. U grobnu ploču uklesan je natpis:

»Uzvišen umom, plemenit duhom, cijeli život misaonoga rada posveti oslobođenju puka od duševnog i materijalnog ropstva. U buđenju naroda između prvih, začetnik prve knjižare, prve banke, prvih industrija, ostavi umirući neispunjenu prazninu.«³²⁴⁾

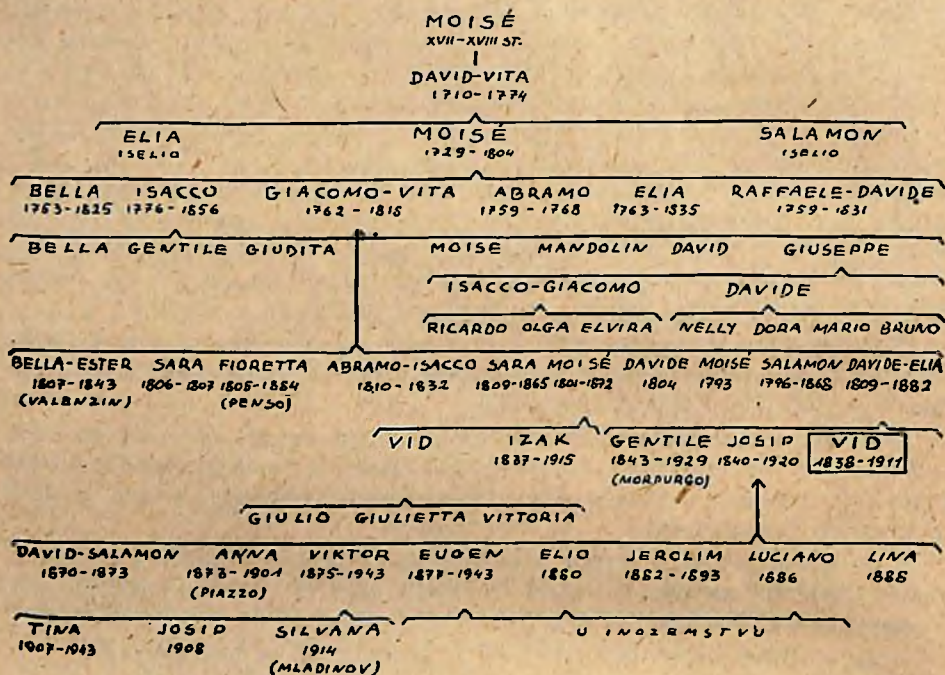
I na koncu, želimo li ocrtati jednom jedinom linijom neobični i svestrano aktivni lik Vida Morpurga, možemo ponoviti otprilike jedan suvremeni sud o njemu koji ga najbolje karakterizira:

»Bio je običan vojnik za široki puk, ali u stvari bio je duša svega.«³²⁵⁾

BILJEŠKE

- 1) G. Novak, Židovi u Splitu, Split 1920; B. Franchi, Gli Ebrei in Dalmazia, Zadar 1939.
- 2) C. Vojnović, Un voto per l'unione, Split 1861, str. 50.
- 3) Budući da su članovi obitelji Morpurgo kroz nekoliko generacija usko vezani uz politički, kulturni i privredni razvoj Splita, donosim genealoško stablo njihove splitske loze, na temelju podataka iz obiteljskog arhiva.

⁴⁾ Nazionale 13. V 1863.

⁵⁾ Luciano Morpurgo, Rim.

⁶⁾ Podatke o životu i radu Davida Morpurga crpio sam iz tog dnevnika koji se, kao i veći broj dokumenata, korištenih u ovoj radnji, nalazi u obiteljskom arhivu, danas kod ing. Josipa Morpurga, koji sam tom prigodom sredio. Dnevnik obitelji Morpurgo nastavili su nakon Davida pisati njegov drugi sin Josip i konačno Josipov sin Viktor, do 1926. god. Spomenuti arhiv sastoji se od građe koja se odnosi na Vida Morpurga i njegovu izdavačku i političku djelatnost, zatim građe o splitskim Jevrejima u prošlosti, i obimne literarne i historijske ostavštine Viktora Morpurga. Dio tog arhiva, naročito važnog za nar. pokret u Dalmaciji, uništili su Nijemci 1943-44, ložeći njime vatru, nakon što su odveli u logor i strijeljali Eugena i Viktora kod kojih se arhiv nalazio. Preostalo je sa tavana odneseno nakon rata i uništeno u poduzeću za otpatke. Ono što je danas sačuvano, nalazi se pohranjeno kod obitelji.

1954. god. u posljednji čas spasio sam da se ne uništi kao papir skladište arhiva i knjiga na prostranom tavanu nekadašnje Morpurgove destilerije. Iako su i knjige i arhivalija u više navrata pljačkani ili uništavani, preneseno je oko 10 velikih sanduka arhivske građe Morpurgove knjižare, destilerije i manufakture u Splitu i oko 10.000 knjiga iz neprodanih zaliha knji-

- žare, uglavnom iz prošlog stoljeća. Arhivalija je pohranjena u Drž. arhivu u Splitu, a knjige u Naučnoj biblioteci, Muzeju grada i ostalim kulturnim ustanovama u Splitu. Arhiv jevrejske bogoštovne općine, među kojima je bilo vrlo starih i važnih dokumenata i knjiga, spalili su talijanski okupatori na lomači nasred Narodnog trga s ostalim namještajem sinagoge 1943. god., a sačuvani su tek ostaci.
- 7) Vid Morpurgo. Split 1. XII 1932. — Rukopis J. Barača u Naučnoj biblioteci u Splitu (M-102/2).
  - 8) Rukopisi literarnog i historijskog karaktera nalaze se u obiteljskom arhivu kod J. Morpurga, Split.
  - 9) Bilo bi potrebno sakupiti njene razasute još sačuvane slike, komemorirati je jednom izložbom i tom prigodom likovno ocijeniti njeno slikarstvo.
  - 10) U njegovu rimskom izdavačkom poduzeću »La Dalmazia« objavljen je velik broj monografija raznih talijanskih pokrajina, zbirka talijanskih pučkih pjesama, vodiča, monografija gradova, putopisa, razglednica i sl. Vrlo je renomirani fotograf, suradnik talijanske enciklopedije. Osim navedenog djela, autor je dokumentarno-historijskog djela »Caccia all'uomo«, o progonima Jevreja u drugom svj. ratu, i autobiografskog djela »Poezija jevrejske obitelji« (rukopis prijevoda V. Lozovine u Muzeju grada Splita).
  - 11) U Registru rođenih, umrlih i vjenčanih 1838. Izraelitske bogoštovne općine u Splitu (danas u istoj općini) postoji zapis: »7 Maggio Lunedì. Vita di David ed Anna Morpurgo, circonciso di Salvator Manhioro, Patrini Salamon Morpurgo, Leon Valenzin, Testimonj Prospero Manhioro e Josef Iesurum.« — Vid Morpurgo i datum njegova rođenja zapisani su u istoj općini i u druge dvije knjige: Statistiki obitelji Izraelitske općine (lib. III, pag. 27—28) i II registru obitelji Izraelitske bogoštovne općine (pag. 21—22).
  - 12) Dnevnik Davida Morpurga.
  - 13) Podaci o Vidu Morpurgu Eugena Morpurga, 2. VII 1932. — Muzej grada Splita.
  - 14) Andria Stazić, Bukvar... za naučiti štiti hrvatsko-dalmatinski, Diel I, Spliet 1860; Andre Stazić, Početna štivenja za seoske učionice u Dalmaciji, Diel drugi, Trst 1861.
  - 15) Katalog splitskog sjemeništa, sign. XXXVII, sez. II, br. 14.
  - 16) Sve svjedodžbe sačuvane su u obiteljskom arhivu.
  - 17) Dnevnik Davida Morpurga, f. 31.
  - 18) Isto, f. 32.
  - 19) Isto, f. 35; Podatak i u bilješkama Eugena Morpurga, 2. VII 1932, u Muzeju grada Splita.
  - 20) Dnevnik Davida Morpurga, f. 43; Č. Čičin-Šain, Mladi dani Vita Morpurga, Novo doba 7, V 1938, str. 9.
  - 21) »... perche in q(uesta) Città non vi è comodo alc(uno) (libro) di comprarne ò di haverne...«
  - 22) Računska knjiga 1866. Obiteljski arhiv.
  - 23) Dokument u obiteljskom arhivu.
  - 24) Il Nazionale 1863, no 65.
  - 25) P. Kasandrić, Il giornalismo dalmato dal 1848 al 1860, Zadar 1899.
  - 26) Prijevod. Annuario Dalmatico, Anno I, Spalato, Libreria Savo, 1859, str. 5—6. — Rukopis predgovora V. Morpurga nalazi se u arhivi obitelji Morpurgo.
  - 27) Arhiv obitelji Morpurgo.
  - 28) Isto.
  - 29) Isto. — Annuario Dalmatico, I, str. 197.
  - 30) »m'è nuova prova che Spalato e l'unico punto della nostra provincia, ove si sente il vigore di un'Avvenire«. Arhiv obitelji Morpurgo.
  - 31) (Č. Čičin Šain), Prvi splitski časopis uoči Narodnog preporoda, Novo doba, Split, 29. VI 1935, str. 9; H. Mor(ović), Stogodišnjica prvog splitskog časopisa, Slobodna Dalmacija, Split, 28. XI — 1. XII 1959.
  - 32) Arhiv obitelji Morpurgo.

- 33) Cenni sul rendiconto della Camera di Commercio e industria del Circolo di Spalato per il triennio dal 1854. al 1856, Annuario Dalmatico, I, str. 7—32.
- 34) Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo. Nav. dj. str. 30.
- 35) La Riviera delle Castella, Annuario Dalmatico, I, str. 33—47.
- 36) La Città di Spalato, Annuario Dalmatico, I, str. 48—60.
- 37) Della vita e degli scritti di Simeone Begna Zaratino vescovo di Modrusa, Annuario Dalmatico, I, str. 61—86. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 38) Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich sacerdote secolare, professore un tempo poi prefetto del Ginnasio di Spalato, Annuario Dalm., I, str. 87—152.
- 39) Sui Morlacchi, Annuario Dalm., I, str. 153—177.
- 40) Nav. dj. str. 176.
- 41) Pensieri estratti da una dissertazione inedita sul mutuo, Annuario Dalm., I, str. 186—193. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 42) Il cimitero di Santo Stefano, Annuario Dalm., I, str. 178—185.
- 43) Sapienza riposta nelle radici della lingua slava, Annuario dalm., I, str. 194—197. Tommaseov rukopis i prijepis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 44) Una gita sull'Ombra. La sonnambula d'Ombra, Annuario Dalm., I, str. 199—204. Rukopis i prijepis u arhivi obitelji Morpurgo.
- 45) Le donne dalmate, Annuario Dalm., I, str. 205—211. Rukopis i prijepis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 46) Inno a S. Doimo Martire patrono principale di Spalato, Annuario Dalm., I, str. 212—128. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 47) La Porta Aurea, Annuario Dalm., I, str. 219—220.
- 48) Bollettino bibliografico dalmato degli anni 1856, 1857. e 1858, Annuario Dalm., I, str. 221—232. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- 49) Nav. dj. str. 223.
- 50) Isto.
- 51) Nav. dj. str. 224.
- 52) Isto.
- 53) Nav. dj. str. 229.
- 54) Isto.
- 55) Nav. dj. str. 230.
- 56) Nav. dj. str. 232.
- 57) Dr Božidar Petranović i osnutak Matice Dalmatinske, Jubilarni broj Narodnog lista, Zadar 1912, str. 39.
- 58) Mihovio Pavlinović, Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882, Zadar 1882, str. 4.
- 59) Marin Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848.—1887. u svjetlu nepoznatih izvora, Zagreb 1936, str. 128; J. Biankini, Narodni preporod u Dalmaciji, Almanah Jadranske straže za 1927. g., Beograd 1927, str. 49.
- 60) N. Tommaseo, Iskrice, Zadar 1849, Iskrice I.
- 61) Nav. dj., Iskrice XXVII.
- 62) M. Zorić, Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji, Zadarska revija 1961, br. 6, str. 426.
- 63) Nav. dj. str. 427.
- 64) G. Novak, Prvi dalmatinski sabor i događaji s njim u vezi, Radovi Instituta Jugosl. akademije u Zadru, sv. III, Zagreb 1957, str. 10—12.
- 65) N. Tommaseo, La questione dalmatica nei suoi nuovi aspetti, Zadar 1861, str. 109.
- 66) Il Nazionale, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, Mogućnosti 1961, br. 5, str. 428.
- 67) S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb 1944, str. 191—192.
- 68) N. Tommaseo, Iskrice XXIV.
- 69) I. S. Turgenjev, Uoči novih dana, Beograd 1946, str. 165—166.
- 70) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862—1865, Radovi Instituta Jugosl. akademije u Zadru, sv. 4—5, Zagreb 1959, str. 23.

- ⁷¹⁾ M. Stojković, Prije pedeset godina. Jubilarni broj »Narodnog lista«, 1912, str. 25.
- ⁷²⁾ U tajnom izvještaju bečke policije nalazimo ovaj opis mladih dalmatinskih patriota: »Dok su zagovornici aneksije većinom mladi neiskusni ljudi... koji su nekoć za talijanskom stvari s jednakim žarom težili, kako sada teže za Hrvatskom. — G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862—1865. Radovi Instituta Jugosl. akademije u Zadru, sv. 4—5, 1959, str. 30.
- ⁷³⁾ J. Biankini, Narodni preporod u Dalmaciji. Almanah Jadranske straže 1927, str. 42.
- ⁷⁴⁾ »Miho Klaić, dakle u školi u Livornu, u Italiji naučio je ljubiti slobodu, diveći se talijanskim mučenicima, ali u kući svojih roditelja on se sjetio da je sin potlačena naroda i ako ljubi slobodu drugih, da se za onu svoga naroda mora žrtvovati«. — Dr Miho Klaić, Spomen knjiga, Split 1897, str. 4.
- ⁷⁵⁾ B. P., Josip Peričić, Jub. broj »Narodnog lista«, str. 38—39.
- ⁷⁶⁾ L. Vojnović, Kosto Vojnović i sjedinjenje. Jub. broj »Narodnog lista«, str. 18—20.
- ⁷⁷⁾ V. Novak, Natko Nodilo — političar i ideolog, Zadarska revija, 1961, br. 4—5, str. 241; Natko Nodilo, Jub. broj »Narodnog lista«, str. 7.
- ⁷⁸⁾ Vicko Milić, Jub. broj »Narodnog lista«, str. 15.
- ⁷⁹⁾ I. Grgić, Lovro Monti, Zadarska revija, 1961, br. 4—5, str. 321; D. Mangjer, Dr Lovro Monti, Jub. broj »Narodnog lista«, str. 37.
- ⁸⁰⁾ F. Ivanišević, Narodni preporod u Dalmaciji, Split u Narodnoj borbi. Split, 1932, str. 93, 99.
- ⁸¹⁾ K. Vojnović, Cenni statistico-economici sud Circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857—1860, Split 1864, str. 63—64.
- ⁸²⁾ K. Vojnović, Cenni sul rendiconto della Camera di commercio e industria del Circolo di Spalato per il triennio dal 1854 al 1856, Annuario Dalmatico, I, 1859, str. 10—12.
- ⁸³⁾ K. Vojnović, Cenni statistico-economici... 1857—1860, str. 75, 79.
- ⁸⁴⁾ Nav. dj. str. 11.
- ⁸⁵⁾ K. Vojnović, Le condizioni economiche del Circolo di Spalato negli anni 1861—63, Split, 1865, str. 16, 22, 33.
- ⁸⁶⁾ Tako je pisao Lovro Monti: »Pri takvome socijalnome stanju posve je neravno, da su gospoda stekla za se, uživala i gojila svoje posebne koristi i probitke, što su se snagom običaja i prevladajućeg položaja, pretvarali u prava... čineći se njime dakako da svaki napredak narodni njima na štetu biva i štogod narod steče za svoj narodni razvitak, da je otimačina, i držeći da bi to za njih bilo poniženje, nazadak i propast njihova ugleda i njihove budućnosti...« — I. Grgić, Lovro Monti. Mogućnosti 1962, br. 2, str. 181.
- ⁸⁷⁾ L. Vojnović, Spljet pred šezdeset godina, Pobjeda, Split, 13. III 1925.
- ⁸⁸⁾ D. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu, Jub. broj »Narodnog lista«, 1912, str. 74; I. Grgić, Lovro Monti, Mogućnosti str. 185.
- ⁸⁹⁾ Naše jedinstvo, Split, 4. II 1911.
- ⁹⁰⁾ MŠ (Dušan Mangjer), Vid Mopurgo i naše svećenstvo, Jadranska pošta, Split, 24. XII 1932, str. 10.
- ⁹¹⁾ V. Novak, Natko Nodilo — političar i ideolog, Zadarska revija, 1961, br. 4—5, str. 242.
- ⁹²⁾ I. Grgić, Lovro Monti, str. 186.
- ⁹³⁾ Oba pisma Vida Mopurga Augustinu Grubišiću, s datumima 30. V i 19. VI 1861, pisana talijanskim jezikom, čuvaju se u Naučnoj biblioteci u Splitu (M-118/1), s ostalom Grubišićevom korespondencijom, zajedno i s devet Tommaseovih pisama u kojima Tommaseo nabraja Grubišićeve zasluge i podršku koju mu je pružio u teškim danima progonstva. — Dva pisma iz doba narodnih borbi u Dalmaciji. Jugoslavenski narod, Split, 19. XI 1922.
- ⁹⁴⁾ Pismo A. Grubišića Vidu Mopurgu, Milano 18. VIII (1861), pisano talijanskim jezikom, u arhivu obitelji Mopurgo.

- ⁹⁵⁾ »La Dalmazia unita all'Italia non sarà mai, poichè le potenze non accorderanno all'Italia tant'estensione di costa, e seppur l'anordassero da Dalmazia sarebbe la Siberia dell'Italia, quello che è l'Algeria per la Francia, l'India per gl'Inglese.«
- ⁹⁶⁾ Dalje mu savjetuje da pročita slijedeća djela o slavenskim problemima: *Le monde Slave* (Paris 1852) i *Les Slaves de la Turquie* Roberta Cypriena, *La Croatie et la confederation italienne* s predgovorom Leauzon Le Duc-a (Paris 1859), *Slaves du Sud ou le peuple Serbe avec les Croates et les Bulgares* Jankovitscha i Groitscha (Paris 1853). Te su knjige bile u Dalmaciji zabranjene pa ih je malo ko mogao čitati.
- ⁹⁷⁾ Dnevnik, str. 46. Arhiv obitelji Morpurgo.
- ⁹⁸⁾ Ai Dalmati. *Annuario Dalmatico*, Anno II, Spalato 1861, str. 1—2.
- ⁹⁹⁾ I. Grgić, Lovro Monti, *Mogućnosti* 1962, br. 2, str. 179.
- ¹⁰⁰⁾ I. Grgić, Lovro Monti, *Zadarska revija* 1961, br. 4-5, str. 323.
- ¹⁰¹⁾ X, *Degl' intenti del giornalismo in Dalmazia*, *Annuario Dalmatico* II, str. 3—37. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo u Splitu i u Arhivu Lovre Montija u Zadru.
- ¹⁰²⁾ I. Grgić, O autorstvu triju programatskih napisa narodnog preporoda iz g. 1861. *Zadarska revija* 1959, br. 3, str. 314.
- ¹⁰³⁾ *Degl' intenti del giornalismo...* str. 3.
- ¹⁰⁴⁾ Nav. dj., str. 4.
- ¹⁰⁵⁾ Nav. dj., str. 11.
- ¹⁰⁶⁾ Nav. dj., str. 13.
- ¹⁰⁷⁾ Nav. dj., str. 16.
- ¹⁰⁸⁾ Nav. dj., str. 36.
- ¹⁰⁹⁾ Y., *Del futuro indirizzo della classe colta in Dalmazia*, *Annuario Dalmatico* II, str. 38—58. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo i u arhivu Lovre Montija.
- ¹¹⁰⁾ I. Grgić, O autorstvu..., str. 314.
- ¹¹¹⁾ *Del futuro indirizzo...*, str. 39—40.
- ¹¹²⁾ Nav. dj., str. 46—47.
- ¹¹³⁾ Z., *Letteratura serba*, *Rivista*, *Ann. Dalm. II*, str. 59—76. Rukopis članka nije sačuvan u Morpurgovom arhivu, da bi nam on mogao otkriti autora.
- ¹¹⁴⁾ Nav. dj., str. 60.
- ¹¹⁵⁾ Giuseppe Ferrari Cupilli, *Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlinger Zanotti canonico Zaratino*, *Ann. Dalm. II*, str. 77—103. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹¹⁶⁾ Nicolò Tommaseo, Adolfo Palmedo. *Ann. Dalm. II*, str. 104—109. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹¹⁷⁾ Nicolò Matteo Gradi, *La Biblioteca Paravia (Osservazioni e scherzi). Veli e maschere*. *Ann. Dalm. II*, str. 110—147. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo. Umjesto autora *De crinolinis...* »Jacobi Ciciolae philosophi spalatensis« u knjizi na str. 141, u rukopisu stoji »Mathaei Gradii Patricii Ragusini«.
- ¹¹⁸⁾ Simeone de Rossignoli, *La Dalmazia sotto il Regno Italico*, *Ann. Dalm. II*, str. 148—164.
- ¹¹⁹⁾ F. A. Galvani, *Ad una*. *Ann. Dalm. II*, str. 165—167.
- ¹²⁰⁾ Vito Morpurgo, *Bollettino bibliografico Dalmato degli anni 1859. e 1860*. *Ann. Dalm. II*, str. 169—185. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹²¹⁾ Nav. dj., str. 169.
- ¹²²⁾ Nav. dj., str. 179.
- ¹²³⁾ Nav. dj., str. 178.
- ¹²⁴⁾ *Considerazioni sull'annessione del Regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia*, Spalato, Libreria Morpurgo, 1861. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo. Rukopis nije potpisan, a ima 24 stranice formata bilježnice. Morpurgo je tek na nekim mjestima popravio i dopunio rukopis. Tako npr. gdje Monti govori o Pokrajinskom saboru, Morpurgo dodaje: »sastavljen od predstavnika slobodno izabranih u zemlji«. Izvorni naslov rukopisa glasi:

Considerazioni intorno l'annessione alla Croazia, dok je novi naslov vjerojatno Morpurgov.

- ¹²⁵⁾ I. Grgić, O autorstvu . . . , str. 314.
¹²⁶⁾ Considerazioni . . . , str. 3.
¹²⁷⁾ Nav. dj., str. 5.
¹²⁸⁾ Isto.
¹²⁹⁾ Nav. dj., str. 7.
¹³⁰⁾ Nav. dj., str. 8—9.
¹³¹⁾ I. Grgić, O autorstvu . . . , str. 310, 311, 315.
¹³²⁾ La voce dalmatica, Zadar, 12. I 1861, br. 2; 19. I 1861, br. 3; 23. II 1861, br. 8; 2. III 1861, br. 9.
¹³³⁾ Koncept Vicka Montija, pisan talijanski, u obiteljskom arhivu u Zadru.
¹³⁴⁾ Ignazio Bakotić, I partiti in Dalmazia, Spalato, Libreria Morpurgo, 1861, Tipogr. Piperata.
¹³⁵⁾ D. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu, Jubilarni broj Narodnog lista, 1912, str. 74.
¹³⁶⁾ I. Bakotić, I partiti in Dalmazia, str. 4.
¹³⁷⁾ Nav. dj., str. 5.
¹³⁸⁾ Nav. dj., str. 13.
¹³⁹⁾ Nav. dj., str. 15.
¹⁴⁰⁾ Nav. dj., str. 16.
¹⁴¹⁾ Costantino Vojnović, Un voto per l'unione, ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria, Spalato, Libreria Morpurgo, 1861, Tipogr. C. Coen in Trieste.
¹⁴²⁾ N. Tommaseo, Ai Dalmati, Trieste 1861; —, Via facti, la Croazia e la fraternità, di nuovo ai Dalmati, Trieste 1861; —, La parte pratica della Questione, Ai Dalmati, terzo scritto, Zara 1861.
¹⁴³⁾ Relazione della Congregazione municipale di Spalato letta all'onorevole consiglio riunito nel di 23 dicembre 1860 sulle condotte da essa tenuta a tutela della provinciale autonomia garantita dall'imperiale diploma 20 ottobre 1860, Spalato, Giovannizio (1861).
¹⁴⁴⁾ C. Vojnović, Un voto per l'unione, str. 7.
¹⁴⁵⁾ Nav. dj., str. 14.
¹⁴⁶⁾ Nav. dj., str. 17—18.
¹⁴⁷⁾ Nav. dj., str. 43.
¹⁴⁸⁾ Nav. dj., str. 47.
¹⁴⁹⁾ Nav. dj., str. 63.
¹⁵⁰⁾ Lujo Vojnović, Kosto Vojnović i sjedinjenje, Jubilarni broj Narodnog lista, 1912, str. 19.
¹⁵¹⁾ Hrvatsko-Ugarski ustav ili Konstitucija. Nacrtao Bogoslav Šulek, Zagreb, 1861. — Lo statuto Croato-ungarico esposto da Bogoslav Šulek, prima trad. italiana di G. B. consentita dall'autore, Spalato, Libreria Morpurgo, 1861, str. III, 100.
¹⁵²⁾ Annuario Dalmatico, I, str. 223.
¹⁵³⁾ L'Erede di Diocleziano, Cronista Dalmata, Lunario cattolico e greco, 1862, Spalato, Libreria Morpurgo, tipogr. Piperata.
¹⁵⁴⁾ Nav. dj., Il 1861 e il 1862.
¹⁵⁵⁾ L'Erede di Diocleziano, Lunario cattolico, greco ed israelitico per l'anno 1863. con effemeridi storiche, Anno II, Spalato, Libreria Morpurgo, Nuova tipografia di Lodovico Herrmanstorfer, Trieste.
¹⁵⁶⁾ Nav. dj. i arhiv obitelji Morpurgo. Jedini događaj kojega nema u rukopisu a objavljen je u kalendaru glasi: »1. III 1862. Izlazi 1. broj novine Il Nazionale (Narodni list) koja se bori za slavensku nacionalnost u Dalmaciji. Svi događaji opisani su talijanskim jezikom.
¹⁵⁷⁾ V. Morpurgo, Ai Dalmati. Annuario Dalmatico II, str. 2.
¹⁵⁸⁾ Invito (Manifesto) per la collaborazione all'Annuario Dalmatico dell'anno 1862. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
¹⁵⁹⁾ Sa strane rukopisa Poziva označio je Morpurgo imena oko 80 ljudi, kojima je poziv poslao.

- ¹⁸⁰⁾ Članci »Elogio funebre...«, »Documenti inediti publ. da O. Pozza« i svršetak jednog političkog članka potpisanog sa D. P. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁸¹⁾ I. Grgić, Oko postanka »Nazionala« — »Narodnog lista«, Zadarska revija 1960, br. 4, str. 277.
- ¹⁸²⁾ Glasnik Dalmatinski 1861, br. 75; Il Nazionale 1862, br. 1, str. 4.
- ¹⁸³⁾ Arringa di Mr. G. G. Strossmayer, Vescovo di Djakovar sull'istituzione dell' accademia di scienze e dell' Università pegli Slavi meridionali in Zagabria, tenuta nella nona adunanza dietale del Triregno, tradotta per S. Buzulich. Statuto dell' Accademia Slavo-meridionale delle Scienze ed arti. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁸⁴⁾ Pismo S. Buzolića Vidu Morpurgu. Novigrad 31. VII 1861. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁸⁵⁾ D. P., Sede originaria, diffusione, e primo svolgimento degli Slavi. Cenno dell' antichissima storia de' medesimi in Dalmazia. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁸⁶⁾ Elogio funebre di Paolo Giuseppe Šafarik pronunziato da Carlo Kuzmány Sovrintendente e Professore alla Facoltà evangelico-teologica di Vienna, nel giorno 9. luglio 1861, all' occasione delle solenne sue esequie. Traduzione del boemo, con introduzione: Vincenzo Milić. Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁸⁷⁾ Vicko Milić, Narodni list, Jubilarni broj 1912, str. 15—16.
- ¹⁸⁸⁾ V. Cecić, Jedan iz prvih redova: Vinko Milić, Zadarska revija 1961, br. 4—5, str. 331—337.
- ¹⁸⁹⁾ Elogio funebre..., rukopis, str. 63—64.
- ¹⁹⁰⁾ Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁹¹⁾ V. Cecić, Nav. dj., str. 345—350.
- ¹⁹²⁾ A. Fenzi, Prospetto storico-politico della Dalmazia. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹⁹³⁾ X, Sandor Petöfi. Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹⁹⁴⁾ Nav. dj., bilješka.
- ¹⁹⁵⁾ O glagoljskom rukopisu u Porto, priložio Medo Pucić. Rukopis s Morpurgovim korekturama u arhivu obitelji Morpurgo.
- ¹⁹⁶⁾ Pismo Jovana Sundečića Vidu Morpurgu, Zadar, 14. prosinca 1861; Glas dalmatinskih domporodacah, prepisani rukopis. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ¹⁹⁷⁾ Rukopisna građa za bibliografiju nalazi se rasuta na različitim listovima i listićima kako je sakupljao podatke, ili ih dobivao, pa sam to ovom prigodom sredió po sadržaju (dosljedno autorovom principu u prva dva sveska) i kronološki. Zadržao sam autorov stil neposrednih bilježaka iako je on to zacijelo u čistopisu dotjerao. Neka djela, označena križićem nije pročitao, pa ih nije ni prikazao, već samo naveo. — Arhiv obitelji Morpurgo. — Građa za III sv. Annuario Dalmatico.
- ¹⁹⁸⁾ U tekstu navodim u prijevodu samo izvode iz nekih Morpurgovih prikaza djela, dok ću cijelu netiskanu bibliografiju, pripravljenu za treći svezak Godišnjaka, objaviti na drugom mjestu.
- ¹⁹⁹⁾ Annuario Dalmatico, II, str. 2.
- ²⁰⁰⁾ Davide Morpurgo, Storia della famiglia Morpurgo, str. 46. Arhiv obitelji Morpurgo.
- ²⁰¹⁾ Il Nazionale, 23. IV 1862.
- ²⁰²⁾ O Dalmatinskom godišnjaku: (Č. Čičin-) Š(ain), Prvi splitski časopis uoči Narodnog preporoda, Novo doba 29. VI 1935.; H. Mor(ović), Stogodišnjica prvog splitskog časopisa, Slobodna Dalmacija 28. XI—1. XII 1959.
- ²⁰³⁾ X (L. Monti), Degl' intenti del giornalismo in Dalmazia, Ann. Dalm. II, str. 6.
- ²⁰⁴⁾ Nav. dj., str. 18—19.
- ²⁰⁵⁾ Marin Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od god. 1848—1887. u svijetlu nepoznatih izvora. Zagreb 1936, str. 106—107.
- ²⁰⁶⁾ J. Biankini, Narodni preporod u Dalmaciji, Almanah Jadranske straže, Beograd 1927, str. 80; I. Grgić, Lovro Monti, Mogućnosti 1962, br. 2, str. 187—188; Isti, Lovro Monti — političar i ideolog, Zadarska revija 1961, br. 45, str. 246.

- ¹⁸⁷⁾ V. Novak, Natko Nodilo — istoričar. *Mogućnosti* 1962, br. 5, str. 244, 269; K. Milutinović, Strossmayer i narodni preporod u Zadru, *Zadarska revija*, 1962, br. 4, str. 272.
- ¹⁸⁸⁾ D. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu, Jubilarni broj »Narodnog lista«, 1912, str. 75.
- ¹⁸⁹⁾ J. B(iankini), Zadar u narodnom preporodu, Jub. broj »Narodnog lista«, 1912, str. 85.
- ¹⁹⁰⁾ J. Biankini, Narodni preporod u Dalmaciji, *Almanah Jad. straže*, Beograd 1927, str. 80.
- ¹⁹¹⁾ F. Ivanišević, Narodni preporod u Dalmaciji. Split u narodnoj borbi, Split 1932, str. 47.
- ¹⁹²⁾ I. Grgić, Oko postanka »Nazionala«, *Zadarska revija*, 1960, br. 4, str. 279.
- ¹⁹³⁾ Nav. dj., str. 278.
- ¹⁹⁴⁾ I. Grgić, Lovro Monti, *Mogućnosti* 1962, br. 2, str. 187.
- ¹⁹⁵⁾ V. Milić, A Nicolò Tommaseo i dalmato-slavi.
- ¹⁹⁶⁾ V. Novak, Natko Nodilo — istoričar . . . , str. 245.
- ¹⁹⁷⁾ J. Biankini, *Nar. preporod . . .*, str. 69.
- ¹⁹⁸⁾ I. Grgić, Oko postanka »Nazionala«, str. 280.
- ¹⁹⁹⁾ Natko Nodilo, Jub. broj »Narodnog lista«, 1912, str. 7.
- ²⁰⁰⁾ V. Novak, Natko Nodilo — istoričar . . . , str. 244; J. Grabovac, Natko Nodilo i nacionalni pokret u Dalmaciji, *Mogućnosti* 1961, br. 5, str. 415—422. — Molbu upravi policije za osnutak lista »Il Nazionale« napisao je Nodilo u Trogiru kod trogirskog narodnjaka Josipa Slade Šilovića i to na poleđini rješenja Dalm. namjesništva u Zadru kojim se spomenutome otkazuje državna služba kao nepoćudnom režimu. U molbi su navedeni osnovni podaci za list: tiskat će se u Zadru kod Demarchi-Rugierija; izlazit će dva puta sedmično; zvat će se »Il Nazionale«, a tretirat će pitanja politike i književnosti, na dva jezika, talijanskome i ilirskome. — Arhiv M. Slade Šilovića u Trogiru.
- ²⁰¹⁾ Pismo u arhivu obitelji Arneri u Korčuli; uslugom dr I. Grgića.
- ²⁰²⁾ Naše jedinstvo, Split, 31. I 1911. str. 184.
- ²⁰³⁾ Arhiv obitelji Morpurgo.
- ²⁰⁴⁾ Tako su prvi splitski pretplatnici bili: Ivan de Capogrosso. Ivan Cambj, Vid Morpurgo, Dujam Karaman, Jakov Chiudina, dr Nikola Cattani, dr Eduard Tacconi, Luka Svilović, dr Giorgio Giovannizio, Petar Tartaglia, Antonio Bajamonti, Giov. Batt. Brañnovich, dr Jakov Camber, Vicko Andrić, Juraj Vojnović, dr Franjo Lanza, Gradska općina i dr., dalje iz Brača: conte Radoš Ivellio, N. Definis, Petar Nazor; iz Jelse Niko Duboković; iz Zagreba Ambroz Vranyczany; iz Beča dr Ivan Buratti; iz Venecije braća Nazor; zatim Mihovil Pavlinović iz Podgore i ostali župnici iz Sinja, Srinjina, Muća, Prugova, Ogorja, Kaštela, Kozica kod Vrgorca, Makarske, Potsavja kod Sinja, Tučepa, Ljubunčića iz Bosne i dr.; kavane iz Splita, Solina, Metkovića i kazina iz Raba, Omiša, Visa i Starigrada.
- ²⁰⁵⁾ MŠ (D. Mangjer) ,Vid Morpurgo i naše svećenstvo, *Jadranska pošta*, Split, 24. XII 1932, str. 10.
- ²⁰⁶⁾ Sastanak je zakazan 3. X, ali nema godine. Arhiv obitelji Morpurgo.
- ²⁰⁷⁾ Vid Morpurgo, *Narodni list*, 1911, br. 9.
- ²⁰⁸⁾ V. Kisić, Jedan vijek štampe u Dalmaciji, *Novo doba*, 29. VIII 1921, str. 4.
- ²⁰⁹⁾ D. Politeo, *Izabrani članci*, I, str. 120; *Il Nazionale* 1862, br. 16, str. 79.
- ²¹⁰⁾ *Il Nazionale*, god. I, br. 1, str. 1.
- ²¹¹⁾ *Il Nazionale*, 12. XII 1868, br. 100.
- ²¹²⁾ Pismo dra Josipa Paštrovića iz Zadra javnom bilježniku Rafi Arneriju u Korčulu, 21. V 1895. Priv. arhiv obitelji Arneri, Korčula (uslugom dr I. Grgića).
- ²¹³⁾ *Il Nazionale*, 1862, br. 1, str. 4; br. 21, str. 104; br. 42, str. 214; br. 63, str. 320 i dalje.
- ²¹⁴⁾ S. Nodilo, *Programma del Nazionale*, *Il Nazionale* 1862, br. 1, str. 1.
- ²¹⁵⁾ *Il Nazionale*, 1862, br. 2, str. 9.
- ²¹⁶⁾ *Il Nazionale*, 1862, br. 4, str. 23.

- ²¹⁷⁾ Il Nazionale, 1862, br. 4, str. 23; br. 9, str. 43; br. 16, str. 79; br. 30, str. 149; br. 31, str. 152; br. 33, str. 163; br. 35, str. 177; br. 36, str. 183; br. 38, str. 193; br. 40, str. 203; br. 46, str. 235; br. 47, str. 237; br. 63, str. 318; br. 85, str. 429; 1863, br. 17, 25, 54, 61, 67, 70, 94; 1864, 30-I, 17. II, 27. II, 16. IV, 7. V, 24. VIII, 27. VIII, 31. VIII, 24. IX, 8. X, 12. XI, 14. XII; 1865, 7. I, 8. III, 12. IV, 15. IV, 27. V, 10. VI, 21. VI, 5. VIII, 19. VIII, 23. VIII, 26. VIII, 30. VIII, 23. XII; 1866, br. 76, 91, 97, 104; 1867. i dalje.
- ²¹⁸⁾ Il Nazionale, 1868, br. 7. 22, 81; 1870, br. 26 i dr.
- ²¹⁹⁾ Il Nazionale, 1862, br. 29, str. 114; br. 39, str. 197; br. 42, str. 213; br. 82, str. 414. i dr.
- ²²⁰⁾ Il Nazionale, 1862, prilog br. 19 (Članak Uapšenje poslanika Jiskre u carevinskom vijeću, tiskan na hrvatskom jeziku u prilogu Narodnog lista, a potpisan V. M. našao sam u rukopisu, — ne Morpurgovom —, u Morpurgovom arhivu. Međutim, kako je taj članak prenesen iz Pozora, možda ga je napisao i Vicko Milić iz Rijeke); 1866, br. 77 (uvodni politički članak) i dr.
- ²²¹⁾ Il Nazionale, 18. V 1872.
- ²²²⁾ Bulletino bibliografico, Il Nazionale, 1862, br. 3, str. 14; br. 21, str. 104; 1871, 4. X, 16. XII.
- ²²³⁾ Il Nazionale, 1868, br. 8.
- ²²⁴⁾ Il Nazionale, 1868, br. 22; br. 81, 85; 1870, br. 26 i dr.
- ²²⁵⁾ Vid Morpurgo, Narodni list 1. II 1911, br. 9; MP(erković), Vid Morpurgo, Novo doba, 25. IX 1931.
- ²²⁶⁾ M. Perković, Nešto o feljtonu »Narodnog lista« kroz pedeset godina njegova opstanka, Jub. broj Narodnog lista, 1912, str. 96.
- ²²⁷⁾ Lettere Spalatine, Il Nazionale, 17. XII, 31. XII 1864; 7. I, 14. I, 1. II, 15. VI, 16. VIII, 9. XII 1865.
- ²²⁸⁾ Lettere Spalatine, Nuova seria, Il Nazionale, 30. III, 24. IV, 27. IV, 5. VI, 3. VII, 24. VII 1867; 22. I. 1. IV 1868.
- ²²⁹⁾ Lettere Spalatine, Lettera sesta, Il Nazionale, 24. VII 1867.
- ²³⁰⁾ Lettere Spalatine, Lettera nona, Il Nazionale, 1. IV 1868.
- ²³¹⁾ V. Kisić, Listajući stare godišnjake, Jubilarni broj Narodnog lista, 1912, str. 101.
- ²³²⁾ Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- ²³³⁾ »Osobito se je pokojnik u mlagjim danima isticao na publicističkom polju, u našim i stranim novinama...«, Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- ²³⁴⁾ -o-, Split, 17. aprila. Il Nazionale, 1862. br. 16, str. 79.
- ²³⁵⁾ -o-, Split, 28. juna, Il Nazionale, 1862, br. 36, str. 183.
- ²³⁶⁾ y., ... pr., Split, 8. septembra, Il Nazionale, 1862. br. 57. str. 290; Invito alla narodna slavianska Čitaonica, Il Nazionale, 1862, br. 59, str. 300; -o-, Apertura del Gabinetto di lettura nazionale slavo in Spalato, Il Nazionale 1862, br. 63, str. 318.
- ²³⁷⁾ Lujo Vojnović, Split pred šezdeset godina.
- ²³⁸⁾ D. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu, Jub. broj Narodnog lista, 1912, str. 75.
- ²³⁹⁾ Dnevnik Davida Morpurga, str. 54. Arhiv obitelji Morpurgo.
- ²⁴⁰⁾ Vid Morpurgo, 25. godišnjica smrti, Novo doba, 31. I 1936.
- ²⁴¹⁾ Luciano Morpurgo, Poezija jevrejske obitelji, prijevod V. Lozovine. Rukopis u Muzeju grada Splita.
- ²⁴²⁾ Vid Morpurgo, Narodni list, 1. II 1911, br. 9.
- ²⁴³⁾ Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- ²⁴⁴⁾ (A. Stražičić), Iz uspomena. Vid Morpurgo: »Kapara!«, Naše jedinstvo, 3. III 1914.
- ²⁴⁵⁾ Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- ²⁴⁶⁾ M. Š. (D. Mangjer), Vid Morpurgo i naše svećenstvo, Jadranska pošta, Split, 24. XII 1932, str. 10.
- ²⁴⁷⁾ Dr Miho Klaić, Spomen-knjiga, Spljet, 1897, str. 89; Morpurgova sažalnica Klaićevoj udovici, str. 116.
- ²⁴⁸⁾ Vid Morpurgo, Narodni list, 1. II 1911, br. 9.

- 249) (A. Stražičić), nav. dj.
- 250) Arhiv Slade Silović, Trogir.
- 251) J(osip) S(modlaka), Vito Morpurgo, Sloboda, Split, 1. II 1911; Kritika Smo-
dlakinog članka, Naše jedinstvo, 14. II 1911.
- 252) M. Koščina, Narodni preporod u Dalmaciji, Prilog »Hrvatskom pokretu«
br. 127 — Zvono, 3. VI 1911.
- 253) Il Nazionale, 16. VII 1870, br. 57.
- 254) F. Ivanišević, Narodni preporod u Dalmaciji, Split u narodnoj borbi, Split,
1932, str. 97.
- 255) R. Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, Zagreb, 1935, str. 54.
- 256) Narodni list, 1. II 1911.
- 257) D. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu, Jub. broj Narodnog lista, 1912,
str. 76.
- 258) Il Nazionale, 31. VIII 1864.
- 259) R. Horvat, nav. dj., str. 52.
- 260) Il Nazionale, 11. VII 1868.
- 261) R. Horvat, nav. dj., str. 54 bilj.
- 262) Il Nazionale, 6. VIII 1870.
- 263) Il Nazionale, 13. VIII 1870.
- 264) Il Nazionale, 21. VI 1870.
- 265) Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- 266) F. Ivanišević, nav. dj., str. 97, 98.
- 267) Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- 268) M. P(erković), Vid Morpurgo, Novo doba, 25. IX 1931.
- 269) Arhiv obitelji Morpurgo, koncept.
- 270) Vid Morpurgo, Novo doba, 31. I 1936.
- 271) A. Stražičić, nav. dj.
- 272) Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- 273) Proslava četrdesetgodišnjice Prve pučke dalmatinske banke u Splitu,
1871—1911, (Split, 1911), str. (17—18).
- 274) D. Mangjer, Iz historije borbe za narodni preporod u Splitu, Prva pučka
dalmatinska banka, Novo doba, 5. XI 1932.
- 275) Vid Morpurgo, Narodni list, 1. II 1911, br. 9.
- 276) Il Nazionale, 2. VII 1870, br. 53.
- 277) Il Nazionale, 6. III 1871, br. 36.
- 278) Isto.
- 279) Il Nazionale, 2. VII 1870
- 280) Proslava četrdesetgodišnjice .. str. (19—20). Ta se škrinja čuvala u banci
još 1911. godine kao uspomena. 1955. god. i dalje nisam je više, uza sva
traganja, mogao naći. U Muzeju grada Splita čuva se skromni pisaći stol
Vida Morpurgo i jedna njegova okovana manja škrinja i nije isključeno da
je koji od tih predmeta pripadao tom početnom inventaru banke.
- 281) Oglas, Jubilarni broj Narodnog lista, 1912, str. 57.
- 282) L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1873, god. III,
Zadar, 1873, str. 331.
- 283) Il Nazionale, 10. II 1872, 22. II 1874.
- 284) Proslava četrdesetgodišnjice... str. (20).
- 285) D. Mangjer, Iz historije...
- 286) Isto.
- 287) Proslava četrdesetgodišnjice... str. (27—29).
- 288) Velecijenjenom gospodinu VIDU MORPURGU predsjedniku Prve pučke
dalmatinske banke u Spljetu prigodom četrdesetgodišnjeg neumornog, po-
žrtvovnog i zaslužnog rada za ovaj zavod. Prva pučka dalmatinska banka
posvećuje: A. Rismondo, B. Poletti, E. Grgić, S. Marić.
- 289) L. Morpurgo, nav. dj.
- 290) Prva pučka dalmatinska banka, oglas, Jub. broj Narodnog lista, 1912, str. 57.
- 291) L. Morpurgo, nav. dj.

- ²⁰²⁾ Illustrierter Führer durch Spalato, Verlagsbuchhandlung Morpurgo, Spalato 1912; Guida illustrata di Spalato e dintorni, Libreria editrice Morpurgo, Spalato 1912.
- ²⁰³⁾ Uspomena na Spljet, Souvenir de Spalato.
- ²⁰⁴⁾ L. Morpurgo, nav. dj.
- ²⁰⁵⁾ Arhiv obitelji Morpurgo. — Detaljni pregled obimnog arhiva knjižare, naklade i destilerije Vida Morpurga koji sam zatekao u strašnom neredu i već djelomično uništenog i pohranio u Državnom arhivu u Splitu, otkrit će zacijelo još koju zanimljivu korespondenciju. Osim Tommaseovih pisama, sačuvano je i jedno pismo Gjüre Daničića iz Beograda, koji mu šalje 1865. godine svoje djelo »Život sv. Simeona i sv. Save«.
- ²⁰⁶⁾ Il Nazionale, 1862, br. 21, str. 104; br. 42, str. 214 i dalje; posebno 27. I 1864, 3. XII 1864, 9. IV 1870. i dr.
- ²⁰⁷⁾ L. Morpurgo, nav. dj.
- ²⁰⁸⁾ Katalog knjiga knjižare Morpurgo u Spljetu (Split, bez godine). Izdan između 1906. i 1913. godine; Katalog knjiga, Knjižara Morpurgo Split, Split (1914).
- ²⁰⁹⁾ F. Ivanišević, nav. dj., str. 100—101.
- ³⁰⁰⁾ M. Perković, nav. dj.; Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- ³⁰¹⁾ Josip Morpurgo, Parna tvornica opeka »Dujmovac«, Dalmacija-cement, Split, 1964, br. 23, prilog str. 3.
- ³⁰²⁾ Vicko Mihaljević, O parobrodarskom pitanju, Narodni list, 21. IX 1905, str. 1—2.
- ³⁰³⁾ Vid Morpurgo, Na članak dra Mihaljevića..., Narodni list, 1905, br. 82, prilog.
- ³⁰⁴⁾ V. Mihaljević, nav. dj.
- ³⁰⁵⁾ Pismo Ministarstva željeznica u Beču Antunu Ritteru von Vukoviću u Markarskoj, 23. XI 1905. — Sva pisma i koncepti Morpurgovih pisama u Muzeju grada Splita, a prijepisi J. Barača u Naučnoj biblioteci u Splitu.
- ³⁰⁶⁾ Koncept pisma V. Morpurga Rudolfu Havassu u Eudimpešti, 25. XII 1906.
- ³⁰⁷⁾ Pisma R. Havassa Morpurgu 12. i 28. II 1907.
- ³⁰⁸⁾ Pisma V. Morpurga R. Havassu 24. II i 12. III 1907.
- ³⁰⁹⁾ L. Morpurgo, nav. dj., str. 51.
- ³¹⁰⁾ Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- ³¹¹⁾ D. Manger, nav. dj.
- ³¹²⁾ Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- ³¹³⁾ A. Stražičić, nav. dj.
- ³¹⁴⁾ Pismo A. Bajamontija V. Morpurgu, Split, 20. III 1866; Pismo Girolama Jesurun V. Morpurgu, Padova, 3. IV 1866. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ³¹⁵⁾ Rukopis u arhivu obitelji Morpurgo.
- ³¹⁶⁾ Letak iz 1905—1906. godine. — Arhiv obitelji Morpurgo.
- ³¹⁷⁾ V. Mihaljević, O parobrodarskom pitanju, Narodni list, 21. IX 1905, br. 75; Isti, Na izjavu gosp. Morpurga, Narodni list, 5. X 1905; V. Morpurgo, Izjava..., Naše jedinstvo, 1905, br. 36; Isti, Na članak dra Mihaljevića..., Narodni list, 1905, br. 82, prilog.
- ³¹⁸⁾ L. Morpurgo, nav. dj.
- ³¹⁹⁾ Naše jedinstvo, 31. I 1911, str. 184.
- ³²⁰⁾ M. Š. (D. Manger), Vid Morpurgo i naše svećenstvo, Jadranska pošta. 24. XII 1932, str. 10.
- ³²¹⁾ Naše jedinstvo, 4. II 1911.
- ³²²⁾ Naše jedinstvo, 4. II 1911; J. S(modlaka), Vito Morpurgo, Sloboda, 1. II 1911; Narodni list, 1. II 1911, br. 9.
- ³²³⁾ (Č. Čičin Sain), Mladi dani Vita Morpurga, Novo doba, 7. V 1938, str. 9.
- ³²⁴⁾ Isto.
- ³²⁵⁾ Naše jedinstvo, 31. I 1911.

R é s u m é

VID MORPURGO ET LE RENOUVEAU NATIONAL EN DALMATIE

La province de Dalmatie était au Moyen Age le centre de l'Etat croate; puis elle tomba sous la domination de Venise — la Croatie du nord et la Slavonie sous celle de la Hongrie — et, plus tard, sous l'autorité austro-hongroise. Après la chute de la République de Venise et le court règne français, l'Autriche obtint la Dalmatie; pourtant elle ne la rattacha pas au reste de la Croatie et à la Slavonie, mais, dans l'ensemble de sa monarchie aux nombreuses nationalités, elle la traita comme un «royaume» à part. La longue période de gouvernement vénitien, puis autrichien, ne réussit pas à étouffer en Dalmatie la conscience nationale croate, surtout parmi les populations villageoises. Dans les villes dalmates se trouvaient beaucoup de nouveaux venus d'Italie, surtout parmi les employés d'administration et les gros propriétaires terriens; de plus, l'ancienne tradition municipale des communes autonomes dalmates était encore vivace, et la plus grande partie des intellectuels urbains et la classe aisée se considéraient comme Slaves mais ils étaient en faveur de l'autonomie dalmate, de l'indépendance politique vis-à-vis de la Croatie et de l'union culturelle avec l'Italie.

Après la fin de l'absolutisme de Bach et la proclamation de la Constitution, se développe sur toutes les terres autrichiennes un front pour l'organisation libérale et la liberté nationale et politique. Ce front, qui se développe dès le milieu du XIXe. siècle dans une Italie divisée, finira par donner naissance à l'unification de l'Italie. La jeunesse dalmate, qui étudiait dans les universités italiennes, transporta dans sa patrie des idées révolutionnaires toutes fraîches de libéralisme et de nationalisme. Elle comprenait que, sans liberté nationale, il n'y a pas de liberté sociale, et que l'avenir de la Dalmatie se trouvait uniquement dans l'union politique avec les autres provinces croates. Par la parole et par la presse commença, en 1860, la lutte pour l'incorporation de la Dalmatie au reste de la Croatie (lutte des «annexionistes»). Une grande opposition se fit jour parmi les populations des villes qui redoutaient que l'union avec la Croatie (et, automatiquement, avec la Hongrie) ne fit perdre à la Dalmatie ses privilèges d'autonomie (lutttes des «autonomistes»). La plus grande partie des populations urbaines était aveuglément attachée aux leaders de l'autonomie, en particulier au maire de Split, Antonio Bajamonti, et elle dépendait d'eux matériellement. Les promoteurs des idées du front national en Dalmatie étaient Miho Klaić, Miho Pavlinović, Kosta Vojnović, Vid Morpurgo, Lovro Monti, Natko Nodilo, Gajo Bulat et autres.

Bien que peu nombreux, les Juifs de Split ont, à plusieurs reprises, joué un rôle important dans l'histoire de la ville. C'est ainsi que, dès la fin du XVIe. s., le Juif de Split, Daniel Rodriga, y fonda l'un des plus grands lazarets d'Europe, par lequel presque toutes les marchandises d'Orient arrivaient en Occident. Le commerçant de Split, David Morpurgo, descendant d'une famille juive qui, au XVIIe. s. s'était transportée de Maribor à Gorica puis à Split, et son fils Vid (Vito) se rendirent compte que leur place était parmi les jeunes patriotes avancés et que l'avenir de la Dalmatie ne reposait pas sur la classe des riches citoyens privilégiés, mais sur les larges masses populaires, et celles-ci se considéraient exclusivement Croates. Tout enfant, Vid Morpurgo avait appris

le métier de libraire et il dirigea pour son propre compte la seule librairie et firme éditrice de Split. Sa librairie devint rapidement le siège culturel et politique des patriotes de Split et devait le rester pendant tout le temps de son existence. Il incitait à l'action les jeunes s'occupant activement de politique et publiait leurs articles dans sa maison d'édition. L'apparition de la revue annuelle »Annuario dalmatico«, publiée par Vid Morpurgo et dans laquelle il s'efforçait de rassembler toutes les forces culturelles et progressistes de la Dalmatie, fut un événement important dans la vie journalistique dalmate. La troisième livraison de cette publication est restée en manuscrit dans les archives de la famille Morpurgo à Split (l'auteur y a puisé un grand nombre de renseignements sur Vid Morpurgo et le renouveau national à Split). Morpurgo a lui-même composé la rubrique »Dalmatinski bibliografski glasnik« (Le Courrier bibliographique dalmate), y faisant figurer l'une des premières bibliographies yougoslaves systématiques et commentées, ouvrage particulièrement important pour cette époque décisive d'effervescence et d'éveil de la conscience nationale en Dalmatie. Il est aussi, avec le groupe des patriotes actifs de Split, l'initiateur du premier périodique du front national »Il Nazionale-Narodni List« qui sortit régulièrement à Zadar depuis 1862.

Le rôle décisif de Vid Morpurgo dans le mouvement national et populaire en Dalmatie n'a pas jusqu'à présent été suffisamment remarqué ni apprécié dans l'historiographie croate, car ce patriote a toujours agi avec modestie, ne se faisant pas remarquer dans la vie publique, collaborant aux journaux sous un pseudonyme, et, pourtant, les autres leaders du front national en Dalmatie ont toujours recherché ses conseils. Il a organisé la bataille électorale dans toute la Dalmatie, dure bataille qui devait conduire à la victoire des adhérents du parti national croate à l'assemblée nationale dalmate, et dans les municipalités dalmates et, en 1882, dans la municipalité même de Split. Il était le collaborateur attitré du chef du front national à Split, Gajo Bulat et, avec lui, il a dirigé la »Prva pučka dalmatinska banka« (Première banque populaire dalmate) qui fut fondée pour libérer économiquement le peuple dalmate des propriétaires terriens et urbains capitalistes.

Depuis sa prime jeunesse (il était né en 1838), jusqu'à sa mort, Vid Morpurgo fit preuve d'une activité universelle. Son travail incessant, son intelligence et son honnêteté sont restés presque légendaires à Split mais, à cause de son action politique sans compromis, il avait beaucoup d'ennemis qui l'ont souvent attaqué, même physiquement. En dehors de ses activités de libraire et d'éditeur, il a consacré une grande partie de son temps à la Banque populaire, à la Chambre des artisans et commerçants, aux polémiques concernant la navigation à vapeur et les chemins de fer; il a aussi contribué au développement des industries locales, en particulier avec sa fabrique renommée et son magasin d'eaux-de-vie, de liqueurs et de vins. A cause de tous ces travaux il n'a pour ainsi dire pas eu de vie familiale. Il n'a pas fondé de famille et la plus grande partie des profits qu'il avait acquis dans le commerce et l'industrie, il les a dépensés à des fins politiques et patriotiques.

En célébrant précisément le centenaire du renouveau national en Dalmatie, il était nécessaire de mettre en lumière la figure et l'oeuvre de Vid Morpurgo dans le cadre de cette action.

